

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

เทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย

จากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จีราวรณ แสงเพ็ชร

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิจัยนี้อยู่ภายใต้การดำเนินงานของศูนย์วิจัยสหวิทยาการ เณลิมพระเกียรติ 5 รอบ

พลเอกหญิง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า

กรกฎาคม 2560

สัญญาเลขที่ RDG58A0020

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย
เทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิราวรรณ แสงเพชร
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

โครงการวิจัย **เทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย** มีวัตถุประสงค์หลักคือ การศึกษาเทวรูปพระวิษณุจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) ซึ่งในปัจจุบันยังมีข้อมูลที่จำกัด รวมทั้งประเด็นการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบศิลปกรรม ความหมายทางประติมานวิทยาของเทวรูปพระวิษณุจากแหล่งอื่นๆ อันจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายวัฒนธรรม ตามเส้นทางการเผยแพร่ศาสนาและการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

โครงการวิจัยระยะที่ 4 เป็นบทสรุปการดำเนินงาน จากการสำรวจภาคสนามในกลุ่มพื้นที่ที่พบหลักฐานเทวรูปพระวิษณุจากงานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ตามแผนการสำรวจโครงการระยะที่ 1, 2 และ 3 ศึกษาเทวรูปพระวิษณุศิลปะอินเดียสมัยต่างๆ เทวรูปพระวิษณุในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ณ ราชอาณาจักรกัมพูชา และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม รวมทั้งการศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทยช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19) ซึ่งจัดจำแนกตามขอบเขตพื้นที่ของหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่พบ แสดงให้เห็นภาพรวมของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรม ตามเส้นทางการค้าและการเผยแพร่ศาสนา ปรากฏจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ อันจะส่งผลถึงความเข้าใจและความร่วมมือด้านวัฒนธรรมและสังคม ในระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคปัจจุบันและอนาคต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิราวรรณ แสงเพชร
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

คำนำ	ข
บทที่ 1 บทนำ เทวรูปพระวิษณุจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติดิลปะในประเทศไทย.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของงานวิจัย	1
ขอบเขตและพื้นที่การวิจัย	2
กระบวนการศึกษาวิจัย	2
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	2
รายละเอียดของแผนงาน และแผนปฏิบัติงานทุก 6 เดือน	3
การพัฒน่องค์ความรู้สำหรับงานวิจัย.....	3
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง.....	5
บทที่ 3 เทวรูปพระวิษณุในศิลปะอินเดีย	12
พระวิษณุสมัยมฤรา.....	12
พระวิษณุสมัยอมราวดี	14
พระวิษณุสมัยคุปตะ	15
พระวิษณุสมัยปัลลวะ	21
พระวิษณุสมัยโจฬะ	23
พระวิษณุสมัยปาละ	23
เทวรูปพระวิษณุในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	25
เทวรูปพระวิษณุในราชอาณาจักรกัมพูชา	26
เทวรูปพระวิษณุในสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม	36
บทที่ 4 พระวิษณุในประเทศไทย.....	42
ศึกษาข้อมูลจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติดิลปะ	42
สรุปประเด็นและข้อสังเกตเบื้องต้น.....	68
บทที่ 5 บทสรุป.....	70
การศึกษาวเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบศิลปะ ศึกษาพระวิษณุจากอิทธิพลรูปแบบ ศิลปะอินเดีย ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทย.....	70

การศึกษาอิทธิพลด้านรูปแบบจากศิลปะอินเดีย และลักษณะท้องถิ่นในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้.....	73
ผลการศึกษาด้านเทคนิคประติมากรรม	74
ผลการศึกษาและประเด็นข้อค้นพบจากการวิจัย	76
บรรณานุกรม.....	78

บทที่ 1

บทนำ

เทวรูปพระวิษณุจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ไวยาณพนิกาย นับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าสูงสุด เป็นลัทธิที่แพร่หลายมาแล้วในอินเดียตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 1-2 (พุทธศตวรรษที่ 5-6) ได้รับความนิยอย่างกว้างขวาง เน้นการแสดงความรักดีด้วยวิธีการง่ายๆ ที่ไม่ผ่านพิธีกรรมการบูชา ฤทธิไวยาณพนิกายจากอินเดีย ได้เผยแพร่ไปในดินแดนต่างๆ ซึ่งมักจะพบหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ตามเมืองท่าที่เป็นเส้นทางการเผยแพร่ศาสนาและการค้า ปรากฏหลักฐานการสร้างเทวาลัยและประติมากรรมเล่าเรื่องพระวิษณุ ตลอดจนประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุที่ประดิษฐานเป็นประธานภายในเทวาลัย รวมทั้งหลักฐานจากจารึก กระจายตัวทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ ในราชอาณาจักรกัมพูชา สหภาพเมียนมาร์ สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) และประเทศไทย

ประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย มีการค้นพบหลากหลายพื้นที่ ซึ่งศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงจัดจำแนกรูปแบบประติมากรรมกลุ่มนี้ว่า **เทวรูปรุ่นเก่า** อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-9 (พุทธศตวรรษที่ 12-14) เป็นงานประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดีย ตั้งแต่สมัยหลังคุปตะ ศิลปะอินเดียตะวันออกเฉียงใต้สมัยราชวงศ์ปัลลวะ โดยมีอายุร่วมสมัยกับศิลปะทวารวดีและศิลปะศรีวิชัย ส่วนใหญ่พบบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย อาทิ เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และภาคใต้บริเวณคาบสมุทรมะลายูตะวันออกเฉียงใต้และฝั่งตะวันตก

อย่างไรก็ดีการศึกษาประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุ จากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทยปัจจุบันยังมีข้อมูลที่จำกัด รวมทั้งประเด็นการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบศิลปกรรม ความหมายทางประติมานวิทยาของเทวรูปพระวิษณุจากแหล่งอื่น ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายวัฒนธรรม ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีความสำคัญยิ่งประการหนึ่ง

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. ศึกษารูปแบบและลักษณะเทวรูปพระวิษณุจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทยช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19)
2. วิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบศิลปกรรม ตลอดจนความหมายทางประติมานวิทยา การสร้างเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย รวมทั้งหลักฐานที่พบในอินเดียและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

3. สร้างองค์ความรู้แบบสหวิทยาการที่ใช้วิธีการศึกษาหลักฐานงานศิลปกรรมร่วมกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมนิวเคลียร์ เพื่อพิสูจน์ข้อสมมติฐานและเป็นเครื่องมือที่ช่วยในการกำหนดอายุ

4. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานงานศิลปกรรมกับเส้นทางโบราณทั้งด้านการเผยแพร่ศาสนาและการค้า ตลอดจนความเชื่อด้านอื่นๆ ในประเทศไทยกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ขอบเขตและพื้นที่การวิจัย

1. ประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุที่พบจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ ในประเทศไทยพื้นที่ต่างๆ ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) จัดจำแนกเป็น 3 กลุ่ม ตามพื้นที่ที่พบ

1.1 ภาคตะวันออกและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : เมืองศรีมโหสถ อ.โคกปึก จ.ปราจีนบุรี เมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์

1.2 ภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย : จ.ลพบุรี จ.สุพรรณบุรี จ.กาญจนบุรี

1.3 ภาคใต้ฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก : จ.พังงา จ.สุราษฎร์ธานี จ.นครศรีธรรมราช

2. ศึกษาเปรียบเทียบด้านรูปแบบศิลปะและความหมายทางประติมานวิทยา เทวรูปพระวิษณุที่พบในประเทศอินเดียและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ราชอาณาจักรกัมพูชา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

กระบวนการศึกษาวิจัย

1. ทบทวนวรรณกรรมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง

2. ศึกษาข้อมูลภาคสนาม ประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุที่พบจากหลักฐานโบราณคดี และประวัติศาสตร์ ตามขอบเขตและพื้นที่วิจัย

3. กรณีที่มีการซ่อมแซมเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงโบราณวัตถุ ที่ไม่สามารถพิจารณาด้วยตาเปล่า จะใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เทคนิค Radiation X-ray gamma เพื่อศึกษาเปรียบเทียบกับหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์

4. วิเคราะห์ข้อมูล

5. สรุปผลงานวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. สามารถจัดลำดับความสำคัญตลอดจนบทบาทการสร้างประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย

2. เกิดองค์ความรู้แบบสหวิทยาการ ด้านการประยุกต์วิธีการศึกษาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์กับวิธีการทางวิทยาศาสตร์

3. เข้าใจความสัมพันธ์และพัฒนาการด้านรูปแบบศิลปกรรม ตลอดจนอิทธิพลที่เกี่ยวข้อง แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมการเผยแพร่ศาสนาและการค้า ตลอดจนความเชื่อด้านอื่นๆ ในประเทศไทย ที่เชื่อมโยงกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ระยะเวลาดำเนินการ 24 เดือน (2 ปี)

รายละเอียดของแผนงาน และแผนปฏิบัติงานทุก 6 เดือน

แผนงานโดยสังเขปตามระยะเวลาของโครงการ แสดงดังตารางต่อไปนี้

งาน	ระยะ 1	ระยะ 2	ระยะ 3	ระยะ 4
1. สํารวจเอกสารและทบทวนวรรณกรรม	x			
2. วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ		x		
3. งานวิเคราะห์เชิงพื้นที่		x	x	x
4. สํารวจภาคสนามในพื้นที่เป้าหมายเพื่อตรวจสอบสมมุติฐาน	x	x	x	x
5. การพัฒนาระบบสารสนเทศจากการสํารวจเพื่อการแปลความ		x	x	x
6. ประมวลผลการศึกษาและเรียบเรียงรายงานผลการศึกษา			x	x

หมายเหตุ 1 ช่วงเวลา = 6 เดือน

การพัฒนาศักยภาพความรู้สำหรับงานวิจัย

- การนำเสนอผลงานวิชาการ

ผู้วิจัยได้ร่วมประชุมและนำเสนอผลงานจากงานวิจัย ในการจัดประชุมนานาชาติ 5 ครั้ง

1. New Identification of Vishnu Statue from Pong Tuk at Kanchanaburi province THAILAND : **The International Conference Archaeology in Vietnam, Laos, Cambodia in Me Kong Subregion** at Vinh Phune Vietnam 3-5 August 2015

2. Application of X-Ray Gamma for the Study of Vishnu Statue at PongTuk, Kanchanaburi province Thailand : **IWASTCS2015: International Workshop on Application of Science and Technology for Cultural Studies [New Challenges to Research on Cultural Relationship in Mainland Southeast Asia]** 13th November 2015 at Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (SAC)

3. CRMA Research Center

4. The Research Linking Cultural through People and the relationship between Religion, Art, and Development : Vishnu in Thailand in International Conference on Cooperation and Research in Mainland Southeast Asian Culture 9 June 2017 at Chulalongkorn University

5. Vishnu in Thailand : 13th International Conference on THAI STUDIES Globalized Thailand ? Connectivity, Conflict and Conundrums of Thai Studies 15-18 July 2017 at Chiang Mai, Thailand

- การจัดการเรียนการสอน

การศึกษาเทวรูปพระวิษณุจากงานวิจัยเรื่อง เทวรูปพระวิษณุจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย เป็นเนื้อหาและข้อมูลที่ใช้ในการพัฒนา และจัดการเรียนการสอน ระดับปริญญาบัณฑิต และปริญญาโทบัณฑิต ให้กับนิสิตคณะศิลปกรรมศาสตร์และนิสิตจุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย และ Department of Archaeology University of Yangon Union of Myanmar
(สหภาพเมียนมาร์) ทั้งด้านระเบียบวิธีวิจัย กระบวนการ ตลอดจนขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลรวมทั้ง
การสรุปผลการวิจัย

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

การสำรวจเอกสารและทบทวนวรรณกรรม

ศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยสรุปประเด็นสำคัญและสาระที่ได้ จากการศึกษาของนักวิชาการที่เคยศึกษาไว้ ด้านรูปแบบศิลปกรรมและความหมายทางประติมานวิทยา รวมทั้งข้อสังเกตบางประการ ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ปะ เทวรูปพระวิฆณุในประเทศไทย กับเทวรูปพระวิฆณุที่พบในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

O' Connor, S.J., Jr. *Hindu Gods of Penninsular Siam*, Ascona : Artibus Asiae, 1972.

: ศึกษาประติมากรรมเทวรูปพระวิฆณุที่พบในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ของประเทศไทย โดยมีการจัดจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ พร้อมทั้งการกำหนดอายุสมัยตามวิวัฒนาการรูปแบบศิลปะ ประกอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์

สรุปประเด็นสำคัญ

จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ถัง กล่าวถึงการมีอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัย มีอำนาจควบคุมเส้นทางการค้าและการเดินเรือบริเวณคาบสมุทรตั้งแต่เกาะสุมาตรา โดยได้ขยายอาณาเขตไปยังรัฐเคดาห์ สำหรับการค้ากับอินเดียได้รุ่งเรืองขึ้นในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 9 (พุทธศตวรรษที่ 14) ได้ตั้งสถานการค้าบริเวณอำเภอตะกั่วป่าและตามบริเวณคาบสมุทรฝั่งตะวันตกที่เมืองภูเก็ต และสืบทอดต่อมาถึงสมัยราชวงศ์โจฬะ โดยเฉพาะบริเวณตะกั่วป่าและเขตอำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี รวมทั้งปรากฏหลักฐานจากจังหวัดนครศรีธรรมราช พบหลักฐานจารึกและอิทธิพลด้านรูปแบบศิลปะที่สร้างขึ้นตามคติศาสนาฮินดูในพื้นที่ดังกล่าว

พระวิฆณุรูปแบบที่เก่าที่สุด ได้แก่ พระวิฆณุจากอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ลักษณะเด่นคือพระหัตถ์ซ้ายทรงถือสังข์วางไว้ระดับพระโสณิและนุ่งผ้าโองียาว นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมแบบเดียวกันที่นครศรีธรรมราช 2 องค์ จากการศึกษา O'Connor ได้ตั้งข้อสังเกตว่ารูปแบบดังกล่าวอาจมีความเกี่ยวข้องกับพระวิฆณุพบที่เมืองออกแวน Oc-Eo บริเวณปากแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นเมืองท่าของอาณาจักรฟูนันในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 1-6 (พุทธศตวรรษที่ 6-11) จากหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศและการขุดค้นทางโบราณคดี พบแนวลำคลองสาขาที่ต่อเชื่อมจากแม่น้ำโขง

สำหรับพระวิฆณุที่พบบริเวณชายฝั่งตะวันตกของปากแม่น้ำตะกั่วป่า โดยพันตรีเดอลาซ็องกีแยร์ Lunet de Lajonquiere เมื่อปี ค.ศ. 1909 (พ.ศ. 2452) พระวิฆณุองค์นี้ได้รับการยกย่องว่า มีความงามและความเข้มแข็งที่แสดงถึงพลังของพระวิฆณุ O'Connor ได้ตั้งข้อสมมติฐานว่าบริเวณดังกล่าวอุดมไปด้วยดีบุก (tin) โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งตะวันตก มีการทำเหมืองแร่มาแล้วในสมัยโบราณ ทำให้ไม่พบร่องรอยหลักฐานแหล่งโบราณคดีบริเวณนี้ เนื่องจากการขุดหาแร่ดังกล่าว

ประเด็นการศึกษารูปแบบศิลปะ O'Connor กล่าวถึงการศึกษาของ Pierre Dupont ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบกับพระวิฆณุที่พบในประเทศไทย ราชอาณาจักรกัมพูชา และทางตอนใต้ของ

สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ซึ่งพบว่าเทวรูปพระวิฆณุส่วนใหญ่สร้างแบบ 4 กร นุ่งผ้าโองี มีผ้าคาด สวมหมวกทรงกระบอกหรือกิริฎมุกฎ สันนิษฐานว่าแสดงอิทธิพลศิลปะอินเดียฝ่ายใต้สมัยราชวงศ์ปัลลวะ (the Pallava style of Southern India)

สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ.. **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2534.
: ประติมากรรมที่สร้างขึ้นเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-9 (พุทธศตวรรษที่ 12-14) มีอายุร่วมสมัยกับศิลปะทวารวดีตอนต้นและตอนกลาง สร้างขึ้นตามคติศาสนาพราหมณ์ หากแต่มีรูปแบบศิลปะที่แตกต่างจากศิลปะทวารวดี ดังนั้นศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล จึงทรงจัดจำแนกรูปแบบเฉพาะนี้ว่าเทวรูปรุ่นเก่า

สรุปประเด็นสำคัญ

เทวรูปพระวิฆณุพบที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี นับว่าเป็นแบบที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 (พุทธศตวรรษที่ 9-10) เนื่องจากแสดงอิทธิพลศิลปะอินเดียสมัยมอญและอมราวดีตอนปลาย สมัยต่อมาคือราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 12) พบเทวรูปพระวิฆณุ 4 กร สวมหมวกทรงกระบอก ทรงถือจักร สังข์ คทาและธณีหรือดอกบัว นุ่งผ้ายาวคล้ายโสร่งมีจีบผ้าอยู่ทางด้านหน้า แบ่งออกได้ 3 กลุ่ม

กลุ่มแรกเป็นคาดผ้าเฉียงผูกปมที่ด้านขวา ลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะสมัยหลังคุปตะราชวงศ์ปัลลวะ ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย พบทางภาคใต้ของประเทศไทย

กลุ่มสองคือคาดผ้าตรง พบทางภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือเวลาการสร้างที่ยาวนานกว่าโดยเฉพาะวิวัฒนาการของกิริฎมุกฎ หมวกทรงกระบอกและขอบผม

กลุ่มที่สาม แบบไม่คาดผ้าคงมีแต่เข็มขัดคาดส่วนบนแบบผ้าโสร่ง พระอุระฝั่งซ้าย พระหัตถ์ไม่ติดกับลำพระองค์ ตัวอย่างสำคัญพบที่อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ซึ่งศาสตราจารย์โอคอนเนอร์ (Stanley J. O' Connor, Jr.) สันนิษฐานว่าคงเป็นแบบท้องถิ่นที่คิดขึ้นเองทางภาคใต้ของประเทศไทย

นอกจากนี้ที่เมืองศรีเทพ ได้พบหลักฐานที่แสดงว่าศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา เจริญขึ้นในระยะเวลาพร้อมกัน สำหรับเทวรูปที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พบเทวรูปพระวิฆณุที่มีลักษณะที่แตกต่างออกไป เช่น เทวรูปสวมหมวก 8 เหลี่ยมยอดสูงเป็นชั้น รวมทั้งแบบที่ทรงหมวกทรงกระบอก ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกลุ่มภาคใต้ของประเทศไทย รวมทั้งรูปพระลักษณะ แต่ทรงผ้าโจงกระเบนสั้นเช่นเดียวกับเทวรูปพระวิฆณุ ที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าควรจัดเป็นศิลปะขอม แต่ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศทรงไม่เห็นด้วย เนื่องจากเทคนิคการแกะสลักแตกต่างกับเทวรูปขอมสมัยโบราณที่จะมีเศษหินยี่ตระหว่างพระหัตถ์ข้างบนกับเศียรเสมอ แต่เทวรูปรุ่นเก่าในประเทศไทยไม่เคยปรากฏเลย ด้วยเหตุนี้กรบนของเทวรูปในประเทศไทยจึงมักจะหักไปเกือบหมดสิ้น สำหรับหลักฐานโบราณคดีกรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นเมืองศรีเทพพบว่ามี 2 สมัย

- สมัยแรกเป็นวัฒนธรรมอินเดียและทวารวดี คริสต์ศตวรรษที่ 5-6 (พุทธศตวรรษที่ 10-11)

- สมัยที่ 2 เป็นวัฒนธรรมขอมตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 12) เมืองศรีเทพตั้งอยู่บนเส้นทางโบราณระหว่างภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ไปจนถึงประเทศกัมพูชา

สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ.. **ประติมากรรมขอม**. พระนคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2515.

: ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียงจากหนังสือ Le Cambodge ของ ศาสตราจารย์ของ บวสเชอลิเย่ (Jean Boisselier) กล่าวถึงรูปแบบศิลปะขอม 14 สมัย ลักษณะโดยทั่วไปของงานประติมากรรมแต่ละสมัย เทคนิคการแกะสลัก รวมถึงความหมายทางประติมานวิทยา (iconography) ทรงเรียบเรียงจากหนังสือ ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอมของ นายภัตตจริยะ (K. Bhattacharya) ศึกษาความหมายและเนื้อหาของงานประติมากรรมประกอบกับหลักฐานจากจารึก

สรุปประเด็นสำคัญ

ด้านประติมานวิทยาในงานประติมากรรมขอมพบว่า พระนารายณ์หรือพระวิษณุมีการแกะสลักประติมากรรมลอยตัวพบมากที่สุดในศิลปะขอม ซึ่งส่วนใหญ่สร้างเป็นประติมากรรมยืนมี 4 กร (จตุรบุข) ถือธรณี (ดอกบัว) พระหัตถ์ขวาล่าง จักรพระหัตถ์ขวาด้านบน สังข์พระหัตถ์ซ้ายบน และคทาในพระหัตถ์ซ้ายล่าง การครองผ้าพระวิษณุทรงครองผ้า 2 แบบคือนุ่งโจงกระเบนและโถงยาว ซึ่งในสมัยก่อนเมืองพระนครจะทรงนุ่งทั้งสองแบบ แสดงให้เห็นว่าคงมีประเพณีที่แตกต่างกัน สำหรับศิราภรณ์ทรงเครื่องพระจักรพรรดิคือ สวมหมวกรูปทรงกระบอกจนถึงปลายศิลปะแบบกULEN จากนั้นจึงทรงกระบังหน้าและมงกุฎหลายชั้น จนถึงสมัยหลังสุดที่ทรงมงกุฎยอดแหลม

ประติมากรรมพระกฤษณะมีความสำคัญที่นอกเหนือไปจากเป็นอวตารของพระวิษณุแล้ว ยังมีกล่าวในคัมภีร์ภควัทปุราณะ มักสร้างเป็นประติมากรรมลอยตัวและภาพเล่าเรื่อง สลักเป็นบุรุษหนุ่มสวมศิราภรณ์มีผม 3 ปอยในศิลปะขอมก่อนเมืองพระนคร ปรากฏตั้งแต่ศิลปะพนมดา รวมทั้งประติมากรรมพระพลรามหรือปรัศูราม “ผู้ถือคันไถ” ก็ะทรงครองผ้าลักษณะเดียวกับพระวิษณุและพระกฤษณะ สำหรับประติมากรรมผสมที่ผสมระหว่างเทพเจ้า 2 องค์ที่สำคัญที่สุดคือ ประติมากรรมรูปพระหริหระ พระหริหระคือการผสมผสานระหว่างพระหริ (วิษณุ) และพระหระ (ศิวะ) ปรากฏในการสร้างรูปเคารพตั้งแต่ระยะแรกคือ ศิลปะพนมดา

ด้านรูปแบบศิลปะศาสตราจารย์ฟิลลิป สแตร์น (Philip Stern) ได้กำหนดอายุออกเป็น 14 สมัย หรือ 4 สมัยใหญ่ๆ การสร้างประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุมีความสำคัญมาแล้วโดยเฉพาะสมัยก่อนเมืองพระนคร ตั้งแต่สมัยแรกคือ ศิลปะแบบพนมดา (ค.ศ. 547-607 : พ.ศ. 1090-1150) ซึ่งกำหนดอายุตามจารึกสมัยหลังว่าสร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้ารุทรวรมัน แบ่งเป็น 2 กลุ่ม

ประติมากรรมพนมดาหมู่ที่ 1 : ค้นพบที่ปราสาทพนมดาและบริเวณใกล้เคียง จำหลักด้วยหินซิสต์และหินทราย มีการแกะสลักแบบประติมากรรมนูนสูงในระยะแรก เช่น พระกฤษณะโควรธนะจากวัดเกาะ (Koh) ต่อมาสลักโดยใช้วงโค้งรูปเกือกม้าหรือรูปสี่เหลี่ยม เป็นกรอบสำหรับยึดประติมากรรม เช่น รูปพระวิษณุ 8 กร จากปราสาทพนมดา พระหริหระจากอาศรมมหาฤๅษี พระราม พระพลรามหรือปรัศูราม รวมทั้งมีชายผ้าโจงกระเบนยาวลงไปจรดฐาน สำหรับเป็นเครื่องยึดอีกชั้นหนึ่ง

ประติมากรรมพนมดาหมู่ที่ 2 : สลักจากหินทรายมากกว่าหินซิสต์ นุ่งผ้าโจงแบบมีริ้วและไม่มีริ้ว มีชายพกรูปสมอห้อยตกลงมาด้านหน้าและชายพกที่เหน็บด้านหลัง พระมาลาทรงกระบอกผาย

ด้านบนเล็กน้อยคลุมยาวลงมาถึงต้นพระศอ ประติมากรรมพนมดาหมู่ที่ 1 และ 2 ได้ให้อิทธิพลต่อมายังสกุลช่างต่างๆ ในสมัยเจนละ

ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก (หลัง ค.ศ. 607-657 : พ.ศ. 1150-1200) ประติมากรรมพระวิชณุ จะทรงครองผ้าโอฐี สันนิษฐานว่าร่วมสมัยกับประติมากรรมทางศาสนาพราหมณ์ทางภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทย มีการเพิ่มเติมขัดผ้าและรูปร่างของหมวกทรงกระบอกที่เปลี่ยนแปลงไป พระเกศาเรียบไม่เป็นขมวด โอฐียาวมีชายห้อยอยู่ข้างหน้า คาดเข็มขัดผ้าเป็นเส้นตรงมีปมผูกทางด้านขวา ใช้เป็นเครื่องรองรับพระหัตถ์ ประติมากรรมแบบนี้อาจเป็นของอาณาจักรเจนละโดยเฉพาะ

ศิลปะแบบไพรกเมง (ราว ค.ศ. 642-707 : พ.ศ. 1185-1250) : ในตอนต้นเจริญควบคู่ไปพร้อมกับแบบสมโบร์ และในตอนท้ายก็เจริญควบคู่ไปกับแบบปราสาทอันเดต ลักษณะพิเศษคือ ฝ้านุ่งสั้นพุ่งสูงขึ้นไปบนบันเอว มีชายพกขนาดใหญ่เป็นเครื่องประดับทางด้านหน้า หรือเข็มขัดแบบเรียบๆ ที่คาดเหนือสะโพก

ศิลปะแบบปราสาทอันเดต : ศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองต์ เป็นผู้ตั้งศิลปะแบบนี้ขึ้น ตรงกับตอนต้นของศิลปะแบบกำพงพระ ลักษณะโดยทั่วไปมีความชัดเจนเรื่องกายวิภาค รวมทั้งมีพระมัสสุปรากฏในงานประติมากรรมวงศ์ยังคงปรากฏอยู่ รวมทั้งการนุ่งผ้าโจงกระเบนที่มีชายพก พาดลงมาที่ด้านซ้ายโดยมีชายผ้าเหน็บที่ย่อนตกลงมาเบื้องหน้าลำตัว โดยจะมีเข็มขัดผ้าหรือเข็มขัดเพชรพลอยคาดทับอยู่ ตัวอย่างที่สำคัญที่สุด คือ พระหริหระจากปราสาทอันเดต ซึ่งการนุ่งผ้าแบบนี้จะสืบทอดมาในประติมากรรมพนมดาแบบที่ 2

ศิลปะแบบกำพงพระ (ราว ค.ศ. 713 - หลัง ค.ศ. 807 : พ.ศ. 1256 - หลัง พ.ศ. 1350) : แสดงถึงความก้าวหน้าที่ยพยายามสร้างประติมากรรมลอยตัว ไม่มีที่รองรับแขนเบื้องล่าง ฝ้านุ่งเหมือนแบบปราสาทอันเดต หรือแบบใหม่คือ ผ้าโจงกระเบนไม่มีชายฝ้านุ่งที่ห้อยทางด้านข้าง แต่มีชายผ้ารูปสมอเรือทางด้านหน้าและมีชายผ้าเล็กๆ พับย่นออกมาหน้าท้อง ซึ่งจะปรากฏสืบทอดมาในสมัยเมืองพระนคร เริ่มจากศิลปะแบบกุเลน

ศิลปะแบบกุเลน (ราว ค.ศ. 832-877 : พ.ศ. 1375-1420) : ประติมากรรมรูปพระวิชณุยังคงปรากฏวงศ์ สำหรับยึดตามทางขวางและรองรับพระหัตถ์ เช่น พระวิชณุที่รูปอาร์กซ์ (Rup Arak) ครั้นต่อมาไม่ปรากฏวงศ์ เช่น พระวิชณุจากปราสาทคำไกรราบ และปราสาทหมอดอบ หมวกทรงกระบอกมีลายเส้นนูนรองรับกระบังหน้าที่ถอดได้ ซึ่งจะปรากฏสืบทอดมาในสมัยหลัง ระยะต่อมาความสำคัญของวงศ์จะหายไป

พิริยะ ไกรฤกษ์. **ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทยฉบับคู่มือนักศึกษา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2528.

: ศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะและสถาปัตยกรรมในประเทศไทยตั้งแต่ยุคกึ่งประวัติศาสตร์ราวคริสต์ศักราช 157 (พุทธศักราช 700) จนถึงคริสต์ศักราช 1957 (พุทธศักราช 2500) เมื่อเข้าสู่ยุคร่วมสมัยศิลปะตะวันตก สำหรับรูปแบบศิลปกรรมได้จัดแบ่งตามพื้นที่และระยะเวลา

สรุปประเด็นสำคัญ

เทวรูปพระวิษณุน่าจะเป็นศิลปวัตถุที่นำเข้ามาก่อนพระพุทธรูป รูปแบบที่เก่าแก่ที่สุดได้แก่ เทวรูปพระวิษณุ พบที่วัดศาลาหึง อ.ไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีรูปแบบร่วมลักษณะศิลปะจากอินเดียภาคตะวันออกเฉียงใต้ ราชวงศ์อิชวาภาที่ปกครองนครนาคราชในลุ่มแม่น้ำกฤษณา โดยเฉพาะของพระภูษาโจงยาว มีผ้าคาดพระโสณีส้อยเป็นรูปวงโค้ง และกนกที่ตกแต่งด้วยพู่ นอกจากนี้พระหัตถ์ขวามือถือคทา พระหัตถ์ขวาล่างแสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ขวามือถือจักร และพระหัตถ์ขวาล่างทรงถือสังข์ในระดับพระโสณีส้อย ซึ่งรูปแบบดังกล่าวมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับ พระวิษณุในศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์กุษาณะ แต่สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นในท้องถิ่น

สำหรับพระกฤษณะโควรรณะจากศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะใกล้เคียงกันอย่างมาก กับศิลปะของอาณาจักรพูนัน สร้างขึ้นภายใต้รัชกาลพระเจ้าภวรมัน ผู้ปกครองอาณาจักรเจนละ อันครอบคลุมมาจนถึงเมืองศรีเทพ รูปแบบ ศิลปะแบบพนมดา ซึ่งเรียกชื่อตามเนินเขาตอนใต้ของประเทศกัมพูชา อันเป็นที่ตั้งของเทวาลัยในลัทธิไวษณพนิกายปาณจรรระ

ศิลปกรรมในคาบสมุทรมหาไคไต้ ระหว่าง ค.ศ. 607-657 (พ.ศ. 1150-1200) สร้างพระวิษณุที่มีขนาดใหญ่กว่าคนจริง พระวรกายล่ำสันใกล้เคียงกับธรรมชาติ ทรงพระภูษาโจงยาวกรอมข้อ พระบาทขวามือเป็นปมที่พระอุทร สวมกิริฎมุกุฏหรือหมวกทรงกระบอก ระยะเวลาดังกล่าว ดร.พิริยะ กล่าวว่ามี 2 รูปแบบ

1. พระหัตถ์ทั้ง 2 ติดกับพระโสณีส้อย มีผ้าคาดพระโสณีส้อยตามแนวนอน สวมกิริฎมุกุฏทรงเตี้ย เช่น พระวิษณุจากเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และจากศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี
2. พระหัตถ์ล่างแยกจากพระโสณีส้อย ไม่มีผ้าคาด สวมกิริฎมุกุฏ เช่น พระวิษณุจากเขาพระเหอน อำเภอดงหลวง จังหวัดพิจิตร เป็นรูปแบบที่นิยมทางภาคใต้ของอินเดีย

คาบสมุทรมหาไคไต้ระหว่าง ค.ศ. 657-707 (พ.ศ. 1200-1250) พบประติมากรรมพระวิษณุที่เขาศรีวิชัย อำเภอดงหลวง จังหวัดสุราษฎร์ธานี และศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี พระหัตถ์ล่างทั้ง 2 ยังคงยึดติดกับพระโสณีส้อย แต่ทรงคาดผ้าคาดพระโสณีส้อยผูกเป็นโบทางด้านขวา มีรัดประคดรัดพระภูษาโจง และสวมกิริฎมุกุฏทรงสูง มีความเป็นธรรมชาติน้อยลง เป็นประติมากรรมที่สร้างขึ้นในรัฐศรีวิชัย รวมทั้งมีลักษณะใกล้เคียงกับพระวิษณุในศิลปะอาณาจักรเจนละของเขมร

ศิลปกรรมเขมรระหว่าง ค.ศ. 657-707 (พ.ศ. 1200-1250) เทวรูปพระวิษณุ 4 กร จากศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีรูปแบบที่แตกต่างพระวิษณุจากที่พบในคาบสมุทรมหาไคไต้ คือ ประทับยืน ทำตรีภังค์ ทรงพระภูษาโจงสั้นห้อยกรั้งแบบเขมร สวมกิริฎมุกุฏทรงสูงทับพระเศศาทียกเป็นลอนที่พระศอ

ศิลปกรรมคาบสมุทรมหาไคไต้ระหว่าง ค.ศ. 857-907 (พ.ศ. 1400-1450) มีการสร้างเทวรูปพระวิษณุที่แตกต่างไปจากเดิม คือ พระวิษณุจากเขาพระนารายณ์ อำเภอกะปง จังหวัดพิจิตร เดิมประดิษฐานเป็นชุดเป็น 1 ในกลุ่มประติมากรรมชุด วิษณุมัยโยคสถาน พระวิษณุองค์ดังกล่าว พระหัตถ์ขวามือทรงถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างแสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร พระหัตถ์ซ้ายล่างท้าวที่พระโสณีส้อย ทรงสวมกิริฎมุกุฏทรงสอบเข้าหากันทางด้านบน ประดับลายวงแหวน ทรงพระภูษาโจงยาวกรอมข้อพระบาท ขมวดเป็นปมและชักขึ้นด้านบน รัดประคดตกแต่งลายลูกปะคำ คาดผ้าคาดพระโสณีส้อยตามแนวนอนผูกเป็นโบ และคาดผ้ารูปวงโค้งที่หน้าพระเพล สวมลูกประคำ

ทับกรองคอและทรงคาสายยั้ญปวีตทับอุทรพันธะ พระวรกายประดับพาหุรัด ทอง พระกร และ พระธำมรงค์ รูปแบบดังกล่าวมีความใกล้เคียงกับประติมากรรมพระวิษณุศิลปะอินเดียแบบปัลลวะ ตอนปลาย

พิริยะ ไกรฤกษ์. “พระวิษณุ ประติมากรรมที่พบในภาคใต้” ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 11**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. 2542.

: วัฒนธรรมในกลุ่มภาคใต้ อธิบายความสำคัญและรายละเอียดที่จัดเรียงตามหัวข้อ

สรุปประเด็นสำคัญ

เทวรูปพระวิษณุที่พบในคาบสมุทรมหาภาคใต้แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ตามรูปแบบศิลปะที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะสัมพันธ์กับการกำหนดอายุ

1. อิทธิพลศิลปะมอญราชวงศ์กุษาณะ : คริสต์ศตวรรษที่ 5 (พุทธศตวรรษที่ 10) พระวิษณุมีรูปแบบและลักษณะใกล้เคียงกับวัฒนธรรมอินเดีย จากสมัยแรกเริ่มคือราชวงศ์กุษาณะของอินเดียฝ่ายเหนือ (ค.ศ. 621-743 : พ.ศ. 1164-1286) ที่แพร่เข้าไปในอินเดียและเผยแพร่เข้ามาในคาบสมุทรมลายูระยะแรก ดังตัวอย่าง จากวัดศาลาทั้ง อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี พระหัตถ์บนทั้ง 2 หักหายไป (ขวามือคงถือคทา) ขวาล่างแสดงปางประทานอภัย ซ้ายล่างถือสังข์ เป็นรูปแบบที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2. อิทธิพลศิลปะคุปตะและมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรพุนัน : คริสต์ศตวรรษที่ 5 (พุทธศตวรรษที่ 6) พบบริเวณคาบสมุทรมหาภาคใต้และภาคกลางของไทย มีการติดต่อกับอาณาจักรพุนัน ในทางการค้าและการเมืองดังปรากฏเอกสารจีนรวมทั้งจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 แห่งอาณาจักรพุนัน การสร้างพระวิษณุในระยะนี้พระหัตถ์ขวาล่างถือปัทมา (ดอกบัวสีแดง) ที่บนพระองค์ ซ้ายล่างทรงสังข์ในระดับพระโสณิ พระหัตถ์บนทั้งสองหักหายไป เช่น พระวิษณุจากนครศรีธรรมราช (พช. นครศรีธรรมราช) พระวิษณุจากวัดพระพรหม ต.นาสาร จ.นครศรีธรรมราช (พช.พระบรมธาตุ นครศรีธรรมราช) ซึ่งถือ คทาในพระหัตถ์ขวามือ ปัทมาขวาล่าง จักรซ้ายบนและสังข์ในระดับพระโสณิ ในพระหัตถ์ซ้ายล่าง ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมในสมัยคุปตะ รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรพุนัน ดังตัวอย่างพระวิษณุจากเมืองออกแอม เมืองท่าของอาณาจักรพุนัน

3. อิทธิพลวัฒนธรรมมอญและวัฒนธรรมเขมรยุคเจริญรุ่งเรือง : คริสต์ศตวรรษที่ 7-8 (พุทธศตวรรษที่ 12-13) เป็นระยะเวลาที่อิทธิพลวัฒนธรรมมอญบริเวณรอบอ่าวไทยและวัฒนธรรมเขมรเจริญรุ่งเรือง ชุมชนรอบอ่าวไทยมีความสัมพันธ์กับชุมชนคาบสมุทรมหาภาคใต้ การสร้างพระวิษณุมีพระวรกายเรียบง่าย ไม่สวมเครื่องประดับซึ่งเดิมคงสวมประดับจริง พระวิษณุทุกองค์พระหัตถ์ซ้ายล่าง พระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างถือก้อนดิน และพระหัตถ์ขวามือถือจักร รวมทั้งเป็นแบบเดียวกับที่พบในศิลปะเขมร แบ่งออกเป็น 3 แบบ

- แบบ ก. : พระหัตถ์ซ้ายและขวาล่างติดกับพระโสณิ คาดผ้าคาดพระโสณิตามแนวนอน สวมกิริฎมุกุฎทรงเตี้ยที่มีปลายด้านบนผายออก

- แบบ ข. : พระหัตถ์ซ้ายและขวาล่างติดกับพระโสณิ คาดผ้าคาดพระโสณิเฉียง ผูกเป็นโบว์ทางด้านขวา มีรัดประคดรัดพระภูษาโจง สวมกิริฎมุกุฎทรงสูง

- แบบ ค. : พระหัตถ์ซ้ายและขวาล่างแยกจากพระโสณิ ไม่มีผ้าคาด สวมมงกุฎทรงเตี้ย

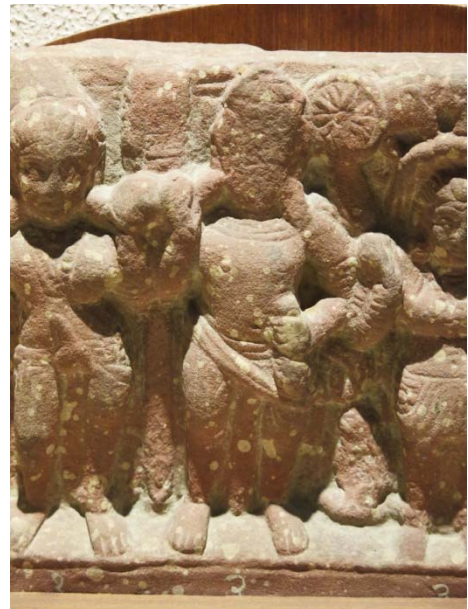
4. อิทธิพลศิลปะอินเดียภาคใต้ ราชวงศ์ปัลลวะและราชวงศ์โจฬะ : ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 9 (พุทธศตวรรษที่ 14) รัฐศรีวิชัยเจริญมากขึ้นทำให้พุทธศาสนาวัชรยานเจริญรุ่งเรือง ลัทธิไวษณพนิกาย สูญหายไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง ต่อมาต้นคริสต์ศตวรรษที่ 10 (พุทธศตวรรษที่ 15) การสร้างพระวิฆณุ กลับมาอีกครั้ง ภายใต้อิทธิพลด้านรูปแบบศิลปะจากราชวงศ์ปัลลวะ พระหัตถ์ขวามือถือสังข์ ขวาล่าง ปางประทานอภัย ซ้ายบนถือจักร ซ้ายล่างเท้าที่พระโสณิ รวมทั้งการสร้างประติมากรรมพระวิฆณุ ประกอบประติมากรรมเป็นชุด “*วิฆณุมัธยมโยคะสถานะมูรติ*” ต่อมาราวครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 11 (พุทธศตวรรษที่ 16) ราชวงศ์โจฬะได้เข้ามาบูรณาคาบสมุทรภาคใต้ ทำให้ปรากฏอิทธิพลศิลปะโจฬะ ซึ่งหลังจากนี้จะไม่ปรากฏประติมากรรมพระวิฆณุในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้

บทที่ 3

เทวรูปพระวิฆณุในศิลปะอินเดีย

พระวิฆณุสมัยมถุรา

เทวรูปพระวิฆณุที่ปรากฏในงานศิลปกรรมระยะแรกคือ สมัยมถุรา ภายใต้ราชวงศ์กุษาณะ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 1-2 (พุทธศตวรรษที่ 5-6) สันนิษฐานว่าพัฒนารูปแบบมาจากการสร้างประติมากรรมรูปยักษ์ที่ปรากฏในภาพสลักสมัยอินเดียโบราณเช่นเดียวกับการสร้างพระพุทธรูป รูปพระโพธิสัตว์หรือเทพเจ้าองค์อื่นๆ ที่สร้างร่วมสมัยกัน หลักฐานที่พบเทวรูปพระวิฆณุมักจำหลักเป็นชุดประกอบรูปทศิยบุคคลหรือเทพเจ้าที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งคั่ง ประกอบเป็นชุด 4 องค์ในรูปอรรณาริศวร พระวิฆณุ คชลักษณ์ และท้าวกุเวร (ภาพที่ 3.1a,b)

ภาพที่ 3.1 (a,b) a.พระวิฆณุประกอบในชุด 4 องค์ (อรรณาริศวร, พระวิฆณุ, คชลักษณ์ และท้าวกุเวร)
ภาพพระวิฆณุองค์ที่ 2 ศิลปะมถุรา สมัยราชวงศ์กุษาณะ b. พระวิฆณุ
จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองมถุรา ประเทศอินเดีย

เทวรูปพระวิฆณุดังกล่าวจะจำหลักเป็นรูปบุคคล มี 4 กร สวมกิริฎมุกุฎที่พัฒนามาจากมงกุฎ ตกแต่งประดับเศียรประติมากรรมรูปบุคคลสมัยอินเดียโบราณ (ภาพที่ 3.1 a,b) สวมกษัตริย์และกรองคอขนาดใหญ่ พระหัตถ์ขวาล่างจะแสดงอภัยมุทรา เช่นเดียวกับการสร้างพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์หรือเทพเจ้าองค์อื่นที่นิยมในสมัยนี้ กรณีที่พบองค์เดียวโดดๆ ก็ยังคงยกพระหัตถ์ขวาล่างแสดงอภัยมุทราด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 3.2) สำหรับอาวุธที่ถือในพระหัตถ์จะปรากฏดังนี้ คือพระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือสังข์ในระดับพระโสณี พระหัตถ์ซ้ายบนทรงจักรรูปวงกลมขนาดใหญ่ ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างทรงคทา

จำหลักเป็นเส้นแนวตั้งยาวลงมาจรดที่ส่วนฐานเบื้องล่างเสมอ¹ ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือพระวิษณุสมัยมฤราจะนุ่งผ้าบางยาวจรดข้อพระบาท โดยจะผูกชายพกหน้านางตกลงมายาวจรดส่วนฐาน ซึ่งจะกลายเป็นเทคนิคการจำหลักพระวิษณุในเวลาต่อมา

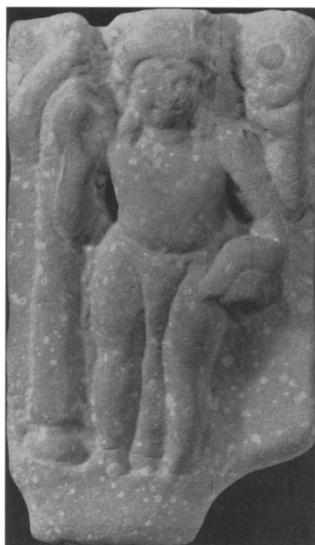
พระวิษณุสมัยมฤรามักคาดเข็มขัดหรือที่เรียกว่า **กฏิสูตร** ในระดับพระโสณี ลักษณะเป็นเข็มขัดผ้าบิดเกลียวคาดเอวเรียงซ้อนทับบนผ้านุ่ง แล้วผูกเป็นปมหรือโขนขนาดใหญ่ที่เบื้องซ้ายของพระวรกาย (ภาพที่ 3.1a,b และภาพที่ 3.2)

ภาพที่ 3.2 พระวิษณุ สมัยราชวงศ์คุษาณะ ศิลปะมฤรา
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองมฤรา ประเทศอินเดีย

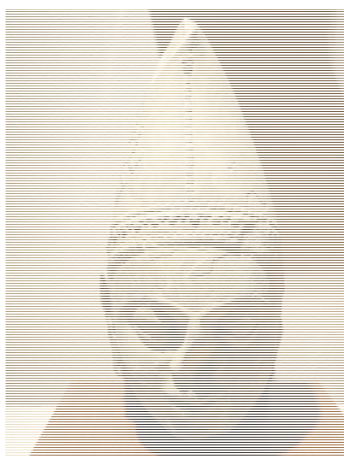
อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า **กิริณมุกฏ** หรือหมวกทรงกระบอกนั้น ในสมัยมฤราตอนต้น จำหลักเลียนแบบมกฏที่เป็นเครื่องประดับศีรษะ ที่ด้านหน้าเป็นวงรูปเหรียญขนาดใหญ่ ซึ่งต่อมาจะพัฒนากลายเป็นหมวกทรงกระบอกที่มีส่วนปลายผายออกครอบคลุมเหนือศีรษะ ซึ่งอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากเครื่องประดับศีรษะของกษัตริย์ที่ทำด้วยโลหะ ซึ่งจะกลายเป็นคุณลักษณะสำคัญของการสร้างรูปประติมากรรมพระวิษณุที่จะปรากฏในเวลาต่อมา (ภาพที่ 3.1b เปรียบเทียบกับรูปที่ 3.2, 3.3, 3.4, 3.5a,b)

¹C. Sivaramamurti, "The Weapons of Vishnu" *Artibus Asiae*, Vol.18, No.2 (1955), pp.135-136.

ภาพที่ 3.3 : พระวิษณุ สมัยราชวงศ์กุษาณะ ศิลปะมถุรา

ที่มา : C. Sivaramamurti, "The Weapons of Vishnu" *Artibus Asiae*, Vol.18, No.2 (1955), pl. XI.

ภาพที่ 3.4 ประติมากรรมรูปศีรษะ
พระวิษณุ (Mathura Museum)

ภาพที่ 3.5 (a,b) Chaturvyuha Sankarshan Vasudev (จากอุบายหะ สังคฤชณะ วาสูเดวะ)
สมัยมถุรา (Mathura Museum)

พระวิษณุสมัยอมราวดี

พระวิษณุในดินแดนอันธระประเทศ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียสมัยอมราวดี ราวคริสต์ศตวรรษที่ 3 (พุทธศตวรรษที่ 8) ยังนิยมการจำลองหลักประติมากรรมประกอบเป็นชุด เช่น นรสิงหาวตาร (ภาพที่ 3.6) พระวิษณุ (ที่ 2 จากซ้าย) ทรงสวมกิริฎมุกุฎหมวกทรงกระบอกที่จำลองเหมือนวัสดุที่ทำด้วยโลหะ สวมกุดชโลและกรองศอขนาดใหญ่ ลักษณะเด่นของพระวิษณุสมัยอมราวดีอีกประการหนึ่งคือจะนั่งผ้าโรฎิยาวจรดข้อพระบาท ผูกปมชักชายผ้าหน้านางห้อยตกลงมาเบื้องล่างและคาดเข็มขัดผ้าทับผูกโบที่ด้านซ้ายและขวา โดยจะทิ้งชายห้อยตกเป็นวงโค้งที่เบื้องหน้า ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของพระวิษณุสมัยอมราวดี (ภาพที่ 3.6, 3.7)

ภาพที่ 3.6 : ภาพสลักชุดนรสิงห

Narasimha relief, From Coastal Andhra Pradesh, 3rd Century A.D.

Photograph : M.A.W Khan O'Connor Jr., 1972 Fig. 13.

ภาพที่ 3.7 : Vasudeva-Krsna (วาสุท้าวะ กฤษณะ)

Yeleswaram, East Godavari district Andhra Pradesh, India 3-4th Century

ที่มา : M.A.W.Khan O'Connor Jr, 1972, fig. 12.

สำหรับพระหัตถ์ทั้ง 4 นั้นพระหัตถ์ซ้ายล่างจะทรงสังข์ในระดับพระโสณี พระหัตถ์ขวาล่างแสดงอภัยมุทรา พระหัตถ์ขวามือถือคทาขนาดใหญ่ โดยจำหลักเป็นเส้นตรงแบบเดียวกับสมัยมถุรา (ภาพที่ 3.7) ศิลปะอมราวดีซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียพบตามแนวชายฝั่งทะเล ต่อมาจะมีอิทธิพลต่อรูปแบบศิลปะทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูในระยะแรก รวมถึงการสร้างพระวิฆณุในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่จะปรากฏในเวลาต่อมา

พระวิฆณุสมัยคุปตะ

ศิลปะคุปตะนับเป็นยุคทองที่แสดงสุนทรียภาพคือ ความงามในการสร้างงานศิลปกรรมอินเดีย รวมทั้งเป็นสมัยที่ไวษณพิกายได้รับการนับถืออย่างแพร่หลาย ปรากฏหลักฐานศิลปกรรมและแหล่งโบราณคดีที่มีขนาดใหญ่หลายแห่งโดยเฉพาะที่อุทัยคีรี เมืองเวทิตา รัฐมัธยประเทศ (Udayagiri Caves, Vedisā district Madhya Pradesh) เมืองทีโอกาและเมืองสาณูจี

เทวรูปพระวิฆณุสมัยคุปตะ แสดงภาพพระวิฆณุ 4 กร สวมกิรีณมุกฏเป็นหมวกทรงกระบอก ทรงสูงหรือทรงเตี้ยปลายผายออก เน้นการตกแต่งประดับจำหลักลวดลาย รวมทั้งอาจมีการตกแต่งที่แสดงรายละเอียดหมวกของทรงกระบอกมากขึ้น ด้านหน้าหมวกประดับวงรูปเหรียญหรือสายสร้อย ห้อยเป็นตุ้มตั้งจำลองแบบมาจากเพชรพลอย (ภาพที่ 3.8, 3.9) สวมกุนทลและกรองคอขนาดใหญ่

นอกจากนี้การจำหลักเข็มขัดผ้าคาดเฉียงหรือกฐิตูตรที่เคยปรากฏในสมัยมกุรา หรือเข็มขัดผ้าที่ผูกวงโค้งห้อยลงมาที่ด้านหน้าพระขมแบบสมัยอมราวดีก็จะหายไป หากแต่มีสิ่งใหม่เกิดขึ้นที่จะแสดงคุณลักษณะของประติมากรรมตามคัมภีร์หรือเครื่องแสดงเกียรติยศคือ **วนะมาลา** (Vanamala) เป็นสายสร้อยดอกไม้คล้องพระวรกาย ห้อยตกเป็นวงโค้งที่เบื้องหน้าเด่นชัด

การจำหลักวนะมาลา เริ่มปรากฏในภาพสลักสมัยคุปตะตอนต้นทั้งรูปพระวิฆณุ และประติมากรรมที่แสดงรูปทิวบุคคลหรือเทพเจ้า อาทิ มนุชยนาค ดังเช่น ประติมากรรมที่พบจากเมืองสาณูจี (ภาพที่ 3.8, 3.9)

ภาพที่ 3.8 : พระวิฆณุ ศิลปะคุปตะ
พิพิธภัณฑสถานเมืองสาณูจี ประเทศอินเดีย

ภาพที่ 3.9 : ประติมากรรมรูปมนุชยนาค ศิลปะคุปตะ
พิพิธภัณฑสถานเมืองสาณูจี ประเทศอินเดีย

สำหรับประติมากรรมวราหาวตารและภาพจำหลักพระวิฆณุ ที่ด้านหน้าทางเข้าถ้ำอุทัยคีรี หมายเลข 6, 7 เมืองเวทिका ในรัฐมัธยประเทศ ประเทศอินเดีย อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 4 (พุทธศตวรรษที่ 9) Udayagiri Caves, Vedisa district Madhya Pradesh นั้นมีการจำหลักวนะมาลาเป็นสายสร้อยที่ร้อยประกอบจากดอกไม้ คล้องอสังพาดผ่านพระวรกายห้อยตกลงมาเป็นวงโค้งที่เบื้องหน้าขนาดใหญ่ (ภาพที่ 3.10, 3.11, 3.12, 3.13) ส่วนกฐิตูตรหรือผ้าคาดเฉียงที่พบในสมัยมกุราจะหายไป คงเหลือแต่เข็มขัดผ้าขนาดเล็กผูกเป็นปมทั้งชายห้อยลงด้านหน้าสั้นๆ เพื่อตรึงผ้าถุงโธฏี

สำหรับพระหัตถ์ทั้ง 4 ของพระวิฆณุพระหัตถ์ซ้ายล่างยังคงถือสังข์ในระดับพระโสณิ พระหัตถ์ขวาล่างทรงพระหัตถ์แสดงปางประทานพร ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนทรงวางคว่ำลงทรงจักรจำหลักเป็น

รูปวงล้อขนาดใหญ่ และพระหัตถ์ขวามือนั้นวางคว่ำทรงจับคทา ดังเช่น พระวิฆณุที่ถ้ำอุทัยคีรี หมายเลข 6 (ภาพที่ 3.12)

การจำหลักพระวิฆณุสมัยคุปตะอีกกรณีคือ อาวุธในพระหัตถ์จะกลายเป็นบริวารรูปบุคคล ขนาบข้างพระวิฆณุ ที่ด้านบนศีรษะประดับสัญลักษณ์ของอาวุธนั้น เรียกว่า *Ayudhapurushas* **อายุทธบุรุษะ**² ตัวอย่างเช่น ถ้ำอุทัยคีรีหมายเลข 5 (ภาพที่ 3.11a, b) พระวิฆณุวางพระหัตถ์คว่ำลงที่ เบื้องซ้ายคือจักรบุรุษ (Chakrapursha) และที่เบื้องขวา คือ เกาโมทกี (Kaumodaki) หรือคทาเทวี ซึ่ง ลักษณะดังกล่าวจะปรากฏต่อมาในสมัยหลังโดยอาจจะสลับตำแหน่งกันบ้าง นอกจากนี้ในสมัยคุปตะ ยังให้ความสำคัญกับการตกแต่งประดับกิรีฏมุกฏ หมวกทรงกระบอกที่จะมีลวดลายประดับมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 3.10(a,b) วราหตาร ถ้ำวราหะ (ถ้ำอุทัยคีรีหมายเลข 5) และรายละเอียดของวณะมาลา
Udayagiri Caves, Vedisa district Madhya Pradesh

ภาพที่ 3.11(a,b) วราหตาร ถ้ำวราหะ (ถ้ำอุทัยคีรีหมายเลข 5) และรายละเอียดของวณะมาลา
Udayagiri Caves, Vedisa district Madhya Pradesh

² C. Sivaramamurti, "The Weapons of Vishnu" *Artibus Asiae*, Vol.18, No.2(1955), pp. 129-130.

ภาพที่ 3.12 : พระวิษณุ ถ้ำอุทัยคีรีหมายเลข 6 เบื้องขวาของประตูทางเข้า
Udayagiri Caves, Vedisa district Madhya Pradesh

ภาพที่ 3.13 : พระวิษณุ จาก Rajgir รัฐพิหาร สมัยปลายคุปตะ
ที่มา : C. Sivaramamurti, "The Weapons of Vishnu" *Artibus Asiae*, Vol.18, No.2 (1955), pl. I.

การปรากฏอาวุธที่แสดงด้วยรูปบุคคลเป็นบริวารนี้จะมีพัฒนาการที่สืบต่อมายังรูปแบบศิลปะอินเดียฝ่ายเหนือสมัยปลายคุปตะและสมัยปาละ คริสต์ศตวรรษที่ 9-11³ (พุทธศตวรรษที่ 14-16)

³ C. Sivaramamurti, "The Weapons of Vishnu" pp. 127-128.

รวมทั้งการจำหลักเข็มขัดผ้ากฐินสูตร เป็นเข็มขัดผ้ายาวคาดเฉียง ผูกเป็นโบที่เบื้องซ้ายในระดับต่ำกว่า พระโสณีก็น่าจะกลับมาจำหลักอีกครั้งสมัยปลายคุปตะดังเช่น พระวิชณุจาก Rajgir รัฐพิหาร (ภาพที่ 3.13)

พระวิชณุศิลปะคุปตะตอนปลายมีความหลากหลายมากขึ้นทั้งผ้านุ่ง เครื่องประดับตกแต่ง และวัสดุ ดังตัวอย่างพระวิชณุจากบังกลาเทศ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 6-7 (พุทธศตวรรษที่ 10-11) (ภาพที่ 3.14-3.16) ประติมากรรมดินเผาครึ่งองค์ สวมกิริฎมุกุฎยอดตัด สวมกุนทลแต่ไม่สวมกรองคอขนาดใหญ่ดังเช่นสมัยแรกๆ คาดอุทรพันธะเป็นผ้าคาดผูกเป็นปมที่ด้านหน้าระดับเอวเหนือพระนาภี พระพักตร์กลมพระเนตรมอง (สะตือ) ตรงรับกับความโค้งของสันคิ้ว (ภาพที่ 3.14) ลักษณะดังกล่าวแสดงสุนทรียภาพแบบคุปตะที่ยังคงปรากฏ อยู่ผสมผสานกับรูปแบบพื้นเมืองในช่วงเวลานี้

ภาพที่ 3.14 : พระวิชณุดินเผาจากเมือง Kichak(Bogra)
จัดแสดงที่ Bangladesh National Museum, Decca

ที่มา : Chefs-d'Oeuvre du delta du Gange Collections des musees du Bangladesh, Fig. 20.

พระวิชณุจากเมือง Rajakpur (Bogra) อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 6-7 (พุทธศตวรรษที่ 11-12) เป็นประติมากรรมดินเผาทาสีดำ เพื่อให้เหมือนกับการจำหลักหิน⁴ พระวิชณุองค์นี้แสดงลักษณะกายวิภาคมีกล้ามเนื้อเหมือนจริงในสมัยคุปตะตอนปลาย ทรงสวมมงกุฎที่ประดับด้วยแผ่นวงกลมภายในเป็นรูปกิริติมุข (ภาพที่ 3.14) ทรงสวมสมพตสันเหนือโคนขา คาดเข็มขัดเส้นเชือกขนาดเล็กขมวดเป็นปมทิ้งชายลงมาเบื้องขวา มีอุทรพันธะหรือผ้ารัดท้องในระดับเอวบน ลักษณะเป็นเข็มขัดผ้าผูกปมที่เอวเหนือสะตือ พระอังสาซ้ายคล้องสายธูราหรือยัชโญปวีตอันแสดงถึงลักษณะของนักบวช ที่เบื้องล่างประกอบด้วยบริวาร 2 คน โดยที่พระวิชณุจะวางพระหัตถ์ขวาล่างบนศีรษะนางคทาเทวี ที่ทำท่าอัญชลีแสดงความเคารพ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างวางเหนือจักรบุรุษที่มีสัญลักษณ์เป็นแผ่นกลมมีรัศมีแผ่

⁴ Chefs-d'Oeuvre du delta du Gange Collections des musees du Bangladesh, Fig. 19.

ออกไปโดยรอบ อันเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับดวงอาทิตย์ ส่วนพระหัตถ์คู่หน้าที่หักหายไป สันนิษฐานว่าคงแสดงปางประทานพรที่พระหัตถ์ขวาล่าง ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างคงถือสิ่งขี้นในระดับพระโสณีย์ ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมปรากฏในศิลปะคุปตะ ดังเช่นถ้ำอุทัยคีรีหมายเลข 5 (ภาพที่ 3.11a)

อย่างไรก็ตามการปรากฏพระวิษณุที่นุ่งสมพตสั้นบางแบบพระวรกาย คาดเข็มขัดเป็นเส้น เชือกทับผ้านุ่ง ไม่สวมวนมาลาเป็นวงโค้งที่ด้านหน้าของผ้านุ่ง รวมทั้งไม่คาดเข็มขัดกฐิสูตร ดังที่เคยปรากฏเป็นปกติของการจำหลักเทวรูปพระวิษณุสมัยศิลปะคุปตะนั้น ก็อาจแสดงให้เห็นถึงลักษณะท้องถิ่นที่พัฒนาไปจากศิลปะคุปตะในอินเดีย ซึ่งรูปแบบดังกล่าวจะเป็นที่นิยมสำหรับการจำหลักเทวรูปพระวิษณุระยะแรกของประติมากรรมเขมรแบบพนมดาหมูที่ 1 และหมู่ที่ 2 รวมทั้งพระวิษณุที่พบบริเวณภาคใต้ของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามตามแนวลำน้ำโขง อาทิ เมืองออกแาว เมืองอันเกียง เมืองเคียนเกียง เมืองดงเนย ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัยพูนัน

สิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นมาอีกประการหนึ่งในสมัยปลายคุปตะคือ สายธูรา หรือ สายยัชโญปวีต ซึ่งเป็นสายมงคลคล้ององค์ที่แสดงว่า เป็นเครื่องหมายวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ เป็นผู้บริสุทธิ์ที่ผ่านการศึกษาพระเวท⁵ ปรากฏในภาพสลักอย่างชัดเจนในสมัยหลังคุปตะเป็นต้นมา โดยจำหลักเป็นสายสร้อยขนาดเล็กพาดเป็นเส้นคล้องเฉวียงบ่าซ้ายมายังเอวด้านขวา และไม่ปรากฏพวงมาลัยหรือวนมาลาขนาดใหญ่ดังที่นิยมสมัยคุปตะตอนต้น ซึ่งรูปแบบการจำหลักดังกล่าวจะให้อิทธิพลต่อมาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทย

ภาพที่ 3.15 : พระวิษณุดินเผาจากเมือง Rajakpur(Bogra)

จัดแสดงที่ Bangladesh National Museum, Decca

ที่มา : Chefs-d'Oeuvre du delta du Gange Collections des musees du Bangladesh, Fig. 19.

⁵ สายธูราหรือยัชโญปวีต เป็นเชือกมงคลหรือด้ายศักดิ์สิทธิ์ของวรรณะพราหมณ์ เพื่อแสดงความเป็นพราหมณ์อันหมายถึงผู้ที่ถือกำเนิด 2 ครั้ง ครั้งที่ 2 ผ่านพิธีกรรมทางศาสนาจึงมีสิทธิ์คล้องสายยัชโญปวีต โดยคล้องเฉวียงบ่าซ้ายมายังเอวด้านขวา รายละเอียดดูที่ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ศัพทานุกรมโบราณคดี, กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550.

พระวิฆณุสมัยปัลลวะ

ศิลปะอินเดียหลังคุปตะราชวงศ์ฝ่ายใต้สมัยราชวงศ์ปัลลวะ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-9 (พุทธศตวรรษที่ 12-14) ราชวงศ์โจฬะราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 9 (พุทธศตวรรษที่ 14) หรือต้นคริสต์ศตวรรษที่ 10 (พุทธศตวรรษที่ 15) จะจำหลักเทวรูปพระวิฆณุเป็นประติมากรรมนูนสูงหรือประติมากรรมลอยตัว โดยจะปรากฏสายยัชโญปวีตหรือสายธูร่า ในรูปแบบสายสร้อยคล้องเอวข้างซ้าย พาดตกลงมาที่เอวเบื้องขวา ลักษณะเป็นสายสร้อยเส้นด้ายหรือเชือกร้อยปะคำเชื่อมต่อเป็นแนวยาว (ภาพที่ 3.16) ส่วนการสลักพวงมาลัยหรือวนมาลาจะหายไป ทั้งนี้องค์ประกอบที่สำคัญของประติมากรรมสมัยดังกล่าวอีกประการหนึ่งคือ การผูกและการพันเข็มขัดหลายเส้น ซึ่งจะจำหลักเหมือนผ้าหรือโลหะคาดประดับทับซ้อนผ้านุ่งในระดับพระโสณี บางเส้นอาจผูกเป็นโบว์ห้อยตกลงมาที่เบื้องซ้ายและเบื้องขวา นอกจากนี้ยังปรากฏสาย **อุทรพันธะ** เป็นสายคาดรัดใต้ระดับอกเหนือพระนาภี (สะดือ) อีกด้วย

ภาพที่ 3.16 พระวิฆณุระยะแรก สมัยราชวงศ์ปัลลวะ
วิฆณุอนันตศायิน เมืองมาลิสปุรัม

สำหรับกิริยามุกุฎระยะแรกของพระวิฆณุราชวงศ์ปัลลวะ จะจำหลักหมวกทรงกระบอกทรงสูง เรียบปลายตัดตรงไม่มีลวดลาย ลักษณะเหมือนหมวกโลหะครอบเหนือพระเศียร ซึ่งต่อมาในช่วงปลายราชวงศ์ปัลลวะ จะจำหลักลวดลายตกแต่งหน้าหมวกพระวิฆณุด้วยลายขนาดใหญ่ พระหัตถ์ทั้ง 4 พระหัตถ์ขวาล่างแสดงอภัยมุทรา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างหากประทับยืนจะจับที่พระโสณี หากประทับนั่งจะวางหงายเหนือพระขงฆ์แสดงวรมุทรา ถืออาวุธที่พระหัตถ์ขวาบนและซ้ายบนเป็นจักรและสังข์ ไม่ปรากฏการจำหลักคทาและธรรณี (ภาพที่ 3.17a,b) ส่วนผ้านุ่งจะนุ่งผ้าโธฎียาวลงมาเกือบจรดข้อพระบาท

ภาพที่ 3.17 (a,b) พระวิษณุ และรายละเอียดกิรีฏมุกฏ สมัยราชวงศ์ปัลลวะ
Ashmolean Museum, Oxford UK.
Vishnu and Kirita Mukuta Headress, late Pallava period

พระวิษณุในช่วงปลายศิลปะปัลลวะ จำหลักเป็นงานประติมากรรมนูนสูง โดยจะเน้นการจำหลักตกแต่งมากขึ้นกว่าในระยะแรก พระวิษณุสวมกิรีฏมุกฏหมวกทรงกระบอกทรงสูง จำหลักลวดลาย ตกแต่งเป็นลายประดับขนาดใหญ่ ทรงสวมกุณฑลขนาดใหญ่ พระพักตร์เป็นวงรูปไข่ พระขนงต่อกันเป็นปีกกา พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์อมยิ้มได้สัดส่วน ทรงสวมกรองศอขนาดใหญ่ พระวรกายฝังผ้าย ทรงสวมอุทรพันธะ เป็นเข็มขัดผ้าที่เหนือพระนาภี (สะดือ) ทรงคล้องสายธูราหรือยัชโญปวีตพาดเฉียงบ่าซ้าย (พระอังสาซ้าย) มายังพระโสณีเบื้องขวา ทรงนุ่งผ้าโรฏิยาว เป็นผ้านุ่งที่ยาวลงมาจรดข้อพระบาทลักษณะเป็นผ้าบาง ผูกปมที่ตรงกลางแล้วรั้งชายผ้าตลบขึ้นไปจึงเห็นริ้วผ้า ผูกเป็นปมที่ด้านใน นอกจากนี้พระวิษณุยังทรงสวมเข็มขัดหลายเส้น และคาดผ้ากฐิสูตรเป็นแนวเส้นตรง ผูกชายเป็นโบที่เบื้องขวา แล้วทิ้งชายเป็นวงโค้งลงมาเบื้องหน้า แล้วผูกชายผ้าเป็นปมตลบเป็นโบที่อีกชั้นที่เบื้องซ้ายเหนือพระโสณี ดังนั้นจึงสังเกตได้ว่าจะมีผ้าและชายผ้าที่ผูกเป็นโบทั้ง 2 ข้าง ทิ้งชายตกลงมาเบื้องล่าง

พระวิษณุมี 4 กร โดยจะทรงถืออาวุธ 2 กร⁶ ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างแสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายล่าง จับที่พระโสณี (สะโพก) พระหัตถ์ขวบนทรงจักร พระหัตถ์ซ้ายบนจะทรงสังข์

ซึ่งรูปแบบนี้จากการจำหลักเทวรูปพระวิษณุด้วยหิน จะพัฒนาต่อไปในการสร้างเทวรูปพระวิษณุหล่อด้วยสำริด ในสมัยราชวงศ์โจฬะ

⁶ พระวิษณุ 4 กร ในศิลปะอินเดียฝ่ายใต้ จะเริ่มทรงถืออาวุธมากขึ้นในสมัยราชวงศ์โจฬะ ที่มีพัฒนาต่อเนื่องมาจากการสมัยราชวงศ์ปัลลวะตอนปลาย ทรงถืออาวุธในพระหัตถ์ทั้ง 3 และแสดงอภัยมุทราในพระหัตถ์ขวาล่าง พระหัตถ์ซ้ายล่างจะวางคว่ำลงทรงจับคทา และพระหัตถ์ขวบนทรงจักร พระหัตถ์ซ้ายบนจะทรงสังข์ รายละเอียดดูที่ พระวิษณุสมัยโจฬะ

พระวิษณุสมัยโจฬะ

ภาพที่ 3.18 พระวิษณุ สมัยราชวงศ์โจฬะ จากรัฐทมิฬนาฑู
จัดแสดงที่ Victoria&Albert Museum, London

พระวิษณุสมัยราชวงศ์โจฬะ คริสต์ศตวรรษที่ 10-11 (พุทธศตวรรษที่ 15-16) พระวิษณุในสมัยนี้จะมีพัฒนาการที่สืบมาจากสมัยปลายราชวงศ์ปัลลวะหากแต่หล่อด้วยสำริด พระพักตร์ยาวรีเป็นวงรูปไข่ ทรงสวมกิริฎมุกุฏทรงกระบอกสูงจำหลักกลดลายครอบเหนือเศียร ที่ส่วนกลางด้านบนสุดมีปุ่มกลมประดับ สวมกุดงครกสองคอ พาหุรัด ทองกร และสายธูราหรือยัชโญปวีตคล้องเอวียงพระอังสาซ้าย คาดทับด้วยอุทรพันธะเหนือพระนาภี (สะดือ) พระวิษณุแต่งผ้าโหรียาวมีริ้ว ผูกเป็นปมแล้ว ชักชายผ้าหน้านางซ้อนชั้นที่กึ่งกลางของประติมากรรม คาดเข็มขัดเพชรพลอยและกฐิสูตรเป็นเข็มขัด ผ่าผูกเป็นโบที่เบื้องซ้าย คล้องชายผ้าทั้งตกลงเป็นวงโค้ง แล้วจึงหนีบส่วนปลายอีกด้านหนึ่งที่เบื้องขวา ประทับยืนบนฐานบัว พระหัตถ์ซ้ายล่างวางคว่ำลงทรงจับคทา พระหัตถ์ซ้ายบนทรงสังข์ พระหัตถ์ขวาล่างแสดงอภยมุทรา ขณะที่พระหัตถ์ขวามือบนทรงจักร

พระวิษณุสมัยปาละ

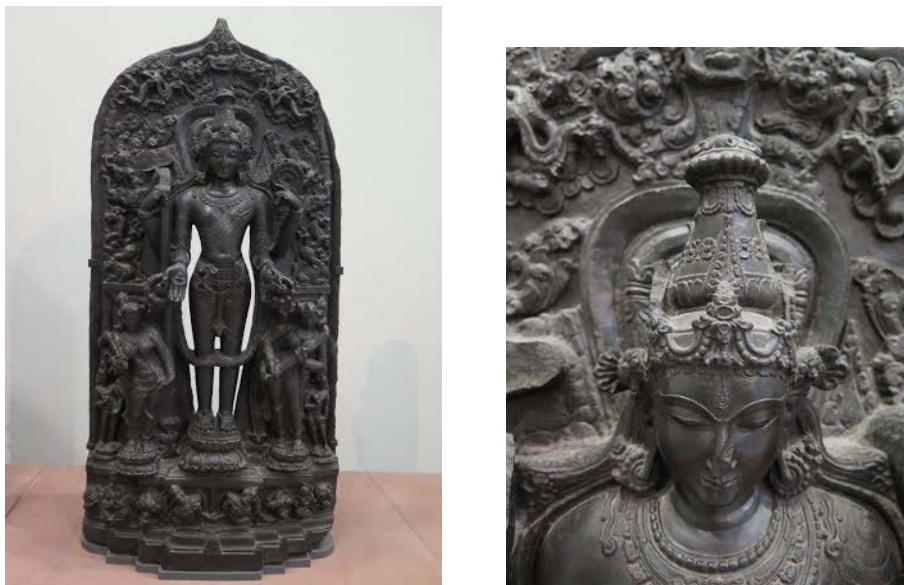
สำหรับสมัยหลังคุปตะในอินเดียฝ่ายเหนือสมัยราชวงศ์ปาละ คริสต์ศตวรรษที่ 9-11 (พุทธศตวรรษที่ 14-16) และราชวงศ์เสนะ คริสต์ศตวรรษที่ 16-17 (พุทธศตวรรษที่ 11-12) ไชยณพนิกายได้รับการนับถืออย่างกว้างขวาง ปรากฏการสร้างประติมากรรมพระวิษณุมากมายนิยมสลักประติมากรรมนูนสูง เน้นการประดับตกแต่งลวดลายของแผ่นเบื้องหลังอย่างเต็มพื้นที่ (ภาพที่ 3.19, 3.20) สำหรับหมวกทรงกระบอกจะมีความหลากหลายที่เน้นการตกแต่งมากขึ้นเช่นเดียวกัน มักมีการสวมประดับเทริดหรือกระบังหน้า จำหลักเป็นใบไม้รูปสามเหลี่ยม 5 ยอดสวมครอบเหนือกิริฎมุกุฏ สันนิษฐานว่าคงได้รับอิทธิพลมาจากการประดับเทริดของพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยปาละ และที่ด้านบนสุดของกิริฎมุกุฏจะจำหลัก **อมาลกะ** (amalaka) หรือกลีบมะเฟือง (ภาพที่ 3.19, 3.20a-b) เอกลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมอินเดียสมัยหลังคุปตะ ราชวงศ์ตอนเหนือปรากฏร่วมอยู่ด้วย

สำหรับพระหัตถ์ทั้ง 4 ของพระวิษณุถืออาวุธประกอบด้วย พระหัตถ์ขวาล่างถือธรรณีแสดงเป็นรูปดอกบัวบานขนาดเล็ก พระหัตถ์ขวบนถือคทา พระหัตถ์ซ้ายบนถือจักร พระหัตถ์ซ้ายล่างถือสังข์ (ภาพที่ 3.19) อย่างไรก็ตามจะมีการจำหลัก *Ayudhapurushas* *อายุทธบุรุษะ* โดยพัฒนาเป็นรูปบุคคลขนาดเล็ก 2 ตน คือ สังขบุรุษและจักรบุรุษ จำหลักประดับที่เบ้องขวาและซ้ายแทรกที่ริมสุด ถัดจากบริวารหลักของพระวิษณุ ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นรูปแบบที่มาจากศิลปะคุปตะ⁷ (ภาพที่ 3.21) และที่เบ้องพระอังสาซ้ายของพระวิษณุจะคล้องสายสายธูราหรือยัชโญปวีต องค์ประกอบที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งคือพระวิษณุจะทรงสวมวณะมาลา จำหลักเป็นสายสร้อยร้อยด้วยดอกไม้เรียงต่อกัน คล้องพาดมาจากรายประดับเบ้องหลัง ตกเป็นวงโค้งที่เบ้องหน้าเหนือพระขงฆ์ (ภาพที่ 3.19, 3.20)

ภาพที่ 3.19 : พระวิษณุสมัยราชวงศ์ปาละ
Ashmolean Museum, Oxford UK.

⁷ C. Sivaramamurti, "The Weapons of Vishnu" *Artibus Asiae*, Vol.18, No.2 (1955), pl. 134-136.

ภาพที่ 3.20 a. พระวิษณุสมัยราชวงศ์ปาละ และ b. อมาลกะ (amalaka) ประดับเหนือกิริฎมุกฏ
Ashmolean Museum, Oxford UK.

ภาพที่ 3.21 : พระวิษณุจากเบงกอล ศิลปะปาละ
: รูปสังข์ และจักรบุรุษ ขนาบที่เบื้องขวาและซ้าย PL. VIII.
ที่มา : C. Sivaramamurti, "The Weapons of Vishnu" *Artibus Asiae*, Vol.18, No.2 (1955), pl. VIII.

เทวรูปพระวิษณุในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ไวยาณพนิกายและการสร้างเทวรูปพระวิษณุมีปรากฏ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) ในหลายท้องที่ อาทิ ราชอาณาจักรกัมพูชา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สหภาพเมียนมาร์ ประเทศไทย รวมทั้งพื้นที่ในดินแดนคาบสมุทรมุข ได้แก่ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ซึ่งการสร้างเทวรูปพระวิษณุมักปรากฏหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ตามเมืองท่าชายฝั่งทะเลและลำน้ำสายสำคัญ รวมทั้งอาจมีความเชื่อที่ผสมผสานและกลมกลืนกับศาสนาอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ พุทธ

ศาสนา และศาสนาฮินดูลัทธิไศวะนิกาย นอกจากนี้ยังพบความนิยมในการสร้างรูปเคารพผสมระหว่าง พระศิวนและพระวิษณุ คือ **พระหริหระ** (พระวิษณุและพระศิวน) โดยเฉพาะในราชอาณาจักรกัมพูชา สมัยก่อนเมืองพระนคร

อย่างไรก็ดีสำหรับการสำรวจภาคสนาม ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงหลักฐานเทวรูปพระวิษณุใน ราชอาณาจักรกัมพูชา และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม เนื่องจากจะมีความสัมพันธ์ด้านรูปแบบ ศิลปะและอายุสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากต้นแบบศิลปะอินเดีย รวมทั้งมีความสัมพันธ์กับพระวิษณุใน ประเทศไทย

เทวรูปพระวิษณุในราชอาณาจักรกัมพูชา

ภาพที่ 3.22 : พระวิษณุจาก Toul Koh, Takeo
จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

เทวรูปพระวิษณุจาก Tol Koh, จังหวัดตาแก้ว นุ่งผ้าโหรียาวขมวดปลายทิ้งชายผ้าตกลงมา เป็นหน้านางที่เชื่อมต่อกับส่วนฐานประติมากรรม คาคกภูสูตรเป็นเข็มขัดทับเอวข้างสะโพกม้วนชายพก ผูกเป็นโบห้อยตกลงมาที่เบื้องซ้าย พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงสังข์ในระดับพระโสณี พระหัตถ์ขวาล่าง แสดงวรมุทรา พระวรกายท่อนบนฝังผายสวมเครื่องประดับคือ กรองคอขนาดใหญ่ จากรูปแบบที่ กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของอิทธิพลศิลปะคุปตะและศิลปะอมราวดีที่เป็นต้นแบบจากอินเดีย ผสมผสานความเป็นท้องถิ่น พระวิษณุจาก Tol Koh องค์นี้นับเป็นรูปแบบที่เก่าที่สุดที่พบใน ราชอาณาจักรกัมพูชา

ภาพที่ 3.23 : พระวิษณุไม่ทราบที่มา
จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

พระวิษณุองค์นี้มี 4 กรจำหลักกล้ามเนื้อเหมือนจริงตามหลักกายวิภาค พระวรกายท่อนบนเปลือย ส่วนพระเศียรหักหายไป ทรงนุ่งผ้าโรฎียาวขมวดชายพกหน้านางพันเป็นปมที่ได้พระนาภี (สะดือ) ทรงคาดผ้ากุฎสูตร เป็นเข็มขัดผ้ายาวขมวดเป็นเกลียวคาดเป็นเส้นตรงผูกโบด้านข้างเหนือพระโสณิ แล้วชักชายผ้าตกลงมาเป็นวงโค้งพาดไปผูกปมทำเป็นโบอีกด้านหนึ่ง การจำหลักโบที่ผูกเป็นเงื่อนนั้นจะเชื่อมกับพระหัตถ์ซ้ายและพระหัตถ์ขวาล่างที่ถืออาวุธ ซึ่งจะจำหลักต่อยาวลงมาจรดส่วนฐานที่หักหายไป เช่นเดียวกับชายผ้าหน้านาง ก็จำหลักเชื่อมต่อลงมากับส่วนฐาน อันจะเป็นส่วนที่รับน้ำหนักประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุในสมัยนี้

ภาพที่ 3.24 : พระวิษณุจาก Tuol Chhouk
Svay Chal, Kong Pisei Kampong Speu province
จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh,

พระวิษณุจากทวลซุก (Tuol Chhouk) องค์นี้มี 4 กรจำหลักกล่อมเนื้อเหมือนจริงโดยเฉพาะบริเวณพระอุระตามหลักกายวิภาค พระวรกายท่อนบนเปลือย ส่วนพระเศียรค่อนข้างกลม ทรงกิริภูมิภุมหวกทรงกระบอกเรียบปลายตัดครอบลงเหนือพระเศียร พระวิษณุทรงนุ่งผ้าโรฎียาว ขมวดชายพกหน้านางพันเป็นปมที่ได้พระนาภี (สะดือ) ปลายชายพกยาวลงมาจรดฐาน คาดผ้ากฐิสูตรขมวดม้วนเป็นเกลียวเส้นตรงผูกเป็นโบที่เบื้องขวาในระดับพระโสณิ ปลายชายผ้าจำหลักยาวลงมาเชื่อมกับส่วนฐาน พระหัตถ์ขวาล่างถือธรรณี (ก้อนดิน) พระหัตถ์ซ้ายล่างวางคว่ำลงถือคทา ซึ่งเป็นเทคนิคการจำหลักที่เชื่อมระหว่างประติมากรรมกับฐานเป็น 5 ตำแหน่ง เพื่อรับน้ำหนักเรียงลำดับจาก

- ชายผ้ากฐิสูตร
- พระบาทขวา
- ส่วนปลายปมของชายพก (ซึ่งต่อมาจะจำหลักแกนเส้นตั้งวงโค้งเชื่อมต่อกับอาวุธที่พระหัตถ์ขวาและซ้ายล่าง เพื่อรับน้ำหนัก)
- พระบาทซ้าย
- คทา (พระหัตถ์ซ้ายล่าง)

ภาพที่ 3.25 (a,b) : พระวิษณุจาก Angkor Borei, จังหวัด Takeo
จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

พระวิษณุจากอังกอร์โบเรย์ (Angkor Borei) จังหวัดตาแก้ว (Takeo) (ภาพที่ 3.25) พระพักตร์เป็นวงรูปไข่ พระขนงโค้งพระโอษฐ์อมยิ้ม ทรงสวมกิริภูมิภุมหวกทรงกระบอกทรงสูงเรียบไม่มีลวดลาย พระวรกายท่อนบนเปลือยจำหลักกล่อมเนื้อเหมือนจริง ทั้งในส่วนด้านหน้าและ พระปฤษฎางค์ พระกรทั้ง 4 หักหายไป ทรงนุ่งผ้าโรฎีเพียงชิ้นเดียว โดยไม่มีการจำหลักผ้ากฐิสูตรและเข็มขัด ลักษณะผ้านุ่งเป็นภูษายาวลงมาถึงครึ่งพระขมับบางแนบพระวรกาย ผูกขมวดเป็นปมตรงกลางที่ได้พระนาภี (สะดือ) ปลายชายพกที่ทิ้งลงมาจำหลักเชื่อมต่อกับส่วนฐานเพื่อรับน้ำหนัก

เป็นที่น่าสังเกตว่าการจำหลักพระวิษณุองค์นี้ จะสลักส่วนแขนและอาวุธที่ถือในพระหัตถ์ทั้ง 4 เป็นอิสระ โดยไม่มีร่องรอยของวงโค้งที่เชื่อมกับอาวุธในพระหัตถ์ และไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งที่เชื่อมต่อกับกิริภูมิภุม (ภาพที่ 3.25b) สังเกตได้อย่างชัดเจนจากเบื้องพระปฤษฎางค์ ลักษณะดังกล่าวมีความ

คล้ายคลึงกับพระวิษณุจาก Tuol Chhouk (ภาพที่ 3.24) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเทคนิคการแกะสลักจุดรับน้ำหนัก ที่จะเชื่อมระหว่างส่วนฐานกับอาวูธ โดยจะไม่ปรากฏการจำหลักวงโค้งซึ่งเป็นชั้นหินที่เชื่อมต่อระหว่างอาวูธในพระกรบนและหมวกทรงกระบอก ซึ่งจะมีพัฒนาการต่อไปในสมัยหลัง

ภาพที่ 3.26 : พระวิษณุจาก Steung Treng จังหวัด Kampong Cham, จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

พระวิษณุจากสะตริงเตรง (Steung Treng) จังหวัดกำปงจาม (Kampong Cham) องค์นี้ (ภาพที่ 3.26) สันนิษฐานว่ายังสลักไม่เสร็จสมบูรณ์ พระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม ทรงสวมกิริฎมุกฎหมวกทรงกระบอกเรียบไม่มีลวดลาย ส่วนปลายตัดตรง ที่ด้านข้างของกิริฎมุกฎจำหลักหินเชื่อมต่อกับจักรและสังข์ ซึ่งเป็นอาวูธในพระหัตถ์ขวาและซ้ายบน มีลักษณะเป็นเส้นที่เชื่อมต่อระหว่างอาวูธในพระหัตถ์บนทั้ง 2 กับกิริฎมุกฎ ซึ่งจะพัฒนาการกลายเป็นวงโค้งในเวลาต่อมา ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างทรงถือก้อนดิน (ธรณี) พระหัตถ์ซ้ายล่างวางคว่ำลงมุกคชา

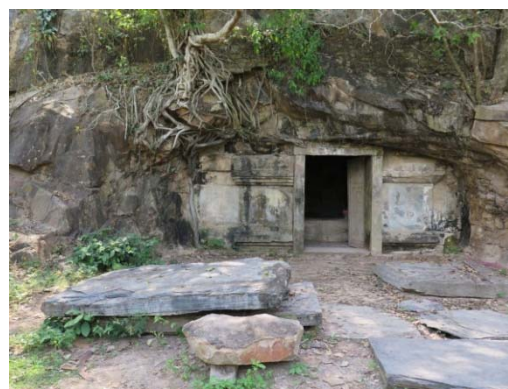
สำหรับเทคนิคประติมากรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เริ่มมีการจำหลักแกนหินแนวตั้ง ที่เชื่อมต่อระหว่างอาวูธของพระหัตถ์ขวาและซ้ายล่างกับส่วนฐาน ซึ่งจะปรากฏชัดเจนต่อมาในกลุ่มพระวิษณุที่ทรงนุ่งผ้าสมพตสันสมัยพนมดงหมูที่ 1 และหมูที่ 2 สำหรับพระวรกายท่อนบนเปลือย ไม่สวมเครื่องประดับ ทรงนุ่งผ้าโรฎียาวผูกเป็นปมทั้งชายเป็นหน้านางยาวลงมาจรดฐาน ทรงคาดผ้ากฐิสูตรคาดเป็นเส้นตรงทับผ้านุ่ง

สำหรับการศึกษาพระวิษณุจากสตึงเตรงองค์นี้ แต่เดิมมีข้อสันนิษฐานการจัดรูปแบบศิลปะพระวิษณุองค์นี้จัดอยู่ในสมัยสมโบร์ไพรกุก ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 12) (Sambor Prei kuk style, late 7th Century) ซึ่งจากการศึกษาครั้งนี้พบประเด็นรวมทั้งข้อสันนิษฐานใหม่ จากลักษณะพระวิษณุที่นุ่งผ้าโรฎียาวและคาดผ้ากฐิสูตร รวมทั้งเทคนิคการจำหลักหินที่เชื่อมระหว่างอาวูธในพระหัตถ์บนขวาและซ้ายกับหมวกทรงกระบอก ซึ่งจะพัฒนาการกลายเป็นการจำหลักวงโค้ง และการจำหลักแกนหินแนวตั้งที่เชื่อมต่ออาวูธในพระหัตถ์คู่นากับส่วนฐาน ก็เป็นประเด็นที่สำคัญด้านเทคนิคการแกะสลัก ซึ่งจะพบในการจำหลักพระวิษณุสมัยต่อมา ดังนั้นจากการศึกษาครั้งนี้จึงมีข้อ

สันนิษฐาน เรื่องการกำหนดอายุพระวิษณุจากสติงตรงใหม่ มีอายุเก่ากว่ารูปแบบศิลปะสมโบร์ไพรกุก โดยน่าจะสร้างราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 (พุทธศตวรรษที่ 11)

หลักฐานโบราณคดีอันเป็นที่ตั้งอารยธรรมยุคแรกของอารยธรรมขอม หรือในช่วงอาณาจักรฟูนัน ได้แก่ อังกอร์โบเรย (Angkor Borei) ในเขตจังหวัดตาแก้ว (Takeo) ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของราชอาณาจักรกัมพูชาในปัจจุบัน โดยมีปราสาทสำคัญบริเวณภูเขาบาพนม ซึ่งเป็นที่ตั้งศาสนสถานรุ่นแรกๆ คือ อาศรมมหาฤๅษี เป็นอาคารที่ก่อด้วยหิน ตั้งอยู่บริเวณเนินเขาและศาสนสถานประเภทถ้ำ ที่มีการปรับพื้นที่และขุดถ้ำบนไหล่เขาบาพนม เพื่อสร้างศาสนสถาน (ภาพที่ 3.28a,b) โดยขุดเจาะเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังและเพดานสีกัดอย่างหยาบๆ ภายในประดิษฐานรูปเคารพที่ส่วนท้ายห้อง ซึ่งปัจจุบันเหลือเพียงแท่นฐานหิน schist

บริเวณด้านบนสุดของภูเขาบาพนม มีพื้นที่ราบขนาดใหญ่เป็นที่ตั้ง **ปราสาทพนมดา** ศาสนสถานที่เป็นศูนย์กลางศาสนาฮินดูลัทธิไวษณพนิกาย ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นปราสาทที่มีความสำคัญที่สุดในสมัยก่อนเมืองพระนคร ทั้งนี้ปราสาทหลังปัจจุบันได้มีการบูรณะขึ้นในสมัยเมืองพระนคร โดยก่อเป็นปราสาทศิลาแลงขนาดใหญ่ทับซ้อนปราสาทหลังเดิม

ภาพที่ 3.27 (a,b) อาศรมมหาฤๅษีและศาสนสถานประเภทถ้ำที่เชิงเขาบาพนม Angkor Borei จังหวัด Takeo

ภาพที่ 3.28 (a,b) ภูเขาบาพนมและปราสาทพนมดา ศาสนสถานศูนย์กลางไวษณพนิกายที่มีขนาดใหญ่ที่สุดบนยอดเขาบาพนม เมืองอังกอร์โบเรย จังหวัดตาแก้ว

ภาพที่ 3.29 พระวิษณุพบขณะทำการขุดค้นทางโบราณคดี ค.ศ. 1935

ภาพที่ 3.30 (a,b,c) พระวิษณุ 8 กร หรือที่ปรากฏพระนามตามจารึกคือ *พระหริกัมภุชเชนทร*
จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

ภายในปราสาทพนมตา ประดิษฐานรูปเคารพ 3 องค์ มีพระวิษณุอัษฏกฤษเป็นพระวิษณุ 8 กร ประดิษฐานเป็นประธานหลักบนแท่นฐานขนาดใหญ่ ยืนตระหง่านที่กลางปราสาท ขนาบข้างด้วยพระรามทรงศรและพระพลรามทรงถือคันไถ ที่เบื้องขวาและเบื้องซ้าย

สำหรับพระวิษณุ 8 กร (อัษฏกฤษ) จากปราสาทพนมตาองค์นี้ นับเป็นประติมากรรมที่มีขนาดใหญ่ที่สุดและสำคัญที่สุดในลัทธิไวษณพนิกายที่ราชอาณาจักรกัมพูชา สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ารุทรวรมัน ค.ศ. 514-539 (พ.ศ. 1057-1082) ปรากฏพระนามจากจารึกว่า *หริกัมภุชเชนทร (Hari*

Kambujendra)⁸ จำหลักด้วยหินซิสต์สีดำ ขนาดความสูง 270 เซนติเมตร ขุดพบเมื่อปี ค.ศ. 1935 (พ.ศ. 2478)⁹ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงพนมเปญ

พระวิษณุมีพระพักตร์เป็นวงรูปไข่ พระกรรณยาวผ่าเป็นร่องกลาง ทรงสวมกิริฎมุกฎ หมวกทรงกระบอกเรียบไม่มีลวดลายครอบลงเหนือพระเศียร โดยจำหลักมีเส้นขอบไรพระศกที่หยิกม้วน ลอดลงมาจากขอบหมวกเล็กน้อย สำหรับเส้นพระเกศา จะยาวหยิกม้วนเป็นลอนปล่อยสยายลงมาจรดพระอังสา พระวรกายผิ้วผายได้สัดส่วนไม่สวมเครื่องประดับ และมีการจำหลักวงโค้งรูปเกือกม้าขนาดใหญ่สำหรับรับน้ำหนัก โดยจะเชื่อมต่อที่กึ่งกลางเบื้องหลังของหมวกทรงกระบอก กับพระหัตถ์ชุดหลังทั้ง 6 ส่วนมือขวากับมือซ้ายคู่หน้า ที่ทรงถือคทาและหม้อน้ำมนต์ (กัมณฑุ) นั้น จะจำหลักแกนหินโค้งแนวตั้ง เพื่อทำหน้าที่รับน้ำหนักต่อลงมายังส่วนฐานของประติมากรรม

สำหรับอาวุธที่ถือในพระหัตถ์ มีข้อสังเกตว่าพระวิษณุ กร จากปราสาทพนมดา 8 จะถืออาวุธที่มีลักษณะต่างๆ ซึ่งเป็นอาวุธของเทพเจ้าหลายองค์หรือเกี่ยวข้องกับบริวารของนักบวชหรือพระโพธิสัตว์ ดังจะเห็นได้จากกัมณฑุ (หม้อน้ำ) และหนังละมั่ง

พระหัตถ์ขวา	พระหัตถ์ซ้าย
เปลวไฟ	สังข์ ?
วัชระ?	แส้จามร ?
หนังละมั่ง	คัมภีร์ ?
คทา	กัมณฑุ (หม้อน้ำ)

ตารางที่ 1: อาวุธของพระวิษณุ 8 กร ปราสาทพนมดา (ภาพที่ 3.30a.)

ลักษณะที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งของพระวิษณุในกลุ่มนี้ คือพระวิษณุ ทรงนุ่งผ้าสมพตสันสำหรับพระวิษณุ 8 กรจากปราสาทพนมดา ทรงนุ่งผ้าสมพตสันเรียบ ยาวเหนือพระขม(เข่า) เล็กน้อย ลักษณะคล้ายสนับเพลา (กางเกง) ขาสั้น จากนั้นจึงจีบชายผ้าทำเป็นริ้ว ผูกปมตลบไปด้านหลัง แล้วคลี่ส่วนปลายบานออก พับทบชายซ้อนกันเป็นรูปสมอเรือหรือรูปปีกกาที่ด้านหน้า ซึ่งการนุ่งผ้าแบบนี้ดังกล่าวมีลักษณะเดียวกับการนุ่งผ้าสมพตสันของประติมากรรมรูปพระราม พระพลราม พระปรัศุราม พระกฤษณะ อันเป็นประติมากรรมที่พบร่วมกัน ณ บริเวณปราสาทพนมดา ซึ่งศาสตราจารย์ปีแยร์

⁸ สมัยพระเจ้ารุทรมณั โปรตให้จำหลักประติมากรรมเป็นชุด เพื่อประดิษฐาน ณ ปราสาทพนมดา ซึ่งปรากฏนามจากจารึกประกอบด้วย ประติมากรรมรูป *หริกัมภูชเชนทร (Hari Kambujendra)* ซึ่งน่าจะหมายถึงพระวิษณุองค์ใหญ่ ประดิษฐานเป็นประธานที่กลางปราสาท และ พระนารายณ์ พระกฤษณะ โควระธนะและวิษณุตรีวิกรม Nayayana, Krishna Golvardhana, Vishnu Trivikramapada รายละเอียดดูที่ Stanislaw Czuma “A Masterpiece of Early Cambodian Sculpture” The Bulletin of the Cleveland Museum of Art, Vol. 61, No. 4 (Apr., 1974), pp. 119-121.

⁹ กรณีของการจำหลักประติมากรรมรูปพระรามและพระพลราม ที่ขนาบข้างเบื้องขวาและเบื้องซ้ายของพระวิษณุ 8 กร ด้วยลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพทั้ง 2 องค์นี้ มี 2 กร จึงมีการจำหลักแนวกรอรูปสี่เหลี่ยมที่เชื่อมกับอาวุธคือ คันศรของพระรามและคันไถของพระพลราม แตกต่างจากวงโค้งรูปเกือกม้า ซึ่งจะพบเป็นปรกติของการจำหลักประติมากรรมพระวิษณุ

ดูปองต์ (Professor Pierre Dupont) ได้จัดจำแนกเรียกว่า **style A of Phnom Da (แบบพนมดาหมู่ที่ 1)**¹⁰ นับเป็นแบบการนุ่งผ้าสมптสั้นที่เก่าแก่ที่สุดของศิลปะพนมดา

อนึ่งเทคนิคการจำหลักวงโค้งอันเป็นส่วนเชื่อมอาวุธที่ถือในพระหัตถ์ รวมทั้งแกนหินโค้งแนวตั้งที่เชื่อมต่อกับพระหัตถ์คู่หน้ากับส่วนฐานดังกล่าว จะปรากฏต่อมา ในการจำหลักประติมากรรมรูปพระหริหระ จากอาศรมมหาฤๅษี ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์กีเมต์ กรุงปารีสประเทศฝรั่งเศส ซึ่งยังคงนุ่งผ้าแบบพนมดาหมู่ที่ 1 รวมทั้งได้มีพัฒนาการการสร้างพระวิษณุในสมัยต่อมา ตัวอย่างที่สำคัญ ได้แก่ พระหริหระจากปราสาทพนมดา จังหวัดตาแก้ว (ภาพที่ 3.31) ซึ่งพิพิธภัณฑ์กีเมต์ กรุงปารีส ได้ส่งส่วนเศียรมาต่อกับพระวรกายโดยสมบูรณ์เมื่อวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2559 ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติกรุงพนมเปญ พระหริหระจากปราสาทสมโบร์ไพรกุกหลังเหนือ หมายเลข 9 (N9) (ภาพที่ 3.32) และพระวิษณุองค์ที่ 1 จากปราสาทตะเพียงพง เมืองเสียมเรียบ (ภาพที่ 3.33) ซึ่งทั้ง 3 องค์นี้จะมีข้อที่แตกต่างไป คือ จะนุ่งผ้าสมптสั้นเรียบเหนือพระขงฆ์ (เข่า) โดยจะชักชายผ้ารูปหางปลาคลี่ทับซ้อนกัน 2 ชั้น ยาวตกลงมาที่เบื้องหน้า (ภาพที่ 3.31, 3.32, 3.33) จัดเป็นประติมากรรม **style B of Phnom Da (แบบพนมดาหมู่ที่ 2)**¹¹ ซึ่งมีพัฒนาการมาจากการนุ่งผ้าพระวิษณุกลุ่มแรก (พนมดาหมู่ที่ 1) นอกจากนี้พระวิษณุศิลปะพนมดาหมู่ที่ 2 (style B) จะได้ให้อิทธิพลกับการสร้างพระวิษณุที่ Dong Nai เมืองออกแาว ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม อันเป็นรูปแบบวัฒนธรรมร่วมภายใต้อาณาจักรฟูนันเช่นกัน

ภาพที่ 3.31 (a,b) พระหริหระ จากปราสาทพนมดา
จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

¹⁰ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, (ทรงเรียบเรียง) **ประติมากรรมขอม**, กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานคร, 2515, หน้า 10-12. ลายเส้น 1ก.-ง. และ Stanislaw Czuma, "A Masterpiece of Early Cambodian Sculpture", *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, Vol. 61, No. 4 (Apr., 1974), pp. 119-121.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-13. ลายเส้น 2 ก.ค.ง.

ภาพที่ 3.32 พระหริหระ จากปราสาทสมโบร์ไพรกุก
หลังเหนือ หมายเลข 9 (N9)

ภาพที่ 3.33 พระวิษณุ จากปราสาทตะเพียรังพง
เมืองเสียมเรียบ

จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

พัฒนาการในกลุ่มพระวิษณุที่นุ่งผ้าสมพตสัน จะปรากฏต่อมาในการสร้างเทวรูปพระหริหระที่ปราสาทอันเดต ตำบลกำปงสวาย เมืองกำปงธม ซึ่งมีลักษณะพิเศษทำให้ศาสตราจารย์ปีแยร์ ดูปองต์ตั้งชื่อแบบศิลปะนี้ขึ้น¹² โดยยังคงจัดอยู่ในช่วงปลายของศิลปะไพรกเมงหรือช่วงต้นสมัยศิลปะกำพงพระ โดยเรียกชื่อว่า ประติมากรรม ศิลปะแบบอันเดต แสดงให้เห็นถึงความพยายามของช่างที่จะจำหลักประติมากรรมที่มีความเหมือนจริงตามหลักกายวิภาค

ภาพที่ 3.34(a,b) พระหริหระจากปราสาทอันเดต กำปงสวาย เมืองกำปงธม
จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

¹² ประติมากรรมขอม, หน้า 17-18. ลายเส้นที่ 4 (ข,ค,ช)

พระหริหระจากปราสาทอันเดตก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 12) มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างถมึงทึง มีไรพระมัสสุเหนือริมพระโอษฐ์ ทรงสวมหมวกทรงกระบอก ครอบเหนือพระเศียรที่แบ่งพระหริหระจากเส้นกึ่งกลาง เบื้องขวาจำหลักทรงผมชฎามุกุฏอันหมายถึงพระศิวะ (หระ) ขณะที่เบื้องซ้ายเป็นกิริฎมุกุฎหมวกทรงกระบอกเรียบไม่มีลวดลาย หมายถึงพระวิษณุ (หริ) พระหัตถ์ทั้ง 4 หักหายไป โดยที่พระหัตถ์ขวาและซ้ายบนยกขึ้น ซึ่งแต่เดิมคงจำหลักอาวุธที่เชื่อมต่อกับวงโค้งรูปเกือกม้า ดังตัวอย่างเช่น พระวิษณุองค์ที่ 1 จากปราสาทตะเพิงพง เมืองเสียมเรียบ¹³ ซึ่งเป็นการจำหลักวงโค้งแบบเดียวกับประติมากรรมสมัยพนมดา

พระวรกายท่อนบนลำสันได้สัดส่วน ทรงนุ่งผ้าสมพตสันผืนเดียว¹⁴ โดยที่ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างพระหริหระดังที่เคยปรากฏในอดีต ลักษณะการนุ่งผ้าสมพตจะถกสั้น รั้งขึ้นมากลายเป็นริ้วแนบพระวรกาย แล้วตลบชายผ้าเหนือเป็นปมพับทบลงมาที่หน้าท้อง ที่ส่วนปลายชายผ้าอีกด้าน คลี่บานออกเป็นริ้วเบื้องซ้ายแบบธรรมชาติ จากนั้นจึงคาดเข็มขัดโลหะขนาดเล็ก เกี่ยวคล้องเป็นวงโค้งตกลงมาเบื้องหน้า (ภาพที่ 3.34a,b) ลักษณะการนุ่งผ้าสมพตที่ให้ความสำคัญกับชายผ้า ที่คลี่บานออกมาทางเบื้องซ้ายแบบปราสาทอันเดตนี้ จะมีพัฒนาการต่อมาในสมัยกุเลน ดังเช่น พระวิษณุจากปราสาทดำไรกราบ (ภาพที่ 3.35) แต่ริ้วผ้าที่ม้วนตลบและแผ่ออกมานี้ จะเป็นแผ่นขนาดใหญ่และค่อนข้างแข็งกระด้างไม่เป็นธรรมชาติ จำหลักเข็มขัดเป็นแผ่นขนาดใหญ่ คาดแทนเข็มขัดโลหะเส้นเล็ก ซึ่งเข็มขัดที่จำหลักเป็นแผ่นใหญ่นี้ จะมีบทบาทต่อมายังสมัยเมืองพระนคร

ภาพที่ 3.35 พระวิษณุ จากปราสาทดำไรกราบ เมืองเสียมเรียบ
ศิลปะกุเลน สมัยเมืองพระนคร Klen style, early 9th Century
จัดแสดงที่ The National Museum of Cambodia, Phnom Penh

¹³ เรื่องเดียวกัน, รูปที่ 16.

¹⁴ พระหริหระจากปราสาทอันเดต ทรงนุ่งผ้าสมพตสันผืนเดียว โดยที่ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างพระหริหระดังที่เคยปรากฏในสมัยพนมดา เช่น พระหริหระจากอาศรมมหาฤๅษี ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งการจำหลักส่วนที่เป็นพระศิวะ (หระ) ที่เบื้องขวาจะทรงนุ่งผ้าสมพตสัน เป็นผ้าบางเรียบไม่มีริ้ว แต่มีจีบผ้าหน้าหน้านางยาวลงมาจรดพระขงฆ์ (เข่า) ขณะที่พระวิษณุ (หริ) ที่ฝั่งซ้าย จะนุ่งผ้าสมพตสันเหนือพระขงฆ์ (เข่า) เป็นผ้าบางมีริ้ว รายละเอียดดูที่ ประติมากรรมขอม, รูปที่ 95.

เทวรูปพระวิษณุในสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

ภาพที่ 3.36 พระวิษณุ จาก Oc-Eo เมือง An Giang (6-7th Century)
จัดแสดงที่ Museum of Vietnamese History, Ho Chi Minh

พระวิษณุจากออกแาว จัดอยู่ในกลุ่มประติมากรรมพระวิษณุที่เก่าที่สุด พระพักตร์ค่อนข้างกลม ทรงสวมกิริฎมุกฎเรียบไม่ประดับลวดลาย ทรงสวมกรรองศอและกุนทลที่จำหลักอย่างหยาบๆ พระวรกายผิ้วผาย ทรงนุ่งผ้าโธฎียาว ชายผ้าหน้านางยาวตกลงมาจรดส่วนฐาน คาดเข็มขัดทับเป็นเส้นตรงส่วนปลายตกลงมาเป็นวงโค้ง หากแต่จำหลักซ้อนไว้เบื้องหลังชายผ้าหน้านาง ซึ่งแตกต่างความเป็นจริง สันนิษฐานว่าช่างสลักพื้นเมือง อาจจะไม่เข้าใจธรรมชาติของการนุ่งผ้า ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย พระวิษณุมี 4 กร พระหัตถ์ขวาและซ้ายบนหักหายไป พระหัตถ์ขวาล่าง วางหงายถือธรรณี ก้อนดินหรือดอกบัว ส่วนพระหัตถ์ซ้ายล่างจะทรงถือสังข์ ที่ระดับพระโสณี (ภาพที่ 3.36)

ภาพที่ 3.37 : พระวิษณุ จาก Vong เมือง An Giang
จัดแสดงที่ Museum of Vietnamese History, Ho Chi Minh

ตัวอย่างที่สำคัญอีกองค์หนึ่งของพระวิษณุในกลุ่มนี้ ได้แก่ พระวิษณุจาก Vong เมือง An Giang (ภาพที่ 3.37) เป็นประติมากรรมขนาดใหญ่จำหลักด้วยหินทราย พระวิษณุมี 4 กร ส่วนพระเศียรหักหายไป ทรงสวมกรรองศอ พาหุรัด ทรงนุ่งผ้าโฎงิยาวผูกขมวดเป็นปมที่ได้พระนาภี (สะดือ) ปลายชายผ้าตกลงมายาวจรดฐาน ทำหน้าที่รับน้ำหนัก คาดเข็มขัดขนาดใหญ่ในระดับพระโสณิ พระหัตถ์ขวาล่าง ทรงถือธรรณีจำหลักเป็นรูปทรงกลม พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงสังข์ในระดับพระโสณิ เช่นเดียวกับพระวิษณุจาก Oc-Eo เมือง An Giang (ภาพที่ 3.36) ซึ่งเป็นรูปแบบที่เก่าที่สุดของอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียทางตะวันออกเฉียงใต้ คือศิลปะอมราวดี และศิลปะหลังคุปตะในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ

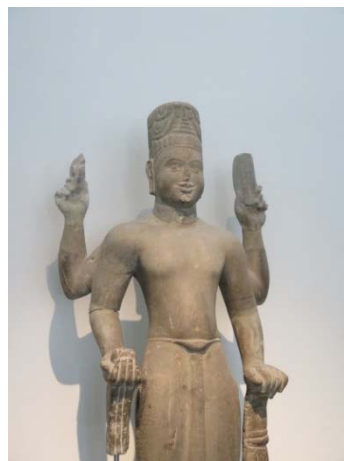
รูปที่ 38 (a,b) : พระวิษณุ จาก Go Thap, Dong Thap province
จัดแสดงที่ Dong Thap province Museum

รูปที่ 39 : พระวิษณุ (สำริด) จาก
Quan Am pagoda, Tan Phu,
Than Hoi Village, An Giang
province
จัดแสดงที่ National Museum of
Vietnamese History, Ho Chi
Minh City

พัฒนาการของพระวิษณุในกลุ่มแรก จะปรากฏต่อมายังพระวิษณุที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีจาก Go Thap เมือง Dong Thap กล่าวคือ พระวิษณุจะทรงนุ่งผ้าโฎงิยาว ผูกขมวดเป็นปมในระดับพระนาภี (สะดือ) ปลายชายตรงกึ่งกลางพกห้อยตกลงมาเบื้องล่าง ต่อเชื่อมกับส่วนฐาน รวมทั้งไม่ปรากฏกุฎีสูตรหรือผ้าคาด นอกจากนี้ด้านเทคนิคการแกะสลัก จะจำหลักแกนหินแนวตั้งทำหน้าที่รับน้ำหนัก และรองรับอาวุธในพระหัตถ์ขวาและซ้ายล่าง คือธรรณีจำหลักเป็นรูปกลมและคทา ที่ต่อเชื่อมกับส่วนฐานเทวรูป ได้องค์เทวรูปจะมีเดือยเป็นแกนยาวสอดลงมา ลงมาเพื่อประดิษฐานบนแท่นฐานประติมากรรม (ภาพที่ 3.38a,b)

พระวิษณุในช่วงนี้จะสวมกิริฎมุกฏเรียบ ไม่มีลวดลายประดับ พระวรกายฝังผ้ายได้สัดส่วน และไม่สวมเครื่องประดับ มีพระพักตร์ยาวรีเป็นวงรูปไข่ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์อมยิ้มมีร่องแบ่งที่กึ่งกลาง พระหัตถ์บนทั้ง 2 ค่อนข้างเป็นอิสระ พระวิษณุทรงจักรที่พระหัตถ์ขวาบน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายบนที่หักหายไปคงจะทรงสังข์ ซึ่งสามารถสันนิษฐานจากพระวิษณุสำริดขนาดเล็กจากเจดีย์กวนอิม Tan Phu, Than Hoi Village, An Giang province (ภาพที่ 3.39) โดยจะมีร่องรอยการจำหลักขึ้นหิน เพื่อยึดระหว่างสังข์ที่พระหัตถ์ขวาบนขอบหมวกทรงกระบอกและจักรที่พระหัตถ์ซ้ายบน ซึ่งลักษณะดังกล่าว จะพัฒนากลายเป็นวงโค้ง สำหรับประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุที่ทรงผ้าสมพตสันในสมัยต่อมา โดยได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมร่วมของอาณาจักรฟูนัน เช่นเดียวกับที่ปรากฏในวัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

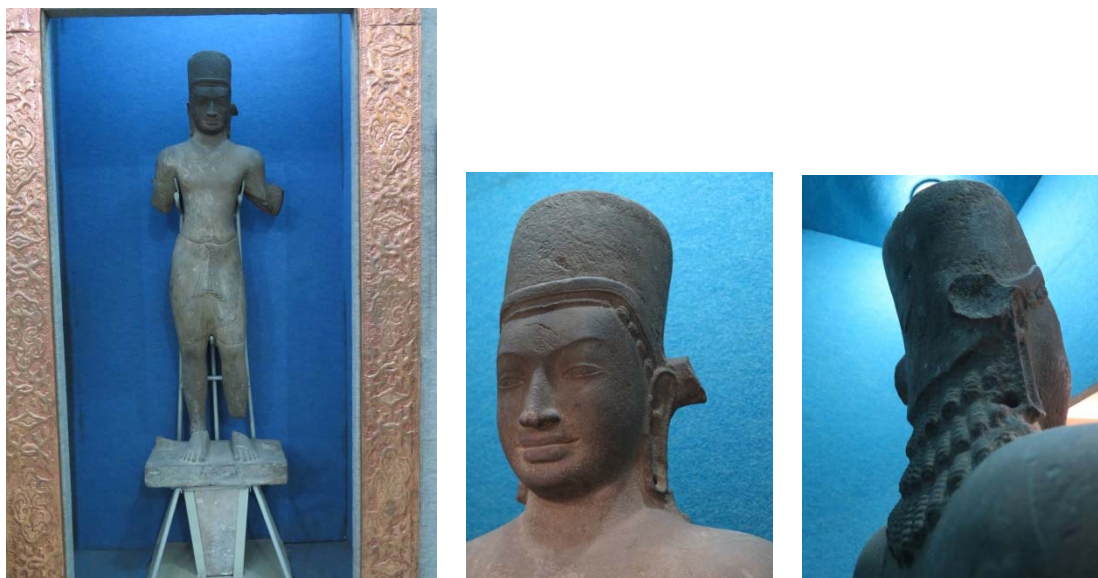

ภาพที่ 3.40(a,b) : พระวิษณุ/ พระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย จาก Trang Dieo, Vinh Long (6-7th Century)
จัดแสดงที่ National Museum of Vietnamese History, Ho Chi Minh City

อย่างไรก็ดีหลักฐานพระวิษณุที่ทรงนุ่งผ้าโธฎียาว ที่สำคัญอีกองค์หนึ่งได้แก่ พระวิษณุจาก Trang Dieo, Vinh Long ปัจจุบันจัดแสดงที่ Museum of Vietnamese History, Ho Chi Minh ซึ่งพระวิษณุองค์นี้มีลักษณะเดียวกับพระวิษณุในกลุ่มที่นุ่งผ้าโธฎียาว (ภาพที่ 3.38, 3.39) หากแต่มีความแตกต่างที่เทคนิคการแกะสลักที่มีการจำหลักกล่อมเนื้อเหมือนจริงมากขึ้น ขณะเดียวกันพระหัตถ์บนที่ถืออาวุธก็มีการเปลี่ยนสลับที่ โดยพระหัตถ์ขวาบนจะทรงสังข์และพระหัตถ์ซ้ายบนทรงจักร

สำหรับสิ่งที่น่าสนใจที่สุดของพระวิษณุองค์นี้จาก Trang Dieo ซึ่งอาจมีผลมาจากความนิยมพุทธศาสนาหายานแทนที่ไวษณพนิกายที่เจริญขึ้นมาก่อน คือการแปลงรูปเคารพจากพระวิษณุเดิม ให้กลายเป็นพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย ดังจะเห็นได้จากกิริฎมุกฏ หมวกทรงกระบอกเดิม จะจำหลักเป็นชฎามุกฏ ตรงกลางเป็นรูปสถูปอันเป็นสัญลักษณ์ของพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย พระอนาคตพุทธเจ้า รวมทั้งพระหัตถ์ขวาล่าง ที่พระวิษณุทรงถือธรรณีหรือก้อนดิน ลักษณะเป็นก้อนทรงกลมก็จำหลักเป็นกลีบบัว แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนศาสนา โดยไม่ทำลายรูปเคารพ หากแต่ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับความเชื่อใหม่ที่เจริญขึ้นในภายหลัง

พัฒนาการต่อมาของพระวิษณุคือ พระวิษณุที่ทรงสมพตสัน์ และมีการจำหลักหินเป็นวงโค้ง เชื่อมต่อระหว่างอาวุธที่ถือในพระหัตถ์กับหมวกทรงกระบอก ดังตัวอย่างที่สำคัญที่สุดและสมบูรณ์ที่สุด คือพระวิษณุที่ขุดพบที่ Dong Nai (ภาพที่ 3.41a,b,c)

ภาพที่ 3.41(a,b,c) : พระวิษณุจาก Bien Hoa Village, Dong Nai province (mid-7th century)
จัดแสดงที่ Bao Tang Dong Nai Museum

พระวิษณุองค์นี้ขุดพบในร่องน้ำจากคลองที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง ณ ตำบล Bien Hoa Village จังหวัด Dong Nai เมื่อปี ค.ศ. 1976 (พ.ศ. 2519) พระพักตร์ค่อนข้างรูปสี่เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรมองตรงพระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์หนา พระกรรณเป็นร่องผ่าที่กึ่งกลาง พระเกศาขมวดม้วนเป็นเกลียว สยายยาวลงมาจรดพระอังศา (ไหล่) ทรงสวมกิริฎมุกฎหมวกทรงกระบอกเรียบ มีเส้นขอบนูนเป็นสัน พระวรกายล่ำสันได้สัดส่วนประทับยืนด้วยอาการตรึงค์ ทรงนุ่งผ้าสมพตสัน์เรียบไม่มีริ้ว ซักชายผ้าตลบขึ้นมาเป็นรูปหางปลาคลี่ทับซ้อนกัน 2 ชั้น ยาวตกลงมาที่เบื้องหน้า ประทับยืนบนฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่ด้านล่างจำหลักเป็นเศียรเอียงสอกลงมาสำหรับประดิษฐานบนแท่นฐาน

จากรูปแบบการทรงผ้าสมพตสัน์ของพระวิษณุที่ Dong Nai ดังกล่าว สามารถเปรียบเทียบได้กับกลุ่มประติมากรรมพระหริหระและพระวิษณุ ศิลปะแบบพนมดามูที่ 2 (style B of Phnom Da) เช่น พระหริหระจากปราสาทพนมดามู จากอังกอร์โบเรย (ภาพที่ 3.31, 3.32) รวมทั้งพระวิษณุจากปราสาทตะเพียรังพง เมืองเสียมเรียบ (ภาพที่ 3.33) เปรียบเทียบกับภาพที่ 3.41a,b,c สำหรับเส้นพระเกศาที่ขมวดม้วนเป็นก้นหอยยาวลงมาจรดพระอังศา ก็มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับพระหริหระจากปราสาทพนมดามูมากที่สุด (ภาพที่ 3.31 เปรียบเทียบกับภาพที่ 3.41)

ภาพที่ 3.42 : พระวิษณุจาก Tan Hiep Village, Kien Giang province
จัดแสดงที่ Fine Arts Museum, Ho Chi Minh City

ตัวอย่างที่น่าสนใจในกลุ่มนี้ที่สำคัญอีกตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่เศียรเทวรูปพระวิษณุจากหมู่บ้าน Tan Hiep จังหวัด Kien Giang (ภาพที่ 3.42) พบเฉพาะส่วนเศียรเป็นงานประติมากรรมขนาด 22 เซนติเมตร เศียรพระวิษณุองค์นี้สวมหมวกทรงกระบอกเรียบไม่มีลวดลาย ครอบลงมาเหนือพระเศียร โดยมีไระพระศกขมวดม้วนเป็นก้นหอยแบบเดียวกับพระวิษณุจาก Dong Nai มีพระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยมพระนลาฏผาย พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระโอษฐ์หนา พระกรณยาวจำหลักเป็นร่องแบ่งกลางที่ตั้งพระกรณ ที่เบื้องหลังมีหินเชื่อมต่อระหว่างหมวกทรงกระบอกกับอาวุธในพระหัตถ์บน

ภาพที่ 3.43 (a, b) : พระวิษณุจาก Go Thap, Dong Thap province
จัดแสดงที่ Dong Thap province Museum

พระวิษณุจาก Go Thap นับเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่จะเห็นพัฒนาการต่อมาจากพระวิษณุจาก Dong Nai โดยจะไม่ปรากฏเส้นพระเกศาที่หยิก ขมวดม้วนเป็นก้นหอยที่จะสยายลงมาเหนือ

พระอังสาหรือการจำหลักไพระศกที่จะขุดม้วนลงมา เป็นเส้นผมที่ปรกลงมาจากหมวกทรงกระบอก เรียบที่ครอบเหนือพระเศียร (ภาพที่ 3.41a, 3.42 เปรียบเทียบกับภาพที่ 3.43a,b) นอกจากนี้ยังมีการ จำหลักแผ่นวงโค้งขนาดใหญ่ ที่เชื่อมกับอาวุธในพระหัตถ์ขวาและซ้ายบนลักษณะเดียวกับ **ศิลปะแบบ พนมดามูรีที่ 2** หากแต่มีสิ่งที่ต่างไปอีกประการหนึ่งคือ การนุ่งผ้าจะนุ่งผ้าสมптสั้นเรียบ ผูกขมวดปม ตรงกลางที่ได้พระนาภี แล้วชักชายผ้าตลบกลับขึ้นมาเป็นรูปหางปลา 1 ชั้น ยาวตกลงมาที่เบื้องหน้า แตกต่างจากชายผ้ารูปหางปลาซ้อนกัน 2 ชั้นแบบศิลปะพนมดามูรีที่ 2 ที่เคยจำหลักมาก่อน พระวรกายท่อนบนเรียบโดยจำหลักกล้ามเนื้อที่พระอังสาและพระนาภี พระหัตถ์ซ้ายล่างกุมลงจับคทาที่ จำหลักต่อลงมาเบื้องล่าง

การทรงผ้าสมптสั้นและชายผ้ารูปหางปลาชั้นเดียว รวมทั้งไม่จำหลักเส้นพระเกศาหยิกเป็น ลอนที่จะยาวสยายจรดพระอังสา ลักษณะดังกล่าวสันนิษฐานว่า เทวรูปพระวิชณุจาก Dong Nai อาจ พัฒนารูปแบบ โดยช่างพื้นเมืองที่มีการผสมผสานกับรูปแบบท้องถิ่น

อย่างไรก็ดีจากการศึกษาจะพบว่า เทวรูปพระวิชณุในราชอาณาจักรกัมพูชาและสาธารณรัฐ สังคมนิยมเวียดนาม จะมีความสัมพันธ์กันโดยตรงในแต่ละช่วง รวมทั้งมีการพัฒนาและผสมผสาน รูปแบบลักษณะท้องถิ่นในภายหลัง ซึ่งสันนิษฐานว่าทั้ง 2 กลุ่มเป็นวัฒนธรรมร่วมที่มีเส้นทางคมนาคม ที่สามารถเชื่อมต่อกันด้วยคลองจากแม่น้ำโขงในสมัยฟูนัน (Funan culture) ทำให้รูปแบบศิลปะมีความสัมพันธ์กันโดยตรง

บทที่ 4 พระวิษณุในประเทศไทย

ศึกษาข้อมูลจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ

จากการศึกษาพระวิษณุในศิลปะอินเดียสมัยต่างๆ รวมทั้งการศึกษาเทวรูปพระวิษณุในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะเทวรูปพระวิษณุจากราชอาณาจักรกัมพูชาและสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย ผสมผสานกับรูปแบบท้องถิ่น ในลำดับต่อไปจะกล่าวถึง เทวรูปพระวิษณุในประเทศไทยจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม โดยการศึกษาเปรียบเทียบด้านรูปแบบศิลปะ การเชื่อมโยงระหว่างหลักฐานในประเทศไทยกับอิทธิพลทางศิลปกรรม ที่ได้รับจากอินเดีย ลักษณะและพัฒนาการที่ปรากฏในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งการศึกษาวិเคราะห์แบบสหสาขาด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมนิวเคลียร์ร่วมกับการวิเคราะห์ข้อมูลสมมติฐานความสัมพันธ์ด้านรูปแบบศิลปะ การกำหนดอายุ รวมทั้งการศึกษาวิเคราะห์การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในพื้นที่ที่มีผลต่อการศึกษางานศิลปกรรม

1. ศึกษาประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) ขอบเขตพื้นที่การวิจัย

1.1 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : เมืองศรีมโหสถ อ.โคกปึก จ. ปราจีนบุรี เมืองศรีเทพ จ. เพชรบูรณ์ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี

เมืองศรีมโหสถ

เมืองศรีมโหสถตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ หมู่ที่ 1, 2 และ 3 ตำบลโคกปึก อำเภอโคกปึก จังหวัดปราจีนบุรี แผนผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ ขนาดความกว้างราว 700 เมตร ยาวประมาณ 1.5 กิโลเมตร ภายในเมืองพบเนินโบราณสถานจากการสำรวจราว 77 แห่ง เมืองศรีมโหสถ นับเป็นเมืองโบราณสมัยวัฒนธรรมทวารวดีที่มีลักษณะแตกต่างจากแห่งอื่น โดยเฉพาะคติการนับถือศาสนาและความเชื่อ ซึ่งได้พบหลักฐานที่สำคัญของการนับถือพุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนมหายาน เจริญควบคู่กับการนับถือศาสนาฮินดูทั้งไศวนิกายและไวษณพนิกาย¹⁵ อยุ่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 6-8 (พุทธศตวรรษที่ 11- 13) รวมทั้งยังมีการนับถือเทพชั้นรองอีกด้วย

สำหรับหลักฐานการนับถือศาสนาฮินดู จะพบอยู่ภายในคันดินคูเมืองระยะแรกโดยพบหลักฐานไศวนิกาย ได้แก่ ประติมากรรมรูปศิวลึงค์ ประติมากรรมรูปตรีศูลขนาดใหญ่ ประติมากรรมมเหสี สุรมรรथินี ประติมากรรมพระคเณศ เป็นต้น ส่วนไวษณพนิกาย ได้พบประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุขนาดใหญ่ 4 องค์ จากการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 25 และจากการสำรวจจำนวน 3 องค์

¹⁵ พิรพน พิณพวงค์ และคณะ, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ, กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2535, หน้า 138-139.

ภาพที่ 4.1 พระวิษณุ เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี

พระวิษณุองค์นี้พบจากการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลขที่ 25 เมืองพระรถ (ภาพที่ 4.1) ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเมืองศรีวิชัยปุระ บ้านโคกวัด ตำบลโคกปึก อำเภอกอเขิน จังหวัดปราจีนบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2518 สำหรับเทวาลัยเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลงยกพื้น หันหน้าไปทางทิศตะวันออกมีมุขหรือบันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันออก พื้นภายในแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ด้านหน้าเป็นห้องโถง ถัดเข้าไปด้านทิศตะวันตก ตรงกลางก่อเป็นแท่นยกพื้นสำหรับประดิษฐานเทวรูปพระวิษณุ โดยมีร่องรอยของเสาที่ตั้งรองรับส่วนเพดานหรือฉัตร กางกั้นด้านบนของแท่นประดิษฐานรูปเคารพ¹⁶

ภาพที่ 4.2 การค้นพบพระวิษณุ ขณะทำการขุดแต่ง โบราณสถานหมายเลข 25

ที่มา : รายงานการขุดแต่งและขุดค้น เทวสถานหมายเลข 25 และ 26 ตำบลโคกปึก กิ่งอำเภอกอเขิน จังหวัดปราจีนบุรี” นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 21 เล่ม 2 กรกฎาคม 2520, หน้า 8.

¹⁶ศิริ ดวงดี และวัชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์, “รายงานการขุดแต่งและขุดค้น เทวสถานหมายเลข 25 และ 26 ตำบลโคกปึก กิ่งอำเภอกอเขิน จังหวัดปราจีนบุรี” นิตยสารศิลปากร, ปีที่ 21 เล่ม 2 กรกฎาคม 2520, หน้า 1-10.

เทวรูปพระวิษณุมี 4 กร ขนาดความสูง 2.2 เมตร (ไม่รวมเศียรที่ฐาน) สวมหมวกทรงกระบอก นุ่งผ้านุ่งที่ยาวลงมาจรดข้อพระบาท บริเวณพระโสณิศาคตกฐิสูตรเป็นเข็มขัดขนาดใหญ่ คาดเป็นแนวเส้นตรงทับผ้าภาษาที่นุ่งชั้นใน ปลายชายผ้าห้อยลงมาที่เบื้องขวาระดับเดียวกับส่วนฐานพระกรและพระหัตถ์ด้านบนทั้ง 2 หักหายไป พระหัตถ์ขวาบนถือจักร พระหัตถ์ซ้ายบนทรงสังข์ ซึ่งได้ขุดพบในระหว่างการขุดแต่งโบราณสถาน พระหัตถ์ขวาล่างวางหงายออก เป็นแนวเดียวกับกับผ้าคาดถือธรรณีเป็นลูกกลม พระหัตถ์ซ้ายล่างวางคว่ำลงจับคทา จำหลักเป็นแนวเส้นเฉียงลงมาจรดกับส่วนฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนฐานเทวรูปเรียบตรงกลางสลักเศียรเป็นแกนยาวลงมา ประมาณ 1 เมตร สำหรับประดิษฐานบนแท่นภายในอาคาร (ภาพที่ 4.2) พระวิษณุองค์นี้มีลักษณะพิเศษคือ สวมกุณฑลกลมขนาดใหญ่แบบเดียวกับพระวิษณุพบที่อำเภอสะเทิงพระ จังหวัดสงขลา¹⁷ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดสงขลา

ภาพที่ 4.3 พระวิษณุ วัดโบสถ์ อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี

พระวิษณุ 4 กร ขนาดความสูงประมาณ 1.65 เมตร (ภาพที่ 4.3) ยืนตรงพระหัตถ์มี 4 กร สวม กิริฎมุกฏเรียบไม่มีลวดลาย พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกโด่ง พระวรกายผิ้วผายจำหลักกล่อมเนื้อที่แสดงลักษณะทางกายวิภาคเหมือนจริง ทรงนุ่งผ้าโธฎีคือผ้านุ่งยาวลงมาที่กลางพระขงฆ์ลักษณะเป็นผ้าบางมีริ้วผูกขมวดเป็นปมที่ได้พระนาภี (สะดือ) คาดทับด้วยกฐิสูตรเป็นเข็มขัดผ้าคาดเป็นเส้นตรง ทั้งชายพกวาวลงมาจรดฐานเบื้องล่าง พระวิษณุจากวัดโบสถ์องค์นี้มี 4 กร พระหัตถ์และพระกรทั้ง 3 หักหายไปคงเหลือแต่พระกรซ้ายล่างที่วางคว่ำ

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ลงในระดับพระโสณ ซึ่งคงจะต่อเชื่อมกับส่วนหัวของคทา อันเป็นรูปแบบที่จะปรากฏในการจำหลักอาวุธของพระวิษณุในพระหัตถ์ซ้าย ที่จะทรงคทาลักษณะเป็นแท่งรูปกลมยาวลงมาจรดส่วนฐานประติมากรรม

ภาพที่ 4.4 พระวิษณุ บ้านโคกวัด อำเภอสริมโสถ จังหวัดปราจีนบุรี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี

พระวิษณุองค์นี้ พบเฉพาะส่วนพระวรกายมีขนาด 1.25 เมตร (ภาพที่ 4.5) การจำหลักแสดงให้เห็นถึงความเหมือนจริง และความชำนาญของช่าง พระวรกายมีความผิ้วผายแสดงลักษณะทางกายวิภาคเหมือนจริง ทรงครองผ้าโฎงีบาง คาดเข็มขัดเป็นเส้นเชือกขนาดเล็ก ขมวดรั้งผูกปมเป็นโบทั้งซ้ายเชือกลงมาเบื้องซ้ายทำให้เกิดริ้วผ้านุ่ง จากนั้นจึงคาดกุฎีสูตรเป็นเข็มขัดผ้าขนาดใหญ่ คล้องเฉียงพระองค์จากเบื้องซ้ายไปยังเบื้องขวา ผูกชายผ้ารวบเป็นโบขนาดใหญ่ที่เบื้องขวา โดยสลักส่วนปลายชายผ้าเป็นริ้วระบายยาวลงมาจรดแท่นฐานเทวรูป อันเป็นจุดรับน้ำหนักประติมากรรม

พระวิษณุองค์นี้จึงเป็นตัวอย่างที่ดีของการจำหลัก ประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุที่มีลักษณะเหมือนจริง โดยอาจเปรียบเทียบกับพระวิษณุจากโบราณสถานหมายเลข 6 เขาศรีวิชัย อ. พุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ภาพที่ 4.30 และพระวิษณุองค์ที่ 2 จากเขาศรีวิชัย (ภาพที่ 4.28)

ภาพที่ 4.5(a,b,c) พระวิษณุจากดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

พระวิษณุจากดงศรีมหาโพธิ์ (ภาพที่ 4.5) ทรงสวมกิริฎมุกฏเรียบ ครอบลงเหนือพระเศียรไม่มีลวดลายประดับ เส้นพระเกศาเรียบตึง มองเห็นเส้นกรอบพระพักตร์ชัดเจน แบบเดียวกับพระวิษณุจากวัดโบสถ์ (ภาพที่ 4.3) พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกแบน พระโอษฐ์หนา พระวรกายได้สัดส่วนจำหลักกล่อมเนื้อเหมือนจริง ทรงนุ่งผ้าโจงกระเบนยาว ขมวดเป็นปมที่ใต้พระนาภี (สะดือ) ทิ้งชายผ้าหน้านางยาวลงมาจรดฐานประติมากรรม เพื่อรับน้ำหนัก คาดทับด้วยกฏิสูตรเข็มขัดผ้าขนาดใหญ่ เป็นเส้นตรงทับผ้านุ่ง แล้วผูกชายผ้าเป็นโบที่บึงซ้าย เชื่อมกับอาวุธที่ถือในพระหัตถ์ขวาล่าง ซึ่งน่าจะถือธรรณีเป็นก้อนดินทรงกลมที่หักหายไปแล้ว

ภาพที่ 4.6(a,b) พระวิษณุ ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

พระวิษณุจากศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทรงสวมกิริมุกกุฏทรงกระบอกเรียบไม่มี ลวดลายประดับ พระพักตร์ค่อนข้างแบนพระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกบานพระโอษฐ์หนา พระวรกายได้สัดส่วน องค์นี้ประทับยืนด้วยอาการตรึงค์ ซึ่งแตกต่างไปจากพระวิษณุองค์อื่น พระหัตถ์ทั้ง 4 ชำรุดคงเหลือแต่พระหัตถ์และพระกรขวามือและล่าง ที่จำหลักค่อนข้างเป็นอิสระ ทรงนุ่ง ผ้าสมптสั้นเรียบมองเห็นขอบบางๆ เนื้อโคลนขา โดยผ้าสมптจะถูกดึงรั้งขึ้นมา และมีเข็มขัดเป็นเส้น บางๆ ที่คาดใต้พระนาภี (สะดือ) ซึ่งลักษณะดังกล่าวอาจเปรียบเทียบกับพระกฤษณะโควรรณะ อีก 2 องค์ พบที่ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์เช่นกัน (ภาพที่ 4.7) ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระ นคร หากแต่มีข้อที่แตกต่างกัน คือพระวิษณุจะสวมหมวกทรงกระบอก ขณะที่พระกฤษณะจะสวม หมวกทรง 8 เหลี่ยม และเส้นพระเกศาหยิกม้วนเป็นลอนที่มีการตกแต่ง

อย่างไรก็ตามลักษณะที่ปรากฏทางประติมานวิทยาของพระวิษณุ และพระกฤษณะที่ ทรงสวมผ้าสมптสั้น คาดเข็มขัดจำหลักเป็นเส้นเชือกขนาดเล็กที่ได้พระนาภี (สะดือ) รวมทั้งการสวม หมวกทรงสูงทรง เป็นทรงกระบอกและรูป 8 เหลี่ยมเรียบ ก็อาจเปรียบเทียบกับพระวิษณุในศิลปะ เขมรที่ราชอาณาจักรกัมพูชาโดยเฉพาะ ศิลปะแบบพนมดงรักที่ 2 ศิลปะไพรกเมง ศิลปะกำพงพระ ที่ ยังคงนิยมนุ่งผ้าสมптสั้น ผสมผสานกับรูปแบบท้องถิ่นที่มีความหลากหลายของเมืองศรีเทพ ดังนั้น กิริมุกกุฏเดิมเทวรูปพระวิษณุ จึงได้รับการพัฒนาไปพร้อมกับการตกแต่งพระเกศา ปรากฏเป็นหมวก ทรง 8 เหลี่ยมของพระกฤษณะและพระสุริเยที่เมืองศรีเทพหลายองค์ ซึ่งจะมีอิสระและลักษณะ ท้องถิ่นที่ปรากฏอย่างเด่นชัด

ภาพที่ 4.7 พระกฤษณะโควรรณะ จากเมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

1.2 ภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย :

ตัวอย่างของพระวิษณุภาคกลาง และภาคตะวันตกที่จะนำมาศึกษาในครั้งนี้ ได้แก่ เทวรูปพระวิษณุจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์ ราชินีเวศน์ จังหวัดลพบุรี, วัดดงสัก ตำบลพวงตึก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาญจนบุรี

จารึกหลักที่ 21 ณ ศาลเมืองลพบุรี (จารึกศาลเจ้าเมืองลพบุรี) ซึ่งพบจากการสำรวจในสมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะเป็นจารึกอักษรขอมโบราณ อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 10-11 (พุทธศตวรรษที่ 16-15)¹⁸ ข้อความในจารึกกล่าวถึง การกัลปนาที่ดิน การถวายบริวารผู้รักษาศาสนสถานรวมทั้งสิ่งของ เครื่องบูชา เครื่องประกอบพิธีกรรม การบรรเลงดนตรี ขับร้องฟ้อนรำ เพื่อถวายแด่ **พระกมร-เตงอัญศรีบรมวาสเทพ** หรือพระนารายณ์ แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อ การเคารพบูชา การนับถือพระวิฆณุในฐานะเทพเจ้าที่จะบันดาลความสุขสวัสดิ์ ความสำเร็จในบริเวณนี้ ซึ่งคงจะสืบทอดมาอย่างยาวนาน

สำหรับหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ปะ พบการประดิษฐานเทวรูปพระวิฆณุที่ศาลพระกาฬ ศาสนสถานสำคัญกลางเมืองลพบุรี ซึ่งยังมีผู้ที่ให้ความเคารพบูชาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ยังคงสืบทอดความสำคัญตลอดมาจนถึงปัจจุบัน สำหรับเทวรูปองค์เดิมปัจจุบันได้ย้ายไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์ราชนิเวศน์ (ภาพที่ 4.8)

ภาพที่ 4.8 พระวิฆณุจากศาลพระกาฬ อ.เมือง จ.ลพบุรี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี

เทวรูปพระวิฆณุจากศาลพระกาฬองค์นี้ จำหลักเป็นงานประติมากรรมนูนสูง รายละเอียดค่อนข้างลึบเนียน ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างกลม ทรงสวมกิริฎมุกฎหมวกทรงกระบอกขนาดใหญ่ ที่มีลวดลายและการตกแต่งอย่างมาก ทรงสวมกุดณฑล และกรองศอขนาดใหญ่ ทรงนุ่งผ้ายาวและคาดเข็มขัดตกแต่งประกอบด้วยผ้าหลายชั้น ทรงคาดกสิสูตรตรง ตลบเป็นวงโค้ง แล้วผูกโบที่เบื้องขวาและซ้าย พระหัตถ์ซ้ายล่าง สันนิษฐานว่าคงจะทรงสังข์ในระดับพระโสณิ (สะโปก) ส่วนพระหัตถ์ขวาล่างคงหมายถึงออก แสดงวรมุทรา ส่วนพระหัตถ์ขวาและซ้ายบน น่าจะทรงจักรและคทา ซึ่งเป็นรูปแบบที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะอินเดียจากตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ศิลปะอมราวดี ตอน

¹⁸“จารึกหลักที่ 21 จารึกศาลเจ้าเมืองลพบุรี” รายละเอียดดูที่ จารึกในประเทศไทย เล่ม 3, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529, หน้า 253-257.

ปลายสันนิษฐานว่า เทวรูปพระวิฆโณงค์นี้จัดอยู่ในกลุ่มเทวรูปพระวิฆณุระยะแรก ที่พบในประเทศไทย

ภาพที่ 4.9 เคียรพระวิฆณุ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี

เคียรพระวิฆณุที่จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์ราชนิเวศน์ องค์นี้มีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกบาน พระโอษฐ์หนา ทรงสวมกิริฎมุกุฎทรงสูงเรียบที่ไม่มีการตกแต่ง มีการจำหลักเส้นขอบล่างของหมวกทรงกระบอก ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับการจำหลักเทวรูปพระวิฆณุและพระสุริยะ ที่ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์

ภาพที่ 4.10 พระวิฆณุ ศาลเจ้าพ่อพระยาจักร อำเภอบัวทอง จ.สุพรรณบุรี
ประดิษฐานที่ศาลเจ้าพ่อพระยาจักร อ.บัวทอง จ.สุพรรณบุรี

พระวิฆณุศาลเจ้าพ่อพระยาจักร ตามประวัติกล่าวว่าพบริมแม่น้ำจะระเข้สามพัน บริเวณตลาดอุทองและได้สร้างศาลประดิษฐานเมื่อปี พ.ศ. 2400 เป็นรูปเคารพที่ประชาชนศรัทธา เลื่อมใส โดยเฉพาะกับชุมชนจีน ชาวอุทองและบริเวณใกล้เคียงอย่างยิ่ง รวมทั้งมีความศักดิ์สิทธิ์และ ฤทธานภาพ เมื่อครั้งที่เกิดไฟไหม้ตลาดอุทองปี พ.ศ. 2510 เทวรูปพระวิฆณุเจ้าพ่อพระยาจักร ก็มีได้ รับอันตรายแต่อย่างใด สำหรับชื่อ **เจ้าพ่อพระยาจักร** มาจากการเรียกนามประติมากรรมเทวรูปที่ทรง ถือจักรเป็นอาวุธในพระหัตถ์ขวามือ

พระวิฆณุองค์นี้จำหลักเป็นประติมากรรมนูนสูง ซึ่งไม่สามารถพิจารณารายละเอียด ได้ชัดเจน เนื่องจากที่ประชาชนปิดทองคำเปลวพอกหน้า ดังนั้นจึงวิเคราะห์จากการสันนิษฐานและ เปรียบเทียบเบื้องต้นในเบื้องต้น พบว่าพระวิฆณุทรงสวมหมวกที่มีการตกแต่ง รวมทั้งกรองศอขนาดใหญ่ ทรงสวมผ้าโสร้อยยาวผูกเป็นโบที่มีชายแผ่ยาวลงมาที่เบื้องซ้าย พระหัตถ์ซ้ายล่างน่าจะทรงถือสังข์ที่ ระดับพระโสณี พระหัตถ์ขวาล่างน่าจะวางห้อยออกแสดงวรมุทรา พระหัตถ์ซ้ายบนทรงคทา และ พระหัตถ์ขวามือทรงจักร หากพิจารณาลักษณะทางประติมานวิทยาพบว่า พระวิฆณุจากศาลเจ้าพ่อ พระยาจักร มีลักษณะใกล้เคียงกับพระวิฆณุจากศาลพระกาฬ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 4.8 เปรียบเทียบ กับ 4.10) ซึ่งเป็นรูปแบบที่มีความเก่าแก่ ได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบศิลปะอินเดียจากภาค ตะวันออกเฉียงเหนือคือศิลปะอมราวดี

ภาพที่ 4.11(a,b) พระวิฆณุ ศาลหลักเมืองสุพรรณบุรี จ.สุพรรณบุรี

เมื่อปี พ.ศ. 2435 เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้เสด็จมาตรวจราชการทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา ล่องเรือขึ้นไปทางเหนือถึงนครสวรรค์ พิษณุโลก สวรรคโลกสุโขทัย เมืองตาก ขา ล่องกลับลงมาถึงอ่างทอง เสด็จทางบกโดยม้า ถึงสุพรรณบุรีแล้วเสด็จทางเรือกลับพระนคร ตาม พระนิพนธ์เรื่อง **ห้ามมิให้เจ้าไปเมืองสุพรรณ** ในหนังสือนิทานโบราณคดี ทรงกล่าวว่า ได้ทรงฟังพระ ยายอ่างทองเจ้าเมืองอ่างทองทูลว่า เทพารักษ์หลักเมืองไม่ชอบเจ้านาย ได้เสด็จไปสักการะทำพิธีกรรม ที่ศาลเทพารักษ์หลักเมือง

“เป็นศาลไม้เก่าคร่ำคร่า มี **เทวรูปพระพิฆณุแบบเก่ามาก** จำหลักศิลาดั่งอยู่ 2 องค์”

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชักชวนชาวเมือง ทั้งชาวไทยและจีน บูรณะสร้างศาลใหม่ก่ออิฐถือปูน ด้านหน้าเป็นอาคารทรงไทย ผสมผสานกับรูปแบบจีน ซึ่งต่อมาได้มีการบูรณะโดยตลอด สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงฯ ทรงตั้งข้อสันนิษฐานว่า เมืองสุพรรณแปลกกับเมืองอื่นๆ บรรดาได้เคยเห็นมาแต่ก่อน คืออย่างหนึ่งมีศาลเจ้า มากกว่าที่ไหนๆ หมด หลังจากเสด็จไปเมืองสุพรรณในครั้งนั้นจึงทำให้เจ้านายเริ่มเสด็จไปเที่ยวเมืองสุพรรณ ปี พ.ศ. 2447 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสเมืองสุพรรณครั้งแรก โดยทางลำน้ำนครชัยศรี ประพาสอำเภอสองพี่น้อง แล้วเสด็จต่อมาได้ทอดพระเนตรสถานที่โบราณทุกแห่ง เสด็จไปทำพิธีปลีกรรมที่ศาลเทพารักษ์หลักเมือง พระราชทานเงินให้สร้างกำแพงแก้วกับศาลาที่พัก ขยายบริเวณศาลให้กว้างขึ้น

คติการอัญเชิญเทวรูปพระวิฆณุเป็นสัญลักษณ์ของหลักเมือง มีปรากฏในประเทศไทยเพียงแห่งเดียวที่เมืองสุพรรณบุรี ซึ่งแตกต่างจากคติการสร้างหลักเมืองอื่นๆ ที่ใช้สัญลักษณ์ของเสาหินหรือเสาไม้เป็นหลักกลางเมือง ศาลหลักเมืองสุพรรณบุรีประดิษฐานเทวรูปพระวิฆณุ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์เปรียบเสมือนเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทั้งชาวไทยและชาวไทยเชื้อสายจีนที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ภายในศาลประดิษฐานเทวรูปพระวิฆณุ 2 องค์ จำหลักด้วยหินทราย (ภาพที่ 4.11) ซึ่งตามประวัติมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่า มีผู้พบจอมดินอยู่ริมคลองศาลเจ้าพ่อ แกะสลักด้วยหินสีเขียว จึงได้อัญเชิญขึ้นมาแล้วสร้างศาลที่ประดิษฐาน

เทวรูปพระวิฆณุทั้ง 2 องค์ จำหลักเป็นประติมากรรมนูนสูง องค์เบื้องขวามีขนาดใหญ่กว่าเล็กน้อย มีพระพักตร์เป็นรูปไข่ทรงสวมกิริฎมุกุฎหมวกทรงกระบอก ที่มีส่วนปลายผายบานออก ด้านหลังจำหลักเป็นรัศมี ทรงสวมกุณฑล กรองคอ พระหัตถ์ทั้ง 4 ถืออาวุธ พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือธรรณีจำหลักเป็นก้อนทรงกลม พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือคทาหลักเป็นเส้นตรงยาวลงมาจรดฐาน ส่วนพระหัตถ์บนขวาและซ้าย ทรงจักรและสังข์ ทรงนุ่งผ้าโองียาว สวมกฐินสูตรเป็นเข็มขัดผ้าคาดตรงผูกเป็นโบที่เบื้องขวาปลายชายผ้ายาวลงมาจรดฐาน แล้วตกลงมาเป็นวงโค้ง ผูกหีบชายผ้าอีกด้านหนึ่งที่เบื้องซ้าย ที่เบื้องหลังจำหลักเป็นเศียรพญานาค 7 เศียร

พระวิฆณุองค์ที่ 2 เบื้องซ้าย จำหลักแตกต่างกับองค์แรก คือพระหัตถ์ขวาและซ้ายล่างจะวางจับอยู่เหนือสะโพก (สะโพก) ส่วนพระหัตถ์ขวาและซ้ายบน ทรงจักรและสังข์ ทรงนุ่งผ้ายาว คาดกฐินสูตรตรงมีชายผ้าห้อยตกลงเป็นวงโค้ง รวมทั้งส่วนปลายชายผ้าที่ตกลงเบื้องข้างทั้ง 2

จากลักษณะทางประติมานวิทยาที่กล่าวมา สันนิษฐานว่าเทวรูปทั้ง 2 องค์คงจำหลักขึ้นโดยช่างพื้นเมืองในท้องถิ่น ซึ่งอาจจะได้แรงบันดาลใจมาจากเทวรูปพระวิฆณุจากรูปแบบ ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตัวอย่างที่ใกล้เคียงที่สุด คือเทวรูปพระวิฆณุศาลเจ้าพ่อพระยาจักร (ภาพที่ 4.10) ผสมผสานและสร้างรูปแบบที่มีความกับความเป็นท้องถิ่นที่มีมากยิ่งขึ้น (รูปที่ 4.11) พระวิฆณุองค์เล็กประดิษฐานที่เบื้องซ้ายภายในศาลหลักเมือง (ภาพที่ 4.11b) อาจเปรียบเทียบกับได้กับเทวรูปพระวิฆณุศาลเจ้าพ่อพระยาจักร

สำหรับรูปแบบเทวรูปองค์ใหญ่ที่ประดิษฐานเบื้องซ้ายของศาลหลักเมือง (ภาพที่ 4.11a) ก็มีพัฒนาการทางประติมานวิทยาที่สืบต่อมาในสมัยหลัง ตัวอย่าง พระวิฆณุ วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม อ.อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเรียกกันว่า **เจ้าพ่อจักรนารายณ์** (ภาพที่ 4.12 จากภาพที่ 4.11a เปรียบเทียบกับ ภาพที่ 4.13)

ภาพที่ 4.12, 4.13 พระวิษณุจากศาลหลักเมือง เปรียบเทียบกับพระวิษณุ “เจ้าพ่อจักรนารายณ์”
วัดเขาพระศรีสรรเพชญาราม อ.อุ้มทอง จ.สุพรรณบุรี

พระวิษณุวัดดงสัก ต.พงตึก อ.ท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี

เทวรูปพระวิษณุที่พบในดินแดนตะวันตกสุดของประเทศไทย ประดิษฐานที่วัดดงสัก ตำบลพงตึก อำเภوتاมะกา จังหวัดกาญจนบุรี ตามประวัติกล่าวว่าขุดพบเมื่อปี พ.ศ. 2486 ใกล้ศาลเจ้าแม่ไกลจากบริเวณวัด ในครั้งนั้นท่านอดีตเจ้าอาวาสได้นำชิ้นส่วนพระวิษณุซึ่งแกะสลักจากหินทราย มาประกอบต่อกัน โดยปั้นพอกเสริมเติมส่วนที่ชำรุดให้สมบูรณ์ด้วยซีเมนต์ อัญเชิญประดิษฐาน ณ วัดดงสัก เพื่อให้ประชาชนได้สักการะสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 4.14 เทวรูปพระวิษณุ วัดดงสัก ตำบลพงตึก อำเภوتاมะกา จังหวัดกาญจนบุรี

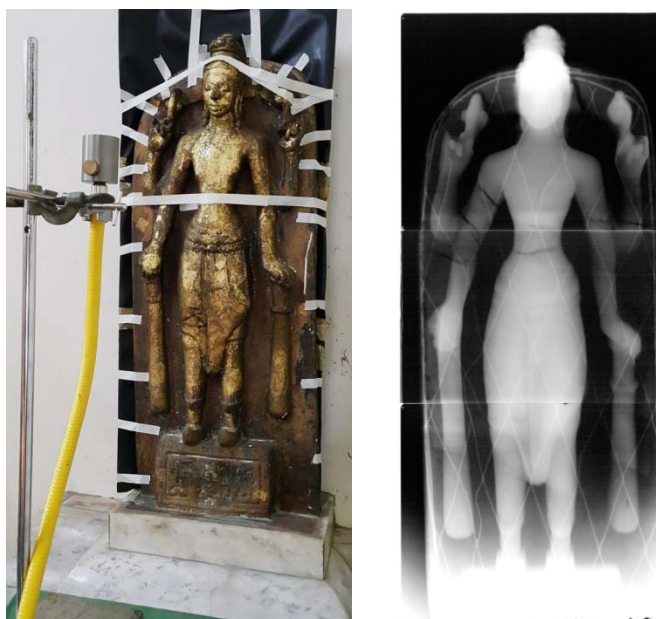
การค้นพบเทวรูปพระวิฆณุดังกล่าวนับเป็นหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง เนื่องจากโบราณสถานที่ตำบลพงตึก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาญจนบุรี เป็นเมืองสำคัญที่ได้มีการค้นพบหลักฐานโบราณคดีสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทวารวดี เช่น พระพุทธรูปยืน ชิ้นส่วนธรรมจักร พระพุทธรูปประทับเหนือพญานาค ผอบสำริดทรงหม้อน้ำ รวมทั้งหลักฐานการติดต่อกับวัฒนธรรมจากภายนอก

ยุคหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ในช่วงที่เรียกว่าสมัย **อินโดโรมัน** ดังปรากฏหลักฐานโบราณคดี ซึ่งเป็นของนำเข้ามาจากภายนอกที่ เกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อ การค้า รวมถึงการประกอบพิธีกรรม อาทิ ตะเกียงสำริด พระพุทธรูปอินเดียสมัยหลังคุปตะ เป็นต้น

วิธีวิจัยสหวิทยาการ

ศึกษาวิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมนิวเคลียร์ร่วมกับการศึกษารูปแบบ

ศิลปกรรม

ภาพที่ 4.15(a,b) เทวรูปพระวิฆณุ ขณะเตรียมการถ่ายภาพด้วยรังสี และภาพที่ได้จากการฉายรังสี

พระวิฆณุวัดดงสักมีขนาดความสูง 98 เซนติเมตร กว้าง 60 เซนติเมตร หนาประมาณ 10 เซนติเมตร จำหลักจากหินทราย โดยมีการพอกเสริมด้วยซีเมนต์ ทาทับด้วยสีเคลือบและน้ำปูนบางๆ สำหรับประเด็นสำคัญในการวิเคราะห์ครั้งนี้คือ การจัดจำแนกชิ้นส่วนเทวรูปพระวิฆณุที่เป็นโครงสร้างเดิมที่จำหลักด้วยหิน กับส่วนที่เสริมเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ซึ่งมีการตกแต่งปิดร่องรอยชิ้นส่วนเก่าและใหม่ ทำให้ไม่สามารถพิจารณาได้ด้วยตาเปล่า (ภาพที่ 4.15a,b)

การศึกษารังสีนี้ได้ใช้เทคนิค **Radiation X-ray gamma** โดยได้รับความอนุเคราะห์จากคณาจารย์ภาควิชาวิศวกรรมนิวเคลียร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อ

ศึกษาวิเคราะห์วัสดุและโครงสร้างเดิมที่เป็นหินของพระวิษณุ กับส่วนที่มีการปั้นเชื่อมต่อกับปูนซีเมนต์ รวมทั้งการเสริมโครงสร้างภายในให้มั่นคง ซึ่งคงประกอบขึ้นไม่นานหลังจากขุดพบในปี พ.ศ. 2486 เทคนิค Radiation X-ray gamma ดังกล่าวจะไม่ทำลายวัตถุหรือชิ้นงานประติมากรรม นับเป็นครั้งแรกของการใช้เทคนิคการถ่ายภาพด้วยรังสี Radiation X-ray gamma เพื่อการวิเคราะห์วัสดุที่มีโครงสร้างหลักเป็นหิน

หลักการทำงานของภาพถ่ายด้วยรังสี¹⁹

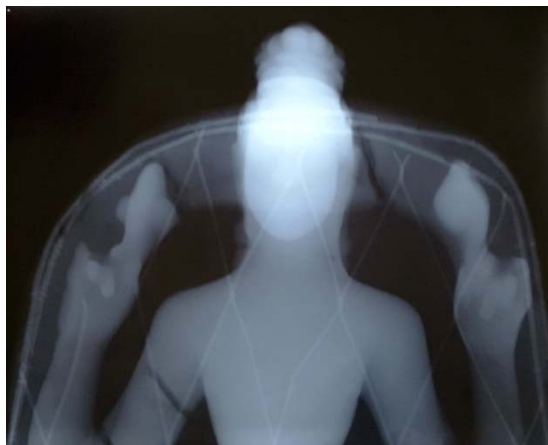
การถ่ายภาพด้วยรังสีเอกซ์และรังสีแกมมา เป็นเทคนิคการตรวจสอบวัตถุโดยไม่ทำลายหรือที่เรียกว่า NDT (Non Destructive Testing) เพื่อตรวจสอบรอยบกพร่องหรือโครงสร้างภายในของวัตถุ สำหรับเทคนิคการตรวจสอบโดยไม่ทำลายด้วยการถ่ายภาพด้วยรังสีนี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการตรวจสอบวัตถุทางอุตสาหกรรมรวมถึงงานทางโบราณคดี เนื่องจากสามารถตรวจสอบวัตถุที่เป็นโลหะหรือโลหะ โดยอาศัยความสามารถในการทะลุทะลวงของรังสีเอกซ์หรือรังสีแกมมาที่เป็นคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า ซึ่งจะทะลุผ่านวัสดุไปถึงโครงสร้างภายใน ที่ไม่สามารถวิเคราะห์ได้ด้วยตาเปล่า

ในการฉายรังสีจะต้องวางต้นกำเนิดรังสีไว้ด้านตรงข้ามกับฟิล์มเอกซ์เรย์ โดยวางฟิล์มไว้หลังวัตถุ สำหรับต้นกำเนิดรังสีในการทดสอบครั้งนี้ใช้รังสีแกมมาชนิด *อิริเดียม -192* (Ir-192) ซึ่งมีพลังงานเฉลี่ยอยู่ที่ 300 KeV (กิโลอิเล็กตรอนโวลต์) และมีปริมาณความแรง (Activity) เท่ากับ 6 Ci (คูรี) สำหรับเวลาในการถ่ายภาพ เพื่อให้ได้ความเข้มของฟิล์มที่เหมาะสม สามารถคำนวณได้

ซึ่งขึ้นอยู่กับ

- (1) ชนิดและความหนาของวัสดุที่ทำการถ่ายภาพ
- (2) ความแรงของต้นกำเนิดรังสี
- (3) ระยะทางจากต้นกำเนิดรังสีถึงฟิล์ม
- (4) ชนิดของฟิล์ม

¹⁹ เฉลิมพงษ์ โพธิ์ลี “หลักการทำงานของภาพถ่ายด้วยรังสี สำหรับการตรวจสอบโครงสร้างของประติมากรรมพระวิษณุ ตำบลพตทีก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี” ใน การศึกษาเชิงเปรียบเทียบและการปรับปรุงความเร็วการถ่ายภาพด้วยรังสีโดยใช้ฟิล์มสำหรับการตรวจสอบชิ้นงานอุตสาหกรรมโดยไม่ทำลาย วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิศวกรรมนิวเคลียร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558.

ภาพที่ 4.16 วงโค้งเบื้องหลังเทวรูปพระวิษณุ ชิ้นส่วนรอยแตกและโครงเหล็กที่เชื่อมต่อนชิ้นส่วนต่างๆ

สำหรับการตรวจสอบเทวรูปพระวิษณุครั้งนี้ใช้เวลาฉายแสง 25 นาที โดยการฉายรังสีที่ทะลุผ่านเทวรูปพระวิษณุหรือวัตถุ ซึ่งจะ去做ปฏิกิริยากับฟิล์ม น้ำหนักค่าความเข้ม ความมืด และสว่างที่ปรากฏภายหลังจากการล้างฟิล์ม จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปริมาณรังสีเอกซ์ที่ทะลุผ่านทำปฏิกิริยากับฟิล์มโดยขึ้นอยู่กับชนิด ความหนา และความหนาแน่นของวัสดุที่ต่างชนิดกัน วัตถุที่มีความหนาแน่นมากกว่า รังสีจะทะลุผ่านได้น้อยกว่า สำหรับชิ้นงานบริเวณที่เป็นวัสดุเดียวกัน บริเวณที่มีความหนาแน่นมากกว่า รังสีจะทะลุผ่านได้น้อยกว่าฟิล์มจึงมีความเข้มหรือเป็นสีดำน้อยกว่า (มีความสว่างมาก) และในทางกลับกันบริเวณที่มีความหนาแน่นน้อยกว่าหรือวัสดุบางกว่า รังสีจะทะลุผ่านได้มากกว่า เมื่อล้างฟิล์มแล้วฟิล์มจะมีความเข้มหรือสีดำ ดังนั้นภาพที่ได้บนฟิล์มจึงเป็นภาพฉาย (projector) ของชิ้นงานที่สอดคล้องกับรูปร่างและลักษณะ ตามปริมาณรังสีที่ทะลุผ่านชิ้นงานมาได้

Radiation X-ray gamma ด้วยเทคนิคการดังกล่าว จะช่วยตรวจสอบหลักฐานต่างๆ ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างวัสดุเดิม จำนวนชิ้นงาน ร่องรอยการแตก และชิ้นส่วนใหม่ที่เพิ่มเติมได้อย่างชัดเจน

ผลการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ

สำหรับการศึกษาศาสตร์สาขาที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมนิวเคลียร์ ร่วมกับการศึกษารูปแบบศิลปกรรม ได้ศึกษาเทวรูปพระวิษณุที่วัดดงสัก ตำบลพงตึก อำเภอนาทม จังหวัดกาฬสินธุ์ เทคนิค Radiation X-ray gamma คือการถ่ายภาพด้วยรังสีเอกซ์หรือรังสีแกมมา สามารถวิเคราะห์และจำแนกชิ้นส่วนเทวรูปดั้งเดิมกับส่วนที่เพิ่มเติม ทั้งที่เป็นซีเมนต์และแกนเหล็กยึดชิ้นส่วนเทวรูป ซึ่งอยู่ภายในไม่สามารถพิจารณาได้ด้วยตาเปล่า จากการศึกษาพบวงโค้งที่เบื้องหลังเทวรูป จำหลักเป็นแนวต่อเชื่อมกับอาวุธที่ถือในพระกรขวาคือจักร เชื่อมกับด้านหลังพระเศียรไปยังสังข์ที่พระกรซ้าย ผลการศึกษาดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับเทคนิคการจำหลักเทวรูปพระวิษณุสมัยก่อนเมืองพระนคร ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6-7 (พุทธศตวรรษที่ 11-12) รวมทั้งเทวรูปพระวิษณุที่พบทางตอนใต้ของประเทศเวียดนาม

สำหรับการศึกษาด้านรูปแบบศิลปะ พบว่า เทวรูปพระวิษณุเดิมคงจะสวมกิริฎมุกฎ หมวกทรงกระบอกเรียบ ส่วนอมลกะจำหลักเป็นทรงกลีบมะเฟืองบนยอดที่พบ คงเป็นการนำขึ้นหิน

มาต่อเพิ่มใหม่ พระพักตร์เป็นรูปไข่ พระขนงต่อกันเป็นปีกกา พระโอษฐ์หนา พระนาสิกที่โด่งคงเป็นของที่ปั้นปูนเพิ่มเช่นเดียวกับกุนทล เมื่อคราวบูรณะพระวรกายผิ้วผาย พระหัตถ์ทั้ง 4 ถืออาวุธ พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือธรรณี จำหลักเป็นก้อนทรงกลมด้านหลังต่อเป็นแท่งตรงตรงลงมา เป็นของที่ปั้นเพิ่มจากเดิมคือชายผ้าที่ต่อลงมายังส่วนฐาน พระหัตถ์ซ้ายล่างวางค้ำลงทรงถือคทา ที่เหลือเพียงครึ่งด้านบน ส่วนโคนล่างคือปูนซีเมนต์ที่ปั้นขึ้นใหม่ ตั้งแต่ระดับพระขงฆ์ (เข่า) ฉลองพระบาทเชิงอนจรดส่วนฐานส่วนพระหัตถ์ขวามือทรงจักร พระหัตถ์ซ้ายมือทรงสังข์ที่เชื่อมติด อาวุธบนทั้ง 2 กับด้านหลังพระเศียรและกับแผ่นวงโค้ง

ผลจากฟิล์มเอกซเรย์ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ช่วงพระวรกายส่วนเอวที่บางที่สุดแตกหักเป็น 2 ท่อน พระวรกายท่อนล่างคือ พระวิฆณุทรงนั่งผ้าสมพตสัน ชายผ้าเดิมจะยาวเหนือพระขงฆ์ (เข่า) ส่วนที่เห็นในปัจจุบันคือปูนซีเมนต์ ที่ปั้นขึ้นมาใหม่ตั้งแต่ระดับพระขงฆ์ (เข่า) ลงมา

การจำหลักผ้านุ่งจะถักสั้น รั้งขึ้นมากลายเป็นริ้วแนบพระวรกาย แล้วตลบชายผ้าเหน็บเป็นปมพับทบลงมาที่หน้าท้อง ที่ส่วนปลายชายผ้าอีกด้าน คลี่บานออกเป็นริ้วเบี่ยงซ้ายแบบธรรมชาติ จากนั้นจึงคาดเข็มขัดโลหะขนาดเล็ก ทับซ้อนที่ด้านบน ซึ่งสันนิษฐานว่า คงได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบปราสาทอันเดต (ภาพที่ 4.17 เปรียบเทียบกับ 4.18) ซึ่งจะให้ความสำคัญกับชายผ้าที่คลี่บานออกทางเบี่ยงซ้ายและเข็มขัดโลหะขนาดเล็กที่คาดทับผ้านุ่ง อย่างไรก็ตามเทวรูปพระวิฆณุที่วัดดงสัก ยังมีการผสมผสานลักษณะท้องถิ่นที่ร่วมอยู่ด้วย นับเป็นเทวรูปพระวิฆณุที่สำคัญของกลุ่มตัวอย่างพื้นที่ฝั่งตะวันตกของประเทศไทย

ภาพที่ 4.17 ผ้าสมพตของพระวิฆณุ
แบบศิลปะปราสาทอันเดต

ภาพที่ 4.18 ผ้าสมพตของพระวิฆณุดงสัก

ภาพที่ 4.19(a,b) พระวิษณุ จังหวัดเพชรบุรี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

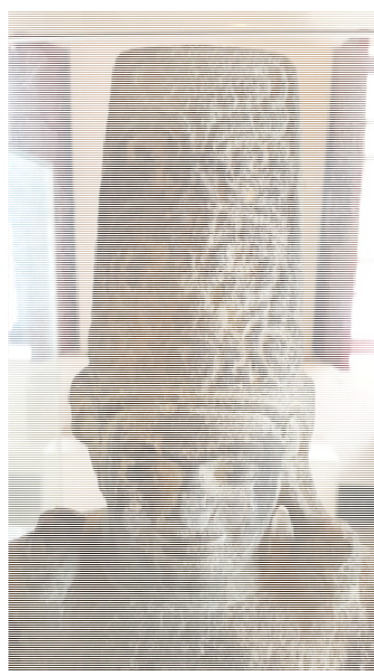
ภาพที่ 4.20(a,b) พระวิษณุ จังหวัดเพชรบุรี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

1.3 ภาคใต้ฝั่งตะวันออกและภาคใต้ฝั่งตะวันตก :

- ภาคใต้ฝั่งตะวันออก : จ.สุราษฎร์ธานี จ.นครศรีธรรมราช

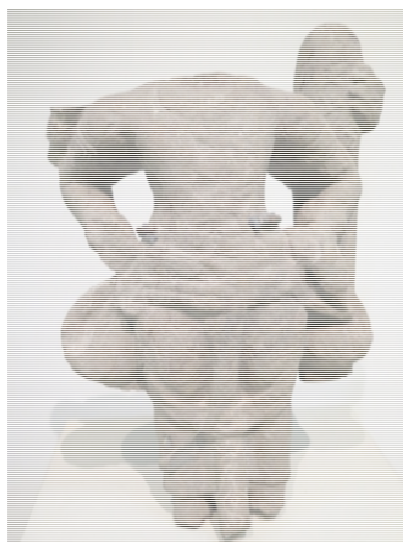
ภาพที่ 4.21 พระวิษณุ อ.เวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ภาพที่ 4.22 (a, b) พระวิษณุ จากวัดพระเพรง นครศรีธรรมราช
พิพิธภัณฑวัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช

พระวิษณุทรงสวมกิริฎมุกุฎทรงสูงจำหลักกลดลาย สวมกุนทล ทรงพระภูษายาว
มีริ้ว ปลายชายผ้าหน้านางห้อยตกลงมาเบื้องล่าง สวมเข็มขัดผ้าคาดตรงมีวงโค้งคาดทับชายผ้าหน้า

นาง ปลายผูกเป็นปมทั้งชายผ้าลงมาทั้ง 2 ข้าง พระหัตถ์ขวาล่างถือดอกบัว ซ้ายล่างทรงสังข์ในระดับ พระโสณิ พระหัตถ์บนทั้ง 2 หักหายไป

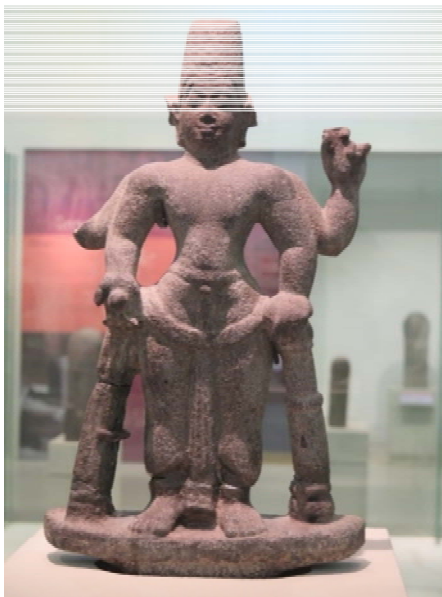
ภาพที่ 4.23 พระวิษณุ จากวัดตาเณร (ร้าง) ตำบลโพธิ์ทอง อ.ท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช

ภาพที่ 4.24 พระวิษณุ จากหอพระนารายณ์ อ.เมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช

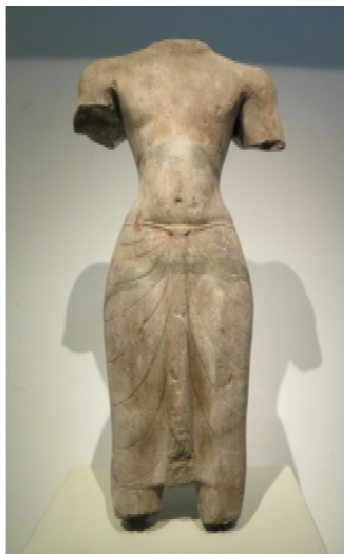
พระวิษณุองค์นี้มีขนาดความสูง 0.80 เมตร พบที่เทวสถานพระนารายณ์ พระพักตร์ค่อนข้างกลม ทรงสวมกิริฎมุกุฎขนาดใหญ่ ที่มีการจำหลักลวดลายแต่ลายค่อนข้างลบเลือน ส่วนพระกรรณยาวทรงสวมกุนทล ที่เบื้องหลังในระดับพระพาหาถึงกลางกิริฎมุกุฎจำหลักเป็นแผ่น

รัศมีสำหรับรับน้ำหนัก พระวรกายผิ้วผาย สวมกรองคอ พาหุรัด ทรงพระภูษายาวเป็นริ้วขมวดเป็นปม ทั้งชายผ้าหน้านางลงมาเบื้องล่าง คาคัทับด้วยกติสูตรเป็นเข็มขัดผ้าคาคตรอง ผูกเป็นโบว์ที่เบื้องขวา คาคัทับด้วยผ้าวงโค้งที่ห้อยลงมาเหนือพระเพลา ทรงครองสายยัชโญปวีตจำหลักเป็นเส้นบางๆ คล้อง เฉวียงพระอังสาซ้ายห้อยตกลงมาทับผ้าวงโค้ง พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงถือสังข์ในระดับพระโสณิ พระหัตถ์ขวาล่างวางหงายลงในระดับเดียวกันคงถือก้อนดิน พระหัตถ์ซ้ายและขวาบนหักหายไป

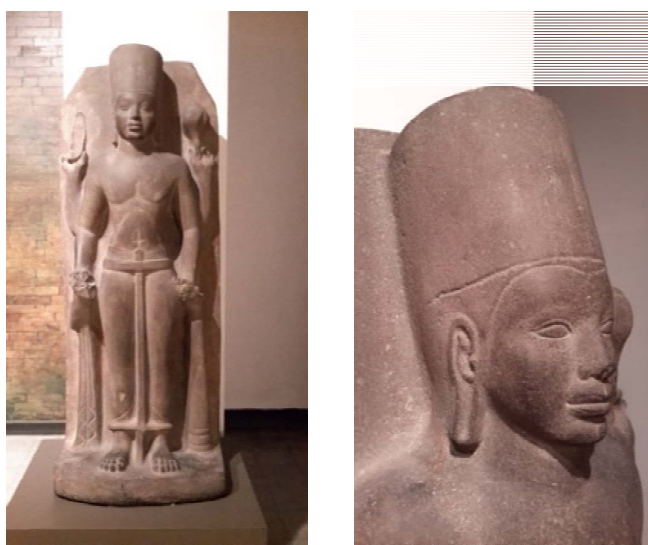

ภาพที่ 4.25 พระวิษณุ จากโบราณสถานบ้านนายมาตร ต.ฉลอง อ.สีชล จังหวัดนครศรีธรรมราช
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช

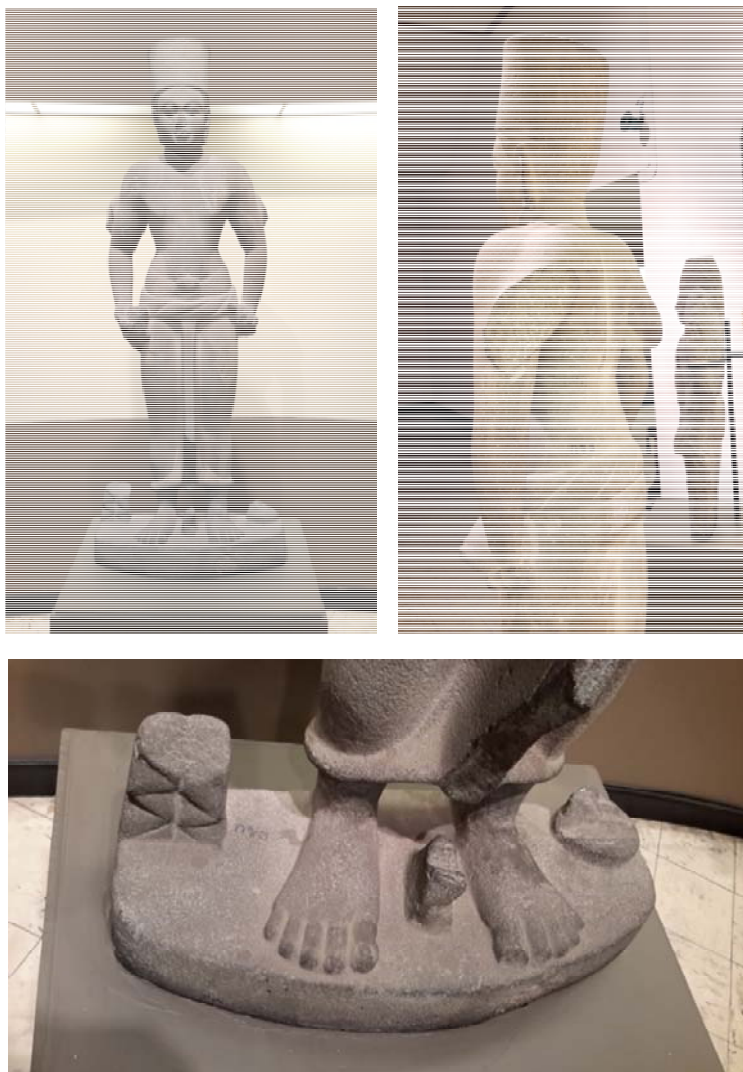
จำหลักเป็นประติมากรรมขนาดเล็ก สูง 0.45 เมตร ทรงสวมกิรีฎมุกุฏทรงสูง เอียงสอบเข้าด้านบนเล็กน้อย พระวรกายล่ำสัน พระหัตถ์ซ้ายล่างวางค้ำลงถือคทา ที่ต่อเชื่อมลงมาถึง ส่วนฐาน พระหัตถ์ขวาล่างวางหงายถือก้อนดินหรือดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายบนคงถือสังข์ ทรงพระภูษา ยาวจรดข้อพระบาท โดยผูกปมทั้งชายผ้าหน้านางยาวลงมาถึงส่วนฐาน คาคัทับผูกด้วยผ้าทำเป็นวง โค้งผูกเป็นโบว์ทั้งชายผ้ายาวลงมาที่เบื้องขวา เพื่อเป็นจุดรับน้ำหนักประติมากรรมอีกจุดหนึ่ง ที่ส่วน ฐานด้านล่างจำหลักเป็นเดือยยื่นต่อลงมาเพื่อการประดิษฐาน

ภาพที่ 4.26 พระวิษณุ จากวัดเกาะพระนารายณ์ (ร้าง) ต.ไทรบุรี อ.ท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช

ภาพที่ 4.27 พระวิษณุ (a,b) อ.เวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร
(**ป้ายใหม่ พช.พระนคร : เดิมอยู่ที่เทวสถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

ภาพที่ 4.28 พระวิษณุ (a,b,c) อ.เวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

โบราณสถานเขาศรีวิชัย

โบราณสถานเขาศรีวิชัย ตั้งอยู่ที่ หมู่ 1 บ้านหัวเขา ตำบลศรีวิชัย อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ห่างจากคลองพุนพินซึ่งเป็นคลองสาขาของแม่น้ำตาปีราว 400 เมตร ลักษณะเป็นภูเขาขนาดย่อมทอดตัวไปตามแนวเหนือใต้ ยาวประมาณ 650 เมตร กว้าง 100 เมตร สูง 30 เมตร โดยมีพื้นที่ด้านบนเป็นที่ราบกว้างประมาณ 50 เมตร เขาศรีวิชัยมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **เขาพระนารายณ์** ด้วยมีการขุดพบเทวรูปพระวิษณุหรือพระนารายณ์บนยอดเขาค้นต่อมา พ.ศ. 2470 ได้ขุดพบและไปจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร อย่างไรก็ตามจากหลักฐานโบราณคดี ได้มีการพบฐานอาคาร ศาสนสถาน ชิ้นส่วนประดับสถาปัตยกรรมและศิลปวัตถุ ณ โบราณสถานเขาศรีวิชัย ทำให้ทราบว่าพื้นที่แห่งนี้ เป็นชุมชนโบราณที่ได้รับอิทธิพลศาสนาและความเชื่อจากอินเดียตามยุคสมัยและรูปแบบศิลปะต่างๆ ปรากฏรูปเคารพศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายและไศวนิกาย

รวมทั้งพุทธศาสนายาน ตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-10 (พุทธศตวรรษที่ 12-15) และได้มีการพบ เทวรูปพระวิฆ्नุจำนวน 4 องค์²⁰

- องค์ที่ 1 พบเพียงส่วนพระวรกายพระวิฆ्नุที่บ้านหัวเขาบน เชียงเขาศรีวิชัย

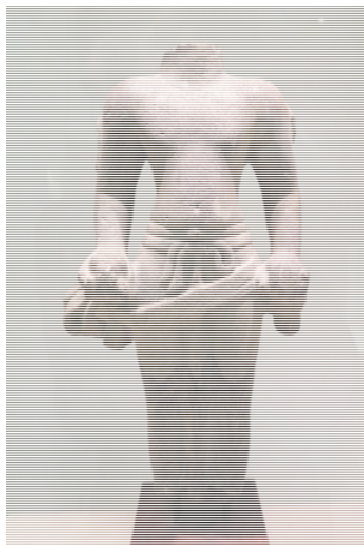
ภาพที่ 4.29 พระวิฆ्नุ พบที่บ้านเขาหัวบน

ที่มา : Stanley O'Connor, Hindu Gods of Peninsular Siam, Fig. 25.

เทวรูปพระวิฆ्नุองค์นี้ชำรุดเหลือเพียงพระวรกาย พระกรทั้ง 4 หักหายไป พระวิฆ्नุทรงพระภูษายาวขมวดเป็นปมใต้พระนาภี ถัดลงมาสวมทับด้วยเข็มขัดผ้าคาดเป็นเส้นตรง (ภาพที่ 4.29) ลักษณะดังกล่าว มีความคล้ายคลึงกับเทวรูปพระวิฆ्नุจากเมืองโบราณเวียงสระ อ.เวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี และพระวิฆ्नุ วัดโบสถ์ อำเภอมือง จังหวัดปราจีนบุรี (พช.ปราจีนบุรี) (ภาพที่ 4.3) รวมทั้งพระวิฆ्नุจากดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี (พช.พระนคร) (ภาพที่ 4.5)

- องค์ที่ 2 พบที่เขาศรีวิชัย (ภาพที่ 4.30) ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช สูง 40 เซนติเมตร คงเหลือส่วนพระวรกายพระเศียร พระกรและพระหัตถ์บนทั้ง 2 หักหายไป พระวิฆ्नุทรงพระภูษายาวคาดด้วยเข็มขัดผูกเป็นปมเชือกคล้องเป็นห่วงทั้งปลายชายห้อยตกลงมาที่ด้านซ้าย ที่เบื้องซ้ายระดับพระโสณี คาดเข็มขัดขนาดใหญ่ที่พระภูษาพาดเฉียงผูกเป็นโบว์ที่ใต้พระหัตถ์เบื้องขวา พระหัตถ์ขวาล่างทรงถือธรรณีหรือก้อนดิน ลักษณะเป็นก้อนกลม พระหัตถ์ซ้ายล่างวางคว่ำลงทรงคทา จากลักษณะและรูปแบบศิลปะที่กล่าวมา มีความคล้ายคลึงกับพระวิฆ्नุองค์ที่ 3 เป็นอย่างมากรวมทั้งพระวิฆ्नุจาก บ้านโคกวัด อำเภอสรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี (พช.ปราจีนบุรี) (ภาพที่ 4.4 เปรียบเทียบกับภาพที่ 4.30)

²⁰ พริยะ ไกรฤกษ์, “พระวิฆ्नุ ประติมากรรมที่พบในภาคใต้”, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่มที่ 11, กรุงเทพฯ : สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ มูลนิธิธนาคารไทยพาณิชย์, หน้า 5183, 5186, 5187.

ภาพที่ 4.30 พระวิษณุพบที่เขาศรีวิชัย สูง 40 เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช

- องค์ที่ 3 พบบริเวณโบราณสถานหมายเลข 6 เขาศรีวิชัย (ภาพที่ 4.31) ซึ่งเป็นโบราณสถานที่สร้างขึ้นบนที่ราบทางทิศเหนือของเขาศรีวิชัย ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้างยาวประมาณ 11X17 เมตร สำหรับพระวิษณุที่พบปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร สูง 1.70 เมตร (ภาพที่ 4.32) พระวิษณุองค์นี้ พระพักตร์ยาวรีเป็นวงรูปไข่ สวมกิริฎมุกฎหมวกทรงกระบอกเรียบไม่มีลวดลาย พระวรกายผิ่ผาย ทรงพระภูษายาวผูกปมตรงกลางเป็นหน้านาง ปลายตกลงมาที่ส่วนฐาน คาดทับด้วยเข็มขัดผูกเป็นปมเชือกคล้องห่วงทั้งปลายชายห้อยตกลงมาที่ด้านขวา ที่เบื้องซ้ายระดับพระโสณืคาดเข็มขัดผ้าเป็นริ้วขนาดใหญ่ทับพระภูษาพาดเฉียงผูกเป็นโบว์ที่ได้พระหัตถ์เบื้องขวา พระหัตถ์ซ้ายล่างวางคว่ำสันนิษฐานว่าคงจับคทาที่ต่อเชื่อมลงมาเบื้องล่าง ซึ่งหักหายไปแล้ว พระกรบนทั้ง 2 หักหายไป

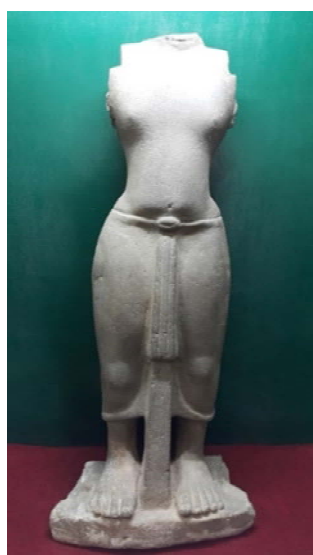

ภาพที่ 4.31 โบราณสถานหมายเลข 6 เขาศรีวิชัย อ.พุนพิน จ.สุราษฎร์ธานี

ภาพที่ 4.32 พระวิษณุ เขาศรีวิชัย (เขาพระนารายณ์) อำเภอพนมพิณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ลักษณะดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับพระวิษณุองค์ที่ 2 หากแต่พระวิษณุองค์ที่ 3 นี้มีขนาดใหญ่กว่า ที่ส่วนฐานประติมากรรม จำหลักเป็นทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า เพื่อรับน้ำหนักที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างประติมากรรม 5 จุด คือ ส่วนปลายของเข็มขัดผ้า พระบาทขวา ปลายชายพกหน้า นาง พระบาทซ้ายและส่วนปลายของคทาที่พระหัตถ์ซ้าย

ภาพที่ 4.33 พระวิษณุ พบที่เขาศรีวิชัย
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทรเกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- องค์ที่ 4 พบใกล้วัดเขาศรีวิชัย ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จันทรเกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 4.33) สภาพชำรุดส่วนพระเศียร พระกรและพระหัตถ์ หักหาย พระวรกายผิ้วลายทรงสมพตคือพระภูษาเรียบยาวลงมาระดับพระขงฆ์ ปลายผูกเป็นปมที่ กึ่งกลางทั้งชายผ้าหน้านางห้อยตกลงมาที่เบื้องล่างยาวจรดส่วนฐาน เพื่อเป็นจุดรับน้ำหนัก

● ภาคใต้ฝั่งตะวันตก : จังหวัดพังงา

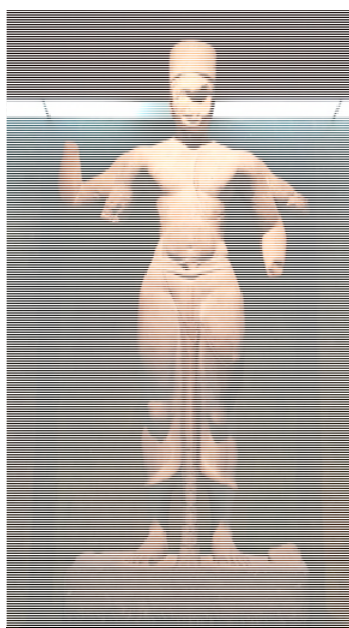

ภาพที่ 4.34 พระวิชณุจากเขาพระนารายณ์ อ.กะปง จังหวัดพังงา (องค์จำลอง)

พระวิชณุจากเขาพระนารายณ์ อ.กะปง จังหวัดพังงา (ภาพที่ 4.34) สูง 2.30 เมตร เป็นประติมากรรมที่ขุดพบเป็นชุดพร้อมกับรูปฤๅษีและพระภูมิเทวี ที่อาจเกี่ยวข้องกับ ประติมากรรมชุด “**วิชณุมัธยมโยคะสถานะมูรติ**” สำหรับพระวิชณุมีการจำลองพระวรกายได้ สัดส่วนสมภูมิภูมิกุญทรงสูงเอนสอบขึ้นด้านบนจำลองลวดลาย ที่ได้พระอุระคาดทับด้วยอุทรพันธะ ลักษณะเป็นแถบผ้าจำลองลาย บริเวณพระอังสาซ้ายคล้องสายธูราหรือยัชโยปวีต เฉวเรียงผ่านไปยัง พระโสณิเบื่องขวา บั้นพระองค์เล็ก ทรงนุ่งผ้ายาวเป็นริ้ว ขมวดเป็นปมทั้งชายผ้ายาวลงมาจรดข้อพระ บาท คาดทับด้วยเข็มขัดผ้าเป็นแถบแนวนอนผูกเป็นโบว์ ทั้งชายยาวลงมาทั้งสองข้าง แล้วคาดผ้าตก ลงมาเป็นวงโค้งที่ต้นพระเพลา ทรงสวมกรองศอ พาหุรัด ทองพระกรและอำมรงค์ พระหัตถ์ขวาล่าง แสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายล่างวางลงที่พระโสณิ

ภาพที่ 3.17 เปรียบเทียบกับภาพที่ 4.34

ภาพที่ 4.35 พระวิษณุ เขาพระเห่นอ อ.ตะกั่วป่า จังหวัดพังงา
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

พระวิษณุทรงสวมกิริฎมุกุฏค่อนข้างเตี้ย การจำหลักประติมากรรมแสดงรายละเอียดตามลักษณะทางกายวิภาคที่จำหลักได้เหมือนจริง พระอุระผิ้งผายได้สัดส่วน บั้นพระองค์เล็ก ทรงพระภูษาโจงยาวลงมาที่กึ่งกลางพระขงฆ์ ปลายพระภูษาจีบเป็นริ้วหน้านาง ห้อยตกลงมารับกับส่วนฐานประติมากรรมที่เบื้องล่าง คาดทับด้วยรัดประคตเป็นเข็มขัดเชือกขนาดเล็ก ไม่มีเข็มขัดผ้า คาดทับเหนือพระโสณี พระกรทั้ง 4 จำหลักอย่างอิสระแยกออกจากพระวรกาย (ภาพที่ 4.35)

ภาพที่ 4.36 พระวิษณุจากประเทศไทย
Ashmolean Museum, Oxford UK.

สรุปประเด็นและข้อสังเกตเบื้องต้น

ผลการศึกษาและข้อสันนิษฐานงานโครงการวิจัย

จากการศึกษาพบว่า ประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย ระยะแรกมีความสัมพันธ์กับศิลปะอินเดีย โดยเฉพาะรูปแบบศิลปะที่พบตามแนวชายฝั่งเมืองท่าของอินเดีย ได้แก่ ศิลปะอมราวดี นอกจากนี้ยังแสดงลักษณะท้องถิ่นที่มีความแตกต่างไปจากต้นแบบ สำหรับพื้นที่ที่พบจะพบหลักฐานบริเวณเมืองท่าชายฝั่งทะเลที่เป็นศูนย์กลางการค้าหรือตามแนวชายฝั่งทะเล ระยะต่อมา ยังคงพบบริเวณเมืองท่าชายฝั่งทะเลภาคใต้ของประเทศไทย รวมทั้งบริเวณเมืองท่าภายในใกล้ลำน้ำสำคัญในเขตภาคกลางและภาคตะวันออก มีอายุร่วมสมัยกับศิลปะทวารวดี สำหรับรูปแบบศิลปกรรมเทวรูปพระวิษณุในระยะที่ 2 คือระยะที่มีความสัมพันธ์กับศิลปะอินเดียสมัยต่างๆ ได้แก่ สมัยหลังหลังคุปตะ ศิลปะปัลลวะ รวมทั้งตอนต้นของศิลปะโจฬะ หากแต่มีพัฒนาการบางประการที่แตกต่างไปจากต้นแบบ ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้ จะมีความสัมพันธ์กับเทวรูปพระวิษณุในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะราชอาณาจักรกัมพูชาและตอนใต้ของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ในช่วงระยะเวลาที่มีอายุร่วมสมัยกัน

การศึกษาขนาดของเทวรูปพระวิษณุ พบว่ามีความหลากหลาย ซึ่งขึ้นอยู่กับขนาดของเทวาลัยและการประดิษฐานภายในเทวาลัย อนึ่งจากการศึกษาได้พบเทวรูปพระวิษณุที่มีขนาดความสูงประมาณ 1 ศอก (ราว 40 เซนติเมตร) แกะสลักอย่างสมบูรณ์และประณีต ไม่มีฐานหรือเตี้ยสำหรับประดิษฐานบนแท่นรูปเคารพ สันนิษฐานว่ารูปแบบดังกล่าว อาจมีความเกี่ยวข้องกับเทคนิคการสร้างงานประติมากรรมที่ใช้ประติมากรรมขนาดเล็กเป็นต้นแบบ เพื่อทำการขยายแบบและสัดส่วน สำหรับการจำลองพระวิษณุองค์ใหญ่ ที่จะอัญเชิญมาประดิษฐานเป็นประธานในเทวาลัยต่อไป

การศึกษาประติมากรรมเทวรูปพระวิฆณุสามารถเชื่อมโยงกับเส้นทางการค้าและการคมนาคม ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานโบราณคดีและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน จากการศึกษาอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า

1. คติการนับถือเทวรูปพระวิฆณุในประเทศไทย มักพบหลักฐานร่วมกับการนับถือศาสนาและความเชื่ออื่นได้แก่ พุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนามหายานและศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย โดยจะพบพระพุทธรูปปฏิมา ที่สร้างขึ้นตามคติพุทธศาสนาเถรวาท รูปพระโพธิสัตว์ตามคติพุทธศาสนามหายาน รวมทั้งประติมากรรมรูปศิวลึงค์ในลัทธิไศวนิกายของศาสนาฮินดู ในพื้นที่เดียวกับที่พบเทวรูปพระวิฆณุ นับว่าไภษณพนิกายเป็นนิกายศาสนาที่สามารถปรับตัวและเข้ากับชุมชน เจริญขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกับการนับถือศาสนาและความเชื่ออื่นได้อย่างเหมาะสม

2. หลักฐานในประเทศไทยช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19) ไม่พบประติมานวิทยาที่มีการรวมรูปเคารพจาก 2 ลัทธิศาสนา เช่น พระหริหระ ดังที่ปรากฏความนิยมในศิลปะเขมรที่ประเทศกัมพูชา ช่วงต้นของสมัยก่อนเมืองพระนคร หรือการแปลงรูปเคารพจาก เทวรูปพระนารายณ์ ให้กลายเป็นรูปเคารพอื่น เช่น เทวรูปพระวิฆณุเป็นประติมากรรมพระโพธิสัตว์ศรีอริยมตไตรย ดังตัวอย่างที่ปรากฏที่เมือง Trung Dinh, Vinh Long ประเทศเวียดนามตอนใต้ แสดงให้เห็นความสำคัญของการนับถือไภษณพนิกายในประเทศไทยที่มีการนับถือเป็นเอกเทศ สามารถกลมกลืนเข้ากับคติการนับถือศาสนาและความเชื่ออื่นได้อย่างเหมาะสม

3. คติการนับถือเทวรูปพระวิฆณุ ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ปรากฏการนับถือในชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการค้าขาย โดยเฉพาะภาคกลางที่จังหวัดสุพรรณบุรี เสมือนเป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลให้การค้าขายเจริญรุ่งเรือง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ มีความสำคัญในฐานะศาลหลักเมือง รวมทั้งมีการจำลองไปประดิษฐานในชุมชนหรือวัด เพื่อเป็นที่สักการะ

การศึกษาสหสาขาที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมนิวเคลียร์ ร่วมกับการศึกษารูปแบบศิลปกรรม โดยได้ศึกษาเทวรูปพระวิฆณุที่วัดดงสัก ตำบลพงตึก อำเภอนาทม จังหวัดกาญจนบุรี เทคนิค Radiation X-ray gamma คือการถ่ายภาพด้วยรังสีเอกซ์หรือรังสีแกมมา สามารถวิเคราะห์และจำแนกชิ้นส่วนเทวรูปดั้งเดิมกับส่วนที่เพิ่มเติม ทั้งที่เป็นซีเมนต์และแกนเหล็กยึดชิ้นส่วนเทวรูป ซึ่งอยู่ภายในไม่สามารถพิจารณาได้ด้วยตาเปล่า จากการศึกษาพบวงโค้งที่เบื้องหลังเทวรูปจำลองหลักเป็นแนวต่อเชื่อมกับอาวุธที่ถือในพระกรขวาคือจักร เชื่อมกับด้านหลังพระเศียรไปยังสังข์ที่พระกรซ้าย ผลการศึกษาดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับเทคนิคการจำลองเทวรูปพระวิฆณุสมัยก่อนเมืองพระนคร โดยเฉพาะศิลปะแบบอันเดตในประเด็นการทรงสมพัตสัน ซึ่งมีอายุราวช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6-7 (พุทธศตวรรษที่ 11-12) รวมทั้งเทวรูปพระวิฆณุที่พบทางตอนใต้ของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

บทที่ 5 บทสรุป

โครงการวิจัย เทวรูปพระวิษณุจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ศึกษาเทวรูปพระวิษณุจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19) รวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบกับเทวรูปพระวิษณุในศิลปะอินเดียสมัยต่างๆ ที่เป็นต้นแบบ และพระวิษณุที่พบในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ ราชอาณาจักรกัมพูชา และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ในด้านคติความเชื่อและรูปแบบศิลปกรรม นอกจากนี้ยังมีการบูรณาการความรู้แบบสหวิทยาการ ด้านประวัติศาสตร์กับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และวิศวกรรมนิวเคลียร์ เพื่อพิสูจน์ข้อสมมติฐานและการกำหนดอายุ โดยพบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับเส้นทางเผยแพร่ศาสนาและการค้า

การศึกษาวเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบศิลปะ ศึกษาพระวิษณุจากอิทธิพลรูปแบบศิลปะอินเดีย ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทย จัดจำแนกออกได้เป็น 5 กลุ่ม

Group A : แสดงอิทธิพลศิลปะมถุราตอนปลาย ศิลปะอมราวตี และตอนต้นของศิลปะคุปตะ (Late Mathura, Amaravati, Early Gupta)

: พระวิษณุทรงสังข์ที่พระหัตถ์ซ้ายล่างในระดับพระโสณี พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย (Mathura) นุ่งผ้ายาว คาดผ้ากฐินตรตกเป็นวงโค้ง (Amaravati) นับเป็นรูปแบบที่เก่าที่สุด ในประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ พระวิษณุจากเวียงสระ จ.สุราษฎร์ธานี

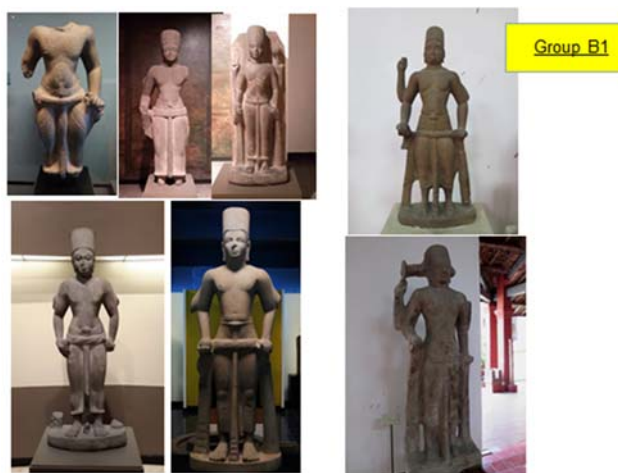
: พระหัตถ์ขวาล่างแสดงปางประทานพร (ศิลปะคุปตะ) พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงสังข์ระดับพระโสณี นุ่งผ้ายาว คาดผ้ากฐินตรตกเป็นวงโค้ง (ศิลปะอมราวตี) พระวิษณุวัดเพรง และจากท่าศาลา นครศรีธรรมราช พระวิษณุจาก Toul Koh, Takeo, พระวิษณุ Oc-Eo culture จาก Vong The, An Giang Oc-Eo, An Giang

Group B : แสดงอิทธิพลศิลปะหลังคุปตะ ศิลปะราชวงศ์ฝ่ายใต้ และตอนต้นสมัยราชวงศ์
ปัลลวะ Post Gupta, Early Pallava พระวิฆเนสุมกิริฏมุกฏเรียบ ไม่มีลวดลาย
และนุ่งผ้าโรฎียาว แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม

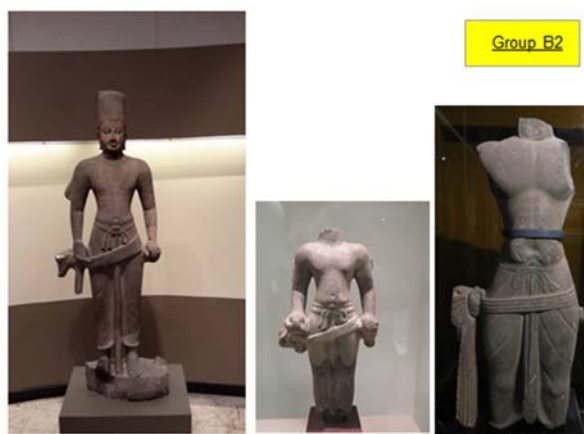
B1 : คาคฉักฏิสูตรเป็นเส้นตรง

พบในประเทศไทยทั้งภาคใต้และภาคตะวันออก จากดงศรีมหาโพธิ์ จ.ปราจีนบุรี และใน
ราชอาณาจักรกัมพูชา ตัวอย่างที่พระวิฆนจาก Tuol Chhouk และสระตริงตรง โดยพระวิฆนที่ตริง
ตรง กำปงจามจะเริ่มจำหลักแกนหินโค้งแนวตั้ง เพื่อทำหน้าที่รับน้ำหนัก ซึ่งจะมีบทบาทมากขึ้น ใน
การสร้างพระวิฆนที่ทรงนุ่งผ้าสมพตสันกลุ่ม E ในเวลาต่อมา

Group B2 : คาคฉักฏิสูตรเฉียง

พบในภาคใต้และภาคตะวันออกของประเทศไทย จาก เขาศรีวิชัย จ.สุราษฎร์ธานี และดงศรี
มหาโพธิ์ จ.ปราจีนบุรี

**Group C : แสดงอิทธิพลศิลปะหลังคุปตะ ราชวงศ์ปัลลวะ ผสมผสานกับลักษณะท้องถิ่น
Pallava, local tradition**

: พระวิษณุสวamikirikumukhaเรียบไม่มีลวดลาย (pallava) นุ่งผ้ายาว ไม่คาดกฐิสูตร สลักกล้ำเนื้อเหมือนจริง (รูปแบบท้องถิ่น) มี 4 กร พระกรทั้ง 4 ถืออาวุธ โดยที่พระกรชุดล่างจะจำหลักชายผ้าและคทาที่เชื่อมกับฐานประติมากรรม ตัวอย่างพบหลายพื้นที่ ภาคใต้ของประเทศไทย พระวิษณุจาก Angkor Borei, จังหวัด Takeo พระวิษณุจากภาคใต้ของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม อาทิ Trang Dieo, Vinh Long จาก Go Thap, Dong Thap
เทวรูปพระวิษณุในกลุ่มนี้ พบทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก

**Group D : แสดงอิทธิพลศิลปะสมัยราชวงศ์ปัลลวะตอนปลาย ถึงสมัยต้นของราชวงศ์โจฬะ
Late Pallava or Early Chola**

: พระวิษณุจะสวamikirikumukhaทรงสูงประดับลวดลาย พระหัตถ์ขวาล่างแสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายล่างจับที่พระโสณิ(สะโพก) ทรงถืออาวุธในพระหัตถ์ขวาและซ้ายบน คือจักรและสังข์ นุ่งผ้าโรฎียาว คาดกฐิสูตรและเข็มขัดที่มีการตกแต่งหลายชิ้น ตัวอย่างจากพระวิษณุจากเขาพระนารายณ์ อ.กะปง จังหวัดพังงา

**Group E : แสดงอิทธิพลศิลปะสมัยราชวงศ์ปัลลวะ ศิลปะคุปตะตอนปลาย ผสมผสานกับ
ลักษณะท้องถิ่น Pallava, Late Gupta, local tradition**

: พระวิษณุในกลุ่มนี้จะสวมกิริฎมกุฎเรียบไม่มีลวดลายซึ่งเป็นอิทธิพลสมัยราชวงศ์ปัลลวะ Pallava และจะทรงนุ่งผ้าสมพตสัน ซึ่งแสดงอิทธิพลศิลปะคุปตะตอนปลายจากอินเดียฝ่ายเหนือ ผสมผสานลักษณะท้องถิ่น ซึ่งจะกลายเป็นเอกลักษณ์โดยเฉพาะการนุ่งผ้าสมพตสัน รวมทั้งเทคนิคการจำหลักแกนหินแนวตั้งและวงโค้งที่พัฒนาจากกลุ่ม B2

เทวรูปพระวิษณุในราชอาณาจักรกัมพูชาและสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม จะมีความสัมพันธ์กันโดยตรงในแต่ละช่วง รวมทั้งมีการพัฒนาและการผสมผสานรูปแบบท้องถิ่น ซึ่งวัฒนธรรมทั้งสองกลุ่ม เป็นวัฒนธรรมร่วมที่มีเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อกันด้วยคลองจากแม่น้ำโขงในวัฒนธรรมร่วมฟูนัน (Funan culture) ทำให้รูปแบบศิลปะมีความสัมพันธ์กันโดยตรง รวมทั้งพบตัวอย่างที่แสดงความสัมพันธ์กลุ่มนี้ในประเทศไทยพบที่วัดดงสัก ต.พงตึก จ.กาญจนบุรี

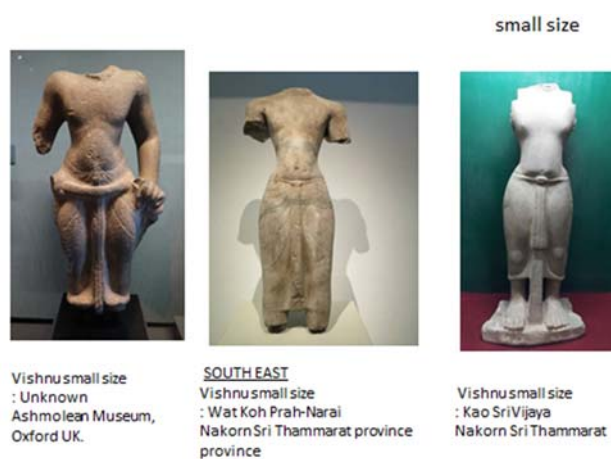
การศึกษาอิทธิพลด้านรูปแบบจากศิลปะอินเดีย และลักษณะท้องถิ่นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจสามารถสรุปตารางความสัมพันธ์ และลักษณะท้องถิ่น แยกตามสีและตาราง ได้ดังนี้

	Northern school : Mathura, Gupta, Pala
	North-eastern school : Amaravati
	Southern school (post-gupta) : Pallava, Chola
	Local tradition
	Local Tradition

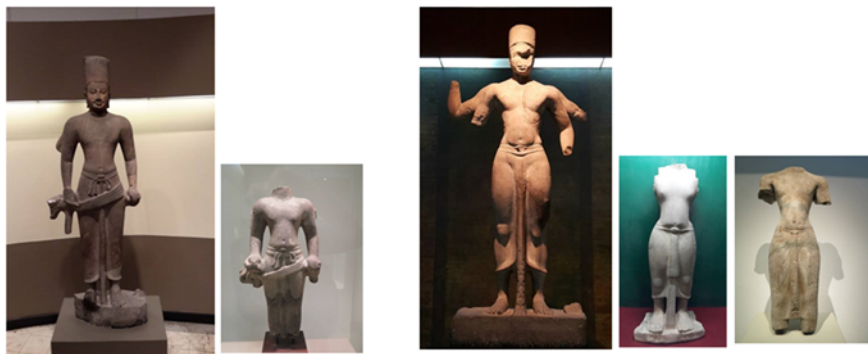
Group A		Late Mathura	Amaravati	Early Gupta	Local tradition				
	Group B 1					Post Gupta Early Pallava	Local tradition		
	Group B 2					Post Gupta Early Pallava	Local tradition		
Group C							Post Gupta Pallava	Local tradition	
Group D								Post Gupta Late Pallava	Local tradition
Group E					Late Gupta		Post Gupta Pallava	Local tradition	

ผลการศึกษาด้านเทคนิคประติมากรรม

จากการศึกษาขนาดของเทวรูปพระวิษณุ พบว่ามีความหลากหลาย ซึ่งขึ้นอยู่กับขนาดของเทวาลัยและการประดิษฐานภายในเทวาลัย จากการศึกษาได้พบเทวรูปพระวิษณุที่มีขนาดความสูงประมาณ 1 ศอก (ราว 40 เซนติเมตร) แกะสลักอย่างสมบูรณ์และประณีต ไม่มีฐานหรือเดือยสำหรับประดิษฐานบนแท่นรูปเคารพ สันนิษฐานว่า รูปแบบดังกล่าว อาจมีความเกี่ยวข้องกับเทคนิคการสร้างงานประติมากรรม ที่จะจำหลักประติมากรรมขนาดเล็กเป็นต้นแบบ เพื่อทำการขยายแบบและสัดส่วนสำหรับการจำหลักพระวิษณุองค์ใหญ่ ที่จะอัญเชิญมาประดิษฐานเป็นประธานในเทวาลัยต่อไป ซึ่งเทคนิคดังกล่าว ยังคงปรากฏ ในการสร้างงานของช่าง ศิลปินและประติมากรที่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 5.1 เทวรูปพระวิษณุขนาดเล็ก ขนาดไม่เกิน 1 ฟุต และไม่มีเดือยสำหรับประดิษฐานในเทวาลัย

ภาพที่ 5.2, 5.3 เปรียบเทียบเทวรูปพระวิษณุองค์ใหญ่ กับเทวรูปขนาดเล็ก

ภาพที่ 5.4 หุ่นจำลองต้นแบบและประติมากรรมเท่าจริง ในการสร้างประติมากรรมร่วมสมัย

ภาพที่ 5.5, 5.6 หุ่นจำลองต้นแบบปูนปลาสเตอร์และงานประติมากรรมเท่าจริงปั้นจากดินที่ขยายแบบ
หุ่นจำลอง ประติมากรรมรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ประติมากรรมประดับพระเมรุมาศ
พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

ผลการศึกษาและประเด็นข้อค้นพบจากการวิจัย

1. การสร้างเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย มีความสัมพันธ์และได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบศิลปะจากศิลปะอินเดียยุคสมัยและรูปแบบศิลปะต่างๆ คือ ศิลปะมถุรา ศิลปะอมราวดี ศิลปะคุปตะ ศิลปะหลังคุปตะ ราชวงศ์ปัลลวะ ราชวงศ์โจฬะ ศิลปะปาละ รวมทั้งผสมผสานรูปแบบท้องถิ่นที่ค่อยๆ พัฒนากลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะในเวลาต่อมา

จากการศึกษาพบว่า ประติมากรรมเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย ระยะแรกมีความสัมพันธ์กับศิลปะอินเดีย โดยเฉพาะรูปแบบศิลปะที่พบตามแนวชายฝั่งเมืองท่าของอินเดีย ได้แก่ ศิลปะอมราวดี นอกจากนี้ยังแสดงลักษณะท้องถิ่นที่มีความแตกต่างไปจากต้นแบบ สำหรับพื้นที่ที่พบจะพบหลักฐานบริเวณเมืองท่าชายฝั่งทะเลที่เป็นศูนย์กลางการค้าหรือตามแนวชายฝั่งทะเล

ระยะต่อมายังคงพบบริเวณเมืองท่าชายฝั่งทะเลภาคใต้ของประเทศไทย รวมทั้งบริเวณเมืองท่าภายในใกล้ลำน้ำสำคัญในเขตภาคกลางและภาคตะวันออก มีอายุร่วมสมัยกับศิลปะทวารวดี สำหรับรูปแบบศิลปกรรมเทวรูปพระวิษณุระยะที่ 2 คือระยะที่มีความสัมพันธ์กับศิลปะอินเดียสมัยต่างๆ ได้แก่ สมัยหลังหลังคุปตะ ราชวงศ์ปัลลวะ รวมทั้งตอนต้นของ ราชวงศ์โจฬะ หากแต่มีพัฒนาการบางประการที่แตกต่างไปจากต้นแบบ ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้ จะมีความสัมพันธ์กับเทวรูปพระวิษณุในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะราชอาณาจักรกัมพูชาและตอนใต้ของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ในช่วงระยะเวลาที่มีอายุร่วมสมัยกัน

2. รูปแบบศิลปะอินเดียที่ให้อิทธิพลกับการสร้างเทวรูปพระวิษณุในประเทศไทย มีความหลากหลาย รวมทั้งในยุคสมัยใดสมัยหนึ่ง อาจปรากฏลักษณะที่มีการผสมผสานกับแบบศิลปะที่เกิดขึ้นในระยะเวลาที่ร่วมสมัย หากแต่แตกต่างกันจากพื้นที่ตั้ง รวมทั้งอาจคาบเกี่ยวกับยุคสมัยที่เจริญขึ้นมาก่อน เช่น ศิลปะอมราวดีและศิลปะคุปตะ, ศิลปะคุปตะและศิลปะหลังคุปตะ ราชวงศ์ปัลลวะ เป็นต้น

3. คติการนับถือเทวรูปพระวิษณุ ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ปรากฏหลักฐานในชุมชนพ่อค้าคหบดี ที่ให้ความสำคัญกับการค้า โดยเฉพาะพระวิษณุในพื้นที่ภาคกลางที่จังหวัดสุพรรณบุรี เสมือนเป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลให้การค้าขายเจริญรุ่งเรือง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ มีความสำคัญในฐานะศาลหลักเมือง รวมทั้งมีการจำลองไปประดิษฐานในชุมชนหรือวัด เพื่อเป็นที่สักการะ

4. คติการนับถือพระวิษณุในประเทศไทย มักพบหลักฐานร่วมกับการนับถือศาสนาและความเชื่ออื่น ได้แก่ พุทธศาสนาเถรวาท พุทธศาสนามหายานและศาสนาฮินดูลัทธิไศวะนิกาย โดยจะพบพระพุทธรูปปฏิมา ที่สร้างขึ้นตามคติพุทธศาสนาเถรวาท พระโพธิสัตว์ตามคติพุทธศาสนามหายาน รวมทั้งประติมากรรมรูปศิวะลึงค์ลัทธิไศวะนิกายของศาสนาฮินดู ในพื้นที่เดียวกับที่พบพระวิษณุ นับว่าไวษณพนิกายเป็นศาสนาที่สามารถปรับตัวและเข้ากับชุมชน เจริญขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกับการนับถือศาสนาและความเชื่ออื่นได้อย่างเหมาะสม

นอกจากนี้ยังพบการแปลงรูปเคารพจากพระวิษณุ ให้กลายเป็นรูปเคารพอื่น เช่น การแปลงเทวรูปพระวิษณุเป็นรูปพระโพธิสัตว์ศรีอริยเมตไตรย ตัวอย่างจากเมือง Trung Dinh, Vinh Long ประเทศเวียดนามตอนใต้ ปัจจุบันจัดแสดงที่ the National History Museum, Ho Chi Minh city

5. สำหรับการศึกษาสาขาที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมนิวเคลียร์ ร่วมกับการศึกษารูปแบบศิลปกรรม ซึ่งในงานวิจัยได้ศึกษาเทวรูปพระวิษณุที่วัดดงสัก ตำบลพงตึก อำเภอนาทม จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอบเขตพื้นที่การศึกษาวิจัย กลุ่มที่ 2 พระวิษณุภาคกลางและภาคตะวันตก ด้วยเทคนิค Radiation X-ray gamma คือการถ่ายภาพด้วยรังสีเอกซ์หรือรังสีแกมมา เพื่อวิเคราะห์และจำแนกชิ้นส่วนเทวรูปดั้งเดิมกับส่วนที่เพิ่มเติม ซึ่งอยู่ภายในไม่สามารถพิจารณาได้ด้วยตาเปล่า

จากการศึกษาได้พบแกนหลักเป็นดาตาราง เพื่อยึดปูลงชั้นหินที่แตกชำรุด และเชื่อมต่อด้วยปูนซีเมนต์ มีการเสริมพระวิษณุใหม่ด้วยปูนซีเมนต์ ตั้งแต่พระขงฆ์ลงมาประกอบด้วย ส่วนฐาน ฉลองพระบาท พระขงฆ์และชายผ้าห่ม รวมทั้งได้พบวงโค้งซึ่งเป็นชั้นหินเดิม จำหลักที่เบื้องหลังพระวิษณุเพื่อเป็นชั้นหินที่เชื่อมต่อระหว่างอาวุธที่ถือในพระหัตถ์ขวาคือจักร กับกิริฎมุกฏด้านหลังพระเศียร ต่อเนื่องไปยังสังข์ที่พระหัตถ์ซ้ายบน ผลการศึกษาดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับเทคนิคการจำหลัก เทวรูปพระวิษณุสมัยก่อนเมืองพระนคร ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6-7 (พุทธศตวรรษที่ 11-12) และเทวรูปพระวิษณุที่พบทางตอนใต้ของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

6. ผลการศึกษาเรื่อง เทคนิคประติมากรรมจากการศึกษาได้พบเทวรูปพระวิษณุที่มีขนาดความสูงประมาณ 1 ศอก (ราว 40 เซนติเมตร) แกะสลักอย่างสมบูรณ์และประณีต ไม่มีฐานหรือเดือยสำหรับประดิษฐานบนแท่นรูปเคารพ สันนิษฐานว่า อาจมีความเกี่ยวข้องกับเทคนิคการสร้างงานประติมากรรม ที่จะจำหลักประติมากรรมขนาดเล็กเป็นต้นแบบ เพื่อทำการขยายแบบและสัดส่วนสำหรับการจำหลักพระวิษณุองค์ใหญ่ ที่จะอัญเชิญมาประดิษฐานเป็นประธานในเทวาลัยต่อไป ซึ่งเทคนิคดังกล่าว ยังคงปรากฏ ในการสร้างงานของช่าง ศิลปินและประติมากรที่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

7. เทวรูปพระวิษณุในประเทศไทยจากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศิลปะ ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และความสำคัญของคติการนับถือและรูปแบบพระวิษณุในประเทศไทย กับประเทศอินเดียและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสัมพันธ์กับเส้นทางการค้าและการเผยแพร่ศาสนา

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมศิลปากร. **นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2529.

พริยะ ไกรฤกษ์. **ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, มจ.. **ศิลปสมัยลพบุรี**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.

_____. **ศิลปะขอม**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2513.

_____. **ประติมากรรมขอม**. พระนคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2515.

_____. **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์, 2528.

_____. **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง**. พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2556.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 9, 11, 15. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

ภาษาต่างประเทศ

John Guy. **Lost Kingdoms Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia**. Bangkok: River Books, 2014.

Nicolas Revire and Stephen A.Murphy. **Before Siam Essays in Art and Archaeology**. Bangkok: River Books, 2014.

Stanley J. O’Conner, Jr. **Hindu Gods of Peninsular Siam**. Ascona: Artibus Asiae, 1972.

O’ Connor, S.J., Jr. **Hindu Gods of Peninsular Siam**, Ascona : Artibus Asiae, 1972.

Paul A.Lavy and Wesley Clark, “Integrating the Phong Tuek Visnu: The Archaeology and Art History of a Forgotten Image” **Journal of the Siam Society**, Vol.103, 2015.

Piriya Krairiksh. **Art in Peninsular Thailand Prior to the Fourteenth Century A.D..** Bangkok: The Fine Arts Department, 1980.

Steve Van Beek. **The Art of Thailand**. 2nd ed. Hong Kong: Toppan Printing, 1986.